چوار ئیمامەکەی ئیسلام

ن/ عمارە محمد عمارە

پێشەوا ئەبو حەنیفە

پێشەوا شافیعی

پێشەوا مالیک

پێشەوا احمد بن حەنبەل

و / فاورق

ناسنامەی کتێب

ناوی پەرتوك : چوار پێشەوا

بابەت : ئایینی

ئامادەکردنی: عمارە محمد عمارە

وەرگێرانی : فاروق بالیسانی

کۆمپیوتەر: نووسینگەی هیوا

چاپ : چاپی یەکەم/ ٢٠١٠

)شوێنی بڵاوکردنەوە: (کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان
ژمارە سپاردنی (١٢٤٦) ساڵی ٢٠١٠ پێدراوە

بڵاوکراوەی کتێبخانەی
حاجی قادری کویی
بۆ فرۆشتن و چاپکردن و بڵاوکردنەوە
هەولێر کوردستان عیراق
(٠٧٥٠ ٤٦٧ ١٢ ٩٤ - ٠٧٥٠ ١١٨ ١٩ ١٩ ☎ - ٠٦٦ ٢٢ ٢٣ ٨٦٨)

چوار پێشەوا

پێشەوا ئەبوحەنیفە
پێشەوا شافیعی
پێشەوا مالیك
پێشەوا احمد بن حەنبەل

ئامادەكردنی

عماره محمد عماره

وەرگێڕانی

فاروق بالیسانی

٢٠١٠

پێشەکی

سوپاس‌و ستایش بۆ پەروەردگاری جیهانەکان، بەهۆی پێشەوایانی رێنمونی کارەوە نیعمەتی رژاندووە بەسەر ئومەتی موسڵمانەوە، گەواهی ئەدەم هیچ پەرستراوێك نییە جگە لە (الله)، تاك‌و تەنهاو بێهاوبەشە، گەواهی دانی بەندەیەك بێت بەڕێزو کەرەم‌و منەتی گەورەیی خوای گەورە لەسەر خەڵکی.

گەواهی ئەدەم کە محمد بەندەو نێردراوو لە باشترین دروست کراوەکانیدا هەڵی بژاردووە، ئەو نێردراوەی کە زوهدو وەرع‌و خۆپارێزی (تقوی) چاند لەنێو دڵی هاوەڵەکانیدا، ئینجا ئەوانیش ئاڵای زانستیان بۆ مرۆڤایەتی بەرزکردەوە، رازیش بوون لە رێبازو ئایینی خوای گەورە.

ئەی خوایە دروودو میهرەبانی بڕژێنە بەسەر پێغەمبەر (ﷺ)و ئالی بەیتی چاك‌و پاك، ئەی خوایە رازی ببە لە هاوەڵانی‌و جێنشینەکانی‌و ئەو کەسانەش کە لەسەر بەرنامەو پەیڕەوی ئەوانن تاوەکو رۆژی هەستانەوە...

ئەم پەرتووکە باس لە هەر چوار پێشەوا ئەکات، ئەو پێشەوایانەی کە زۆر زاناو شارەزابوون لە ئایین، خاوەنی چوار مەزهەبەکەی شەریعەت، ئەو مەزهەبانەی کە لە رابردووو ئێستادا ناوبانگیان هەیە، پێشەوایەکانیش

بریتین لە:- پێشەوای گەورە (الامام الاعظم) ئـەبو حەنیفـەی نعمـان، و پێشەوا مالیکی کوڕی ئەنەسی پێشەوای شاری کۆچی پێغەمبەر (مدینە) (ﷺ)، پێشەوا محمدی کوڕی ئیدریسی شـافیعی، گـەنجی قورەیـشی کـە ڕەچەڵەك و بنەچەی ئەگەڕێتەوە سەر هـەمان بنەچـەی پێغەمبـەر (ﷺ)، پێشەوا احمدی کوڕی حنبل پێشەوای ئەهلی سـوننەت و جەماعـەت ڕەزای خوا لە هەموویان بێت.

ئەم پەرتووکەم نوسیووە تاوەکو ئەو پلەو پایەی ئـەم پێـشەوایانە کـە لـەنێو خەڵکیـدا بـە دەسـتیان هێنـاوە بـۆ ڕۆڵـەکانی موسـڵمانان ڕوون بکەمەوە، (بەدەست هێنانیشیان) لە دەرەنجامی ئەو کۆششە گەورەیان بوو لە پێناو خزمەت کردنی شەریعەت و فیقهی ئیسلامی و ئەنجام و بەرهەمی ئەم کۆششەیان میرات و مانەوەی زانـایی و شـارەزاییەکی گـەورە بـوو لـە ئاییندا کە شیاوی شانازی کردنە بـۆ ئیـسلام و موسـڵمانان ئـەو کاتـەی خوای گەورە ئەم زەوییەو دانیشتوانی.

سەرچاوەی شـارەزا بـوون لـە ئاییـندا بریتییـە لـە قورئـانی پـیرۆز، ڕاستەوخۆ لەلایەن خوا ڕەوانە کراوە بۆ سەر زەوی، سەرچاوەی دووەمـیش سـوننەتی پـاکی پێغەمبـەرە (ﷺ) ڕوونکـەرەوەو ڕاڤـەکارە بـۆ ئەحکامەکانی قورئان.

سەرەڕای ئەوەی ئەم پێشەوایانە خزمـەتێکی گـەورەیان بـە ئیـسلام و موسڵمانان کردووە، بەڵام ئەوە هەیـە هەنـدێك ناخۆشـی و چەرمەسـەریان تووش بووە، ئەو بەڵایانەی بوونە هۆی ڕوونکردنەوەی پاکی و ڕەسـەنایەتی

ئەوانو بێگەردی بیرو باوەڕو ئازاییو بەرگەگرتنیان بەرامبەر ئەزیەتو ئازار لە پێناو خوای گەورەدا.

هەریەك لەم پێشەوایانە تاقیکردنەوەو بەڵایەکیان بەسەردا هاتووە، جیاواز بوو لە ئەوانی تر، ئینجا خۆراگر بوون بەرامبەر بەم بەڵایانە، ئارامیان گرتو بە ئەندازەی گەردیلەیەك بیرو باوەڕیان نەگۆڕا، هەتاوەکو خوای گەورە پلەوپایەی بەرزکردنەوە، بوونە زانایانی شارەزای دڵسۆز لە تێکۆشانو دڵسۆزیو خۆپارێزیان.

مەبەستی یەکەم لەم کتێبەدا سەرنج راکێشانی رۆڵەکانە بۆ لایەنەکانی ژیانیان، تاوەکو خوێندنەوەیەکی وردی ژیانی ئەم زانایە دڵسۆزانە بکەن، و رێچکەی ئەوان بگرن بۆ ئەو خزمەتەی پێشکەشی ئیسلامو موسڵمانانیان کردووە.

لە خوام داوایە ئەم کارە بگێرێت تەنها لە پێناو ئەو (خوای گەورە)دا بێتو سوودبەخش بێت بۆ موسڵمانان لە هەر کاتو شوێنێکدا.

لە تای تەرازووی چاکەی منو دایكو بابم لەو رۆژەی ماڵو منداڵ سوودێکی نییەدابنێت، تەنها ئەو کەسەی بە دڵێکی پاکەوە بێت، هەر خواش مەبەستو ئاواتەو ئەویش رێنمونیکاری سەر رێگەی راستە.

لەکۆتاییدا سوپاسو ستایش بۆ خوای پەروەردگاری هەموو جیهانەکانە.

عمارە محمد عمارە

(المنصورة – مصر)

پێشەوای گەورە
ئەبوحەنیفەی نعمان

١- ناو، بنەماڵە، شوێنی لە دایك بوونی:

ناوی تەواوی نعمان کوڕی ثابت کوڕی مرزبان کوڕی زوطي (التيمي) کوفەیی گەورەو ڕێزداری نەوەی (تیم الله)ی کوڕی ثعلبـەیـە، دەڵـێن لـە نەوەی فارسـە ئازادەکانـە، سـەر بـەخێزانێکی بـەڕێزن لـەنێو گەلەکـەی خۆیاندا، لە بنچینەشدا خـەڵکی (کـابول)ن- پایتـەختی ئێـستای وڵاتـی ئەفغانستان- مرزبانی باپیری لە سەردەمی جێنـشینایەتی عمـر – ڕەزای خوای لێ بێـت – موسـڵمان بـووە، پاشـان چـۆتە شـاری کوفـەو لـەوێ نیشتەجێ بووە.

پێشەوای گەورە ئەبوحەنیفە ی نعمان کوڕی ثابت لـە سـاڵی هەشـتای کۆچی پێغەمبەر (ﷺ) لە دایك بووە. لە دایـك بوونەکەشـی لـە شـاری کوفەو لە سەردەمی خەلیفە عبدالملك کـوڕی مـروان بـوو، لـەو کاتەشـدا کۆمەڵێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ)لە ژیاندا بوون.

ئەگێڕنەوە پێشەوا ئەبو حەنیفە، ئەنەسی کوڕی مالیك خزمـەتگوزاری پێغەمبەر (ﷺ)ی بینیوە.

وتراوە ناوی (نعمان) بە مانای (خوێن یاخود ڕۆح) دێت، بـە گـوێرەی ئەم واتایەش ڕێککـەوتن‌و گونجاویـەکی جـوان‌و باشـی هەیـە لـە نێـوان پێـشەواو ناوەکەیـدا، چـونکە ئەبوحەنیفـە کۆڵەگـەو ڕۆحـی شـەریعەتە (الفقه)و بۆ شەریعەتیش بووە یاساو بناغە.

نازناوی:-

ابوحنیفة (مؤنث حنیف) واتە خواپەرست یان موسڵمان، چونکە (حنیف) بە واتای کەسێك دێت کە لەسەر ئایینی راستو دروست بێت.

وتراوە هۆکاری ئەم نازناوەی، بەردەوام (شوشەی مەرەکەب) لەلای بووە، بەشێوەزاری خەڵکی عێراق بە (شوشەی مەرەکەب) دەڵێن (حنیفة).

٢- رەوشتی:-

پێشەوا ئەبوحەنیفە رەنگو روویەکی زۆر جوانی هەبوو، رەوان بێژو دەنگێکی خۆشی هەبوو. رووێکی گەشاوەو ریشێکی جوان و پۆشاکێکی جوانی ئەپۆشی، هەروەها مەجلیسو لەگەڵ دانیشتنی زۆر خۆش بوو، کەس بێتاقەت نەدەبوو، هەرکەسێك لە کۆڕەکانی بووایە درێژەی بە دانیشتنی خۆی ئەدا لەنێو کۆڕەکەدا، لەبەر روونیو پاراویو وتە جوانەکانی، زۆر بەرێزو دڵفراوانو میوان دۆستو چاکەکارو بە یەکسانی سەیری ئەکردن، خۆشەویست بوو لەلای خەڵكو بەناوبانگ بوو، لە نێوانیان بە زانستێکی زۆرو بە ئاینو رەوشتی جوانو رێكوپێك، زۆر حەزی لە بۆنی خۆشو گوڵاو ئەکردو بەردەوام بە کاری ئەهێنا، تاوەکو ئەڵێن:- بەهۆی ئەو بۆنە خۆشەی لە پۆشاکی ئەدا خەڵك ئەیانزانی هاتۆتە دەرەوە پێش ئەوەی چاویان پێبکەوێت.

لە بنەماڵەدا:- لەناو عەرەبان لە دایك بووەو هەر لە ناویشیاندا پێگەیشتووە، باپیرەکانی فارس بوون، بەڵام ئایینی ئیسلام هیچ جیاوازی

دانانێت لە نێوان عەرەبێکو نەعجەمیەک تەنها بە خۆپارێزی (تقوی)و کردەوەی چاک نەبێت.

خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ (الحجرات: ١٣). واتە: بەڕێزترینتان لای خوا ئەو کەسانەنە کە زۆرتر لە خوا ترسەو فەرمانبەرداری خوایە)

پێغەمبەریش (ﷺ) لە حەجی ماڵئاوایی فەرموویەتی:- ((ئەی خەڵکینە ئاگاداربن پەروەردگارتان (یەک)ە، لەیەک دایکو باوکن.ئاگاداربن گەورەیی و ڕێزی عەرەبێک بەسەر نەعجەمێک، نەعجەمێک بەسەر عەرەبێک، یان سوور پێستێک بەسەر رەش پێستێکدا، یاخود رەش پێستێک بەسەر سوور پێستێکدا نییە، تەنها بە خۆپارێزیو فەرمانبەرداری خوای گەورەوە نەبێت)).

ئەگەر پێشەوا ئەبوحەنیفە بنەچەی عەرەب بێت یان نا، چ جیاوازییەک ناکات، چونکە بەسیەتی ئەو پێشەواو شارەزاییەکی ئاینو زاناو فەرموودەزان، و (جگە لەمانەش) لەو رەوشتە بەرزانەی هەیەتی.

٣- پێگەیشتنی زانستیانەی:-

پێشەوا ئەبوحەنیفە لە کوفەو لەناو خێزانێک پێگەیشت بەناوبانگ بە خواناسیو چاکەکارو پارێزکارو زوهدو وەرع، خێزانێکی باش بوون، باوکی دوکانێکی هەبوو جلو بەرگی تیا ئەفرۆشت، ئەبوحەنیفە لەو کەسانە بوو هەر لە منداڵییەوە قورئانی لەبەرکردو زیرەکو چاپوکو دیاربوو.

ئەبوحەنیفە بەشێوەیەك‌و بە پلەیەكی بەرزو بەرچاو لە زانستدا پێگەیشت بووە هۆی پلەوپایەیەكی بەرزو گەورەی لەناو زاناو شەرع زانەكاندا هەبێت، لە سەردەمێكدا بوو زانای پایە بەرزو هەلكەوتووی زۆری تیا هەلكەوتبوو لە لایەك، لەلایەكی تر ئەو خەلكانەی ئەیانویست یاری بە بیرو باوەڕی ئیسلام بكەن‌و بەرەو ئاقارو ڕێگایەكی هەلدێری ببەن كەم نەبوون.

پێشەوا ئەبوحەنیفە لەو سەردەمەدا پێگەیشت‌و ناوبانگ‌و پلەپایەو ڕێزێكی زۆری لەنێو خەلكدا دەستەبەر كرد هەتا ئەگا بەم سەردەمە ئێمەشی لەگەل بێ هەر بەردەوامە.

٤- داواكردنی زانست‌و خوێندنی:-

پێشەوا ئەبوحەنیفە وەكو پێشەوا مالیك‌و شافعی‌و احمد لە منالییەوە دەستی بە خوێندن نەكرد، بەلكو هەر لە تەمەنی بچووكییەوە خەریكی كاری بازرگانی‌و كڕین‌و فرۆشتن بوو، تاوەكو زانایەك كاریگەری لەسەر هەبوو كە بووە هۆی ئەوەی لە كاری بازرگانییەوە بیگۆڕێت‌و بەرەو خوێندن‌و دەستەبەركردنی زانستە شەرعیەكان هەنگاو بنێت، زانایەكەش (ئەلشەعبی) فەرموودەناس‌و شەرع زان بوو، جارێكیان سەرنجێكی وردی ئەبوحەنیفەی داو بینی خاوەن ووشیاری‌و زیرەكی‌و بلیمەتیەكی بێ وێنەیە، بۆیە هانی داو زانست‌و زانیاری لەلا خۆشەویست كردو ئامۆژگاری كرد بخوێنێت.

پێشەوا لەم بارەیەوە بۆمان ئەدوێت و ئەڵێ:- ((ڕۆژێکیان بەلای (ئەلشەعبی)دا تێپەڕیم و ئەو دانیشتبوو، بانگی کردم ووتی:- بەردەوام سەردانی کێ ئەکەیت؟ ووتم:- بەزۆری ئەچمە بازاڕ، وتی:- مەبەستم چوونە بازاڕ نییە، بەڵکو مەبەستم سەردان و هاتوچۆی زانایانە، منیش پێم ووت- کەم کەم سەردانی زانایان ئەکەم، ئینجا پێی وتم:- بێ ئاگا مەبە، پێویستە هاتوچۆی زانایان بکەیت و زانست و زانیاری بخوێنیت، چونکە زیرەکی و وشیارییەکی زۆر لە تۆدا بەدی دەکەم)). ئەبوحەنیفە ووتی:- ((قسەکەی کەوتە دڵم، وازم لە چوونە بازاڕ هێنا و چوومە خزمەت زانایان بۆ خوێندنی زانستەکان، خوای گەورە سوود و کەڵکی پێبەخشیم لە بەرامبەر ئەمەدا)).

ئەبوحەنیفە بەردەوام بوو لە هاتوچۆکردنی زانایان و کۆڕی زانست و زانیاری، لەهەر یەکێکیان هەندێکی لێ وەرئەگرت و تاوەکو لە زۆر زانستدا شارەزابوو، بەمەش بنکەیەکی فکری لە زانستە گشتییەکان بۆ خۆی دامەزراند، تا ئەو کاتەی ویستی ببێتە پسپۆڕ لێی، بەڵام ئایا کامە زانستە کە پێشەوای سەردەم ئەیەوێت لە زانستەدا ببێتە پسپۆڕ و بە تەواوی شارەزایی لێی هەبێت.

ئا ئەمەیە برایان ئەمەوێت لە بەندی داهاتوودا پێتان رابگەیەنم.

٥- پسپۆڕی و تایبەتمەندبوونی لە بواری شەرعدا:-

پێشەوا بەردەوام پرسیاری لە خۆی ئەکرد، ئاخۆ لە چ بوارێک لە بوارەکانی زانستدا خۆی قاڵ بکات و ببێتە پسپۆڕ لێی، تاوەکو بۆ

خوێندنی وردو رۆچوون لێی هەڵی ببژێرێت، ئەمە وەکو کەسێك وابوو کە سفرەیەك لە جۆرەها میوەی لە شێوەی سێوو هەنارو هی دیکەی لە پێش دابنرێت تاوەکو هەڵی بژێرێت، ئینجا پێشەوا ئەبوحەنیفە بواری (الفقه) (شەرع)ی هەڵبژارد.

پێشەوا ئەبوحەنیفە بۆ قوتابییەکانی باس ئەکاتو ئەڵێت:- لە دوای ئەوەی ویستم بخوێنمو لە زانست شارەزابمو باسم لە هەڵبژاردنی زانستەکان ئەکردو پرسیاری پاشەڕۆژی زانستەکانیشم ئەکرد، ئینجا وتم:- قورئان فێرببە، منیش وتم:- ئەگەر هاتوو قورئان فێربوومو لەبەرم کرد ئایا سەرەنجامەکەی چۆنە؟ ووتیان:- لە مزگەوت دائەنیشیتو منداڵو تازە پێگەیشتووان لەلات ئەخوێنن تاوەکو کەسێك پەیدائەبێتو لە تۆ زیاتر قورئانی لەبەربێت یاخود یەکسان بێت لە دەرخ کردن لەگەڵ تۆدا، ئینجا رەغبەتی خەڵکی لەسەر تۆ کەم ئەبێتەوە.

وتم:- ئەگەر خۆم فێری فەرموودە بکەمو بیانووسمەوەو دەرخیان بکەم بەشێوەیەك بێت کە کەس لە دنیادا فەرموودەی زیاتر لەبەر نەبێت؟ ووتیان:- ئەگەر بەساڵا چوویی و لاواز بووی فەرموودەت خوێندەوەو منداڵو تازە پێگەیشتووش لە دەورت بوون، لەبەر ئەم پیربوونەو لاوازیەت دڵنیانیت ئاخۆ هەڵە ئەکەیت یاخود نا، خۆ ئەگەر هەڵە بکەیت بە درۆزن ناوت ئەبەن، و ئەمەش بۆ پاشەڕۆژت بە عەیبو ناتەواوی ئەژمێرن، منیش، ووتم:- پێویستم بەمە نییە.

پاشان سەبارەت بە فێربوونی رێزمانی عەرەبی، ووتم:- ئایا ئەگەر خۆم شارەزای زمانو رێزمانی عەرەبی بکەمو یاساو رێساکانی لەبەر بکەم

سەرەنجامم چۆن ئەبێت؟ ووتیان:- ئەبیتە مامۆستا، مووچەکەت (دوو) دینار تا (سێ) دینارە، ئەمەش هیچ پاشەڕۆژێکی نییە، ئینجا ووتم:- ئەگەر شارەزابم لە شیعرو کەس لەمن شاعیرتر نەبێت، ئایا سەرەنجامم چی ئەبێت؟ ووتیان:- مەدحی ئەمو ئەو ئەکەیت، دیارییەکت پێ ئەبەخشێت، یان سواری وولاخێکت ئەکات یاخود پۆشاکێکت ئەداتێ، وە ئەگەر هیچت نەداتێ بە شیعر زەمی ئەکەیت، ئەوا بێ هۆ تانەو لۆمەی خەڵکی ئەکەیت. ئینجا منیش ووتم:- پێویستم بەمە نییە. دوایی ووتم:- ئەگەر خۆم شارەزای زانستی (کلام) بکەم ئایا سەرەنجامی چۆنە؟ ووتیان:- هەر کەسێك رۆبچێت لە زانستی (کلام)دا ئەوا سەلامەت نابێت لە قسەی نادروستو نارێك بۆیە لەو کەسانەی ئەژمێرن کە لە رێ دەرچووەو بێ باوەڕ بووە. ئینجا یان ئەگیرێیو ئەکوژرێی، وەیان پەشیمان ئەبیتەوەو تەسلیم ئەبیت لەو کاتەش رسواو سەرشۆڕ ئەبیت.. منیش ووتم:- ئەی ئەگەر زانستی شەرع (فقه) فێربیم؟ ووتیان:- پرسیارت لێ ئەکەنو وەڵامی خەڵی ئەدەیتەوەو فەتوای شەرعییان بۆ ئەڵێی، وە داوای ئەوەت لێ ئەکەن کە ببیتە قازیو کێشەی خەڵك چارەسەر بکەیت با هەرچەند بە تەمەن بچووك بیتو لاو بیت... ووتم:- هیچ زانستێك لەمە بە سوودتر نییە ئینجا خەریکی زانستی شەرع (فقه) بوومو فێری بووم.

بەم جۆرە پێشەوا ئەبوحەنیفە ئەخشەی رێگای ئەو زانستەی بۆ خۆی دانا کە بریاری دابوو فێری ببێتو سوودی لێوەربگرێتو سوودیش بە خەڵکی بگەیەنێت، تاوەکو لە ئەنجامدا بووە پێشەوایەك، نازناوەکەی (پێشەوای گەورە) بوو کە هیچ پێشەوایەك ئەم جۆرە نازناوەی نەبووە.

٦- رابەرو مامۆستاکانی:-

پێشەوا ئەبوحەنیفە ئەو بوارەی هەڵبژارد کە پێی رازی بوو، و ئەیزانی ئەتوانێت لە میانەی دا سوود بە خۆیو خەڵك بگەیەنێت، ئەو ئێستا خەریکی هەڵبژاردنی ئەو رابەرو مامۆستایانەیە، کە ئەیەوێت زانستیان لێوە فێربێت.

لەو کاتانەی ئەنەسی کوڕی مالیك هاوڕێی بەڕێزی پێغەمبەر (ﷺ) سەردانی کوفەی ئەکرد، پێشەوا چاوی پێئەکەوێتو ئەچووە دیدەنی، هەروەها زانستی لە عطاء کوڕی رباحو ئەبوئیسحاق السبیعيو محارب کوڕی دثار، حماد کوڕی ئەبوسلیمان، و هیثم کوڕی حبیب الصواف، و قیس کوڕی مسلم، و محمد کوڕی مکندرو نافعی خزمەتکاری عبداللەی کوڕی عمر، و هشام کوڕی عروە، یزید کوڕی فقیر، و سماك کوڕی حرب، و علقمة کوڕی مرثد، عطیة العوفي، و عبدالعزیز کوڕ ی رفیع، عبدالکریم ابا امیة بوون.

هەروەك پێشەوا ئەبوحەنیفە چووە خزمەت چوار لە گەورە زانایانی ئەهلی بەیتی پێغەمبەر (ﷺ) کە لەنێو خەڵکی بە زانستی زۆرو ئەدەبی گەروە بەناوبانگ بوون.

بە هەمان شێوە بووە قوتابی پێشەوا زید کوڕی علی زین العابدین، ئەوەی کە لە سەردەمی هشام کوڕی عبدالملكو لە ساڵی (١٢٢)ی کۆچی شەهید بوو، هەروەك بووە قوتابی محمد کوڕی علی برای زید کوڕی علی، و بووە قوتابی پێشەوا (جعفر کوڕی محمد)ی بە ناوبانگ بە جعفری صادق،

به هەمان شێوە بووە قوتابی عبداللە کوڕی حسن کوڕی حسن.

ئەمانە هەموویان لە زانا بژاردەو باشەکانی موسڵمانان بوون، هەموویان مامۆستای (ئەبوحەنیفە) نعمان کوڕی ثابت بوون ڕەزای خوای لێبێت.

بەڵام ئەو رابەرو مامۆستایەی کە پێشەوا ئەبوحەنیفە نعمان کوڕی ثابت لەلای خوێندنی تەواو کرد، زانای پایە بەرز حماد کوڕی ئەبوسلیمان بوو، ئەبوحەنیفە هەژدە ساڵی تەواو لەلای ئەو مایەوەو هاوڕێیەتی خوێندنی زانستەکانی لەلاکرد.

زانا حماد هێزو توانایەکی بەرچاوی لە ئەبوحەنیفەدا بینی لە دەرخ کردنی زانستەکانو گرنگی دان بە وانەکان، بۆیە شێخ حماد ئەبوحنیفەی لە هاوڕێکانی جیاکردەوەو، و گرنگی زیاتری پێئەدا، کاتێك ووتی:- کەس لە پێشەوەی کۆڕەکەم (کۆڕی زانستی) دانانیشی جگە لە ئەبوحەنیفە نەبێت، پێشەوا ئەڵێت:- دە ساڵان هاوڕێیەتی زانا (حماد)م کرد، پاشان دەروونم حەزی لە پێشەوایی بوو، بۆیە پێمخۆش بوو واز لە مامۆستاکەم بێنمو کۆڕی زانستی تایبەت بەخۆم هەبێت، ئینجا رۆژێکیان بەو مەبەستە لە ماڵ چوومە دەرەوەو بەرەو مزگەوت بەرێکەوتم، کاتێکیش لە مزگەوت مامۆستاکەم بینی پێم ناخۆش بوو وازی لێبێنم، تاوەکو شەوێك لە شەوەکان هاتو پێی ووتم ئەیەوێت سەردانی خزمێکیان بکات لە شاری بەسرەو ماوەیەك لەوێ ئەمێنێتەوە، بۆیە داوای لێکردم لەجێی ئەو دابنیشمو کۆڕە زانستیەکەی ئەو هەڵبسووڕێتم. منیش داخوازی ئەوم

بەجێ هێناو دوو مانگ مایەوە، لەم ماوەیەشدا چەندین پرسیارم لێکرا کە لەمەوپێش نەم بیستبوو، منیش وەڵامم نەدانەوەو پاشان وەڵامەکانم نەنووسیەوە، ئینجا دوای ئەوەی لە سەردانەکەی هاتەوە پرسیارەکانم پیشاندان کە نزیکەی شەست پرسیار ببون، لە (چل)یان هاوڕا بوو لەگەڵمو لەوەڵامی (بیست)یشیان وەڵامی جیاوازی هەبوو، بۆیە لەوکاتەوە بە خۆمم ووت:- تاوەکو مردن لێی جودا نابمەوە، ئینجا تاوەکو کۆچی دوایی کرد هەر لە خزمەتی مامەوە.

پێشەوا ئەبوحەنیفە رەزای خوای لێبێت، ئەڵێت:- سەردانی ئەبو (جعفر المنصور) ئەمیری موسڵمانانم کردو پێی ووتم:- ئەی ئەبوحەنیفە زانستت لە کێ وەرگرتووە؟ ووتم:- لە حماد ئەویش لە ئیبراهیم ئەویش لە عمری کوڕی خطابو علی کوڕی ئەبوطالب، و عبداللەی کوڕی مسعود، و عبداللەی کوڕی عباسی وەرگرتووە. ئینجا ئەبوجعفر ووتی:- بەه بەه، زانستت لە مامۆستایانی پایەبەرز وەرگرتووە. درودی خوایان لێبێت.

منصور شارەزابوو بەو زاناو پێشەوایانەی کە ئەبوحەنیفە وەکو سەرچاوەی زانستی خۆی بۆی باس کرد، چونکە منصور شەرع زانو فەموودە زان بوو پێش ئەوەی ببێتە جێنیشینو دەسەڵاتی وڵاتی موسڵمانان بگرێتە دەست، هەر ئەویش بوو داوای لە پێشەوا مالیك کرد، کە فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) کۆبکاتەوە، ئینجا پێشەوا مالیك فەرموودەکانی لە پەرتووکی (الموطأ)دا کۆکردەوە.

پێشەوا ئەبوحەنیفە رەزای خوای لێبێت چاکەکارو بە وەفا بوو لە

بەرامبەر مامۆستاکانی، ئەبوحەنیفە ووتی:- لەو کاتەوەی مامۆستا حماد کۆچی دوایی کردووە، لە دوای نوێژەکانم کاتێك داوای لێخۆشبوون بۆ دایكو بابم ئەکەم بە هەمان شێوە بۆ (حماد)یش ئەکەمو هەرگیز لە بیرم نەکردووە، هەروەها داوای لێخۆشبوونیش بۆ کەسێك ئەکەم کە زانستی لێوە فێربووم یاخود فێری زانستم کردبێت.

ووتی:- لەبەر رێزو چاکەی حماد لەو کاتەوە پێیەکانم نەچۆتە لای ماڵی ئەو لە کاتێکدا ماڵەکەیان زۆر نزیکە لە ماڵی ئێمە.

ئەبوحەنیفە بەو ئەندازە خوێندنە لای ئەم مامۆستایانەی باسمان کردن وازی نەهێنا، بەڵکو ژمارەی مامۆستاکانی گەیشتە چوار هەزار مامۆستا، لەمەشدا هیچ سەیر نییە چونکە حەفتا ساڵ ژیاو پەنجاو پێنج جار حەجی ماڵی خوای گەورەی کردووە. ئینجا لە وەرزی حەجدا زانایانی جیهانی ئیسلامی لە ماڵی خوا (کەعبە)ی پیرۆز کۆئەبوونەوە. ئەبوحەنیفە چاوی پێیان ئەکەوتو فێرە زانست ئەبوو لێیان.

٧- کۆڕە زانستییەکەی:-

ئەبوحەنیفە کۆڕی زانستی تایبەت بە خۆی نەبوو تاوەکو دوای کۆچی دوایی مامۆستاو رابەرەکەی (حماد کوڕی سلیمان لە ساڵی ١٢٠ی کۆچی)، کاتێك حماد کوڕی ئەبوسلیمان کۆچی دوایی کرد ئەبوحەنیفە لە مزگەوتی کوفە دانیشتو کۆڕی تایبەتی کردەوە بۆ بەهرەمەندبوونی فێرخوازان لە زانستە زۆرەکەی پێشەوادا، کۆڕە زانستییەکەی لەو کاتەدا

گەورەترین کۆڕ بوو، زیاترین فێرخوازانی لە دەوری خۆی کۆکردبووەو، سەرەڕای ئەوەی لەناو هەمان مزگەوتدا چەندین کۆڕ هەبون، بۆ قورئان لەبەرکردنو فەرموودە لەبەرکردنو خوێندنی- جۆرەکانی خوێندنەوەی قورئانی پیرۆز، جگە لەم کۆڕانەش، لەگەڵ ئەو هەموو کۆڕە زانستیانە لەنێو مزگەوتی کوفە بەڵام کۆڕی پێشەوا ئەبوحەنیفە تایبەتمەندو بەرچاوو دیاربوو چونکە لەنێو کۆڕەکەیدا باشترین فێرخوازو لاو هەبوون گوێ بیستی فەرمایشتە زانستییەکانی پێشەوا ئەبوون، وە ئەگەر پێشەوا فەرزی حەجی بەجێ بهێنایەو رۆیشتبایە شاری مەککە ئەوا کۆڕە زانستییەکەشی ئەگوازرایەوە (مسجد الحرام) لەنێو شاری مەککە، چونکە ناوبانگی پێش خۆی کەوتبوو، وە ئەگەر رووی سەردانی بکردبایە مزگەوتی پێغەمبەر (ﷺ) لە شاری مەدینە ئەوا کۆڕە زانستییەکەشی ئەگوازرایەوە رەوزەی پیرۆز.

بەم جۆرە ئەتوانین بڵێین کەسانێك لەلای ئەبوحەنیفە ئەیانخوێند کە ناویان بنێین قوتابی لە ئاستێکی باڵا لە (زانست خوێندندا)، هاونشینانی کۆڕە زانستیەکەی ئەبوحەنیفە لە خەڵکی ئاسایی نەبوو وە هەروەها لەوانەش نەبوو کە تازە دەستیان بە خوێندنو زانیاری کردبێت، بەڵکو تیایاندا هەبوو ئەندازەیەکی زۆری لە شەریعەتو (فقه)دا خوێندبوو. ئەگێڕنەوە رۆژێکیان پیاوێك لە کۆڕی ((وکیع بن جراح الفقیه)) ووتی:- ئەبوحەنیفە هەڵەی کردووە، وەکیع کوڕی جەراحیش پێی ووت:- چۆن ئەتوانیت بڵێیت ئەبوحەنیفە هەڵە ئەکات لە کاتێکدا یەکێکی وەکو ئەبو

یوسفو هاو وێنەی ئەوان، و وێنەی یحی كوڕی ئەبو زائدە، و حفص كوڕی غیاث، و حبان ومندل لە شارەزاییو دەرخ كردنی فەرموودەدا، و قاسم كوڕی معن لە شارەزایی زمانی عەرەبیدا، و داودی طائیو فضیل كوڕی عیاض لە زوهدو تەقوادا، چونكە هەر كەسێك ئەمانە هاونشینانی بن نزیكە هەرگیز هەڵە نەكات، چونكە ئەگەر هەڵە بكات بۆی راست نەكەنەوە.

ئا ئەمەبوو هاونشینانی ئەبوحەنیفە كە تیایاندا زانای شارەزاو هەڵكەوتووی تێدا هەبوو لە بوارەكانی زانستدا، ئەچوونە خزمەت ئەبوحەنیفە چونكە جگە شارەزایی، ئەبەحەنیفە زۆر وورد بوو لە روونكردنەوەی زانستەكاندا ئەمە هۆكارێك بوو كە كۆڕی ئەبوحەنیفە كۆڕی خوێندنو فەتوابێت لە نێوان ئەم پایە بەرزانە، وە ئەو شایەنی زیاتریشە.

٨- پلەو پایەی لە نێوان پێشەواو زانایانی سەردەمەكەی:-

ئەبوحەنیفە پایەیەكی گەورەی هەبوو لە نێوان زاناو پێشەوایانی سەردەمەكەی، قەدەری خوا وابوو پێشەوا ئەبوحەنیفە لە چوار پێشەوایەكە، پێشی هەموویان لە دایك بێتو لە پێش ئەوانیش كۆچی دوایی بكات، بۆیە شایانی ئەوەبوو پێش ئەوانی تر باس بكرێت.

ئەبوحەنیفە بێ رێزو پایەیەكی كەم نرخی نەبوو، بەڵكو لە چەند رووێكەوە پیاوێكی گەورە بوو، چونكە لە ژیانی كاروباری رۆژانەی خۆیداو

لە کۆششدا سەرکەوتوویوو، بە هەمان شێوە لە خوێندندا بلیمەتو شارەزابوو، و پسپۆڕ بوو لە بیرکردنەوەو دەرهێنانی حوکمە شەرعیەکاندا، و خاوەن رەوشتێکی بەرزبوو، بەهۆی ئەم خەسڵەتانەوە....لەو پێشەوایانە ئەژمێردرا کە بە پەنجە ئاماژەیان بۆ ئەکرێت.

ئەمە بەسیەتی کە نازناوی (پێشەوای گەورە) (الامام الاعظم)ی بۆ خۆی مسۆگەر کردبوو، و شەرعزانی عێراقو خاوەن راو بۆچوونەکانی بوو.

((عبداللەی کوڕی مبارك)) لەبارەیەوە ئەڵێت:- ((ئەو مۆخی زانست بوو)). کوڕی جریح لەبارەیەوە ئەڵێت:- ((زۆر شارەزابوو)) وە زاناو پێشەواو شەرعزانو بە زوهدو تەقوا (فەضیلی کوڕ ی عیاض) لە بارەی ئەبوحەنیفەوە ئەڵێت:- ((ئەبوحەنیفە پیاوێکی شەرعزانو شارەزاو ناسراو بوو، وە بە خواپەرستو وەرع بەناوبانگ بوو، دەوڵەمەند بوو، خاوەن خەسڵەتو ئاکاری جوانو بەناوبانگ بوو لەگەڵ دەوروبەرەکەی)).

بە ئارام بوو لە فێرکردنی زانست بەشەو بەرۆژ، زۆر بێ دەنگو کەم قسەی ئەکرد، لەوکاتەش کە (بابەتێکی یان) لە بارەی حەلاڵ یان حەرام لێ بپرسیبا، بە ووردی لێی ئەکۆڵییەوە، موڵكو ماڵی لە دەسەلاتداران وەرنەئەگرتو لەبەری رانەکرد، لە راستیدا رێزو پلەیەکی گەورەی هەبوو لەنێو هەموو خەڵكو پێشەوایە بەرێزەکان.

لە کۆتاییدا ئەبوحەنیفە دیاردەیەکی ناوازە بوو شارەزا لە شەرعو فەتوا و تەقواو خواپەرستیدا هەتاوەکو ئەم رێزو پایە گەورەیەی بۆ خۆی مسۆگەر کرد.

٩- سەرچاوەکانی شەرعی پێشەوا:-

لەو ئیشە دانپیانراوانەیە کە ئەبوحەنیفە دانەری زانستی فیقە (شەریعەت)و دامەزرێنەری قوتابخانەی فیقهە لە ئیسلامداو بە هەمان شێوە چەسپێنەری کۆڵەگەو شێوازی روونکردنەوەی ئەمەیە.

پێشەوا ئەم کۆڵەگانەی (فقیە) و شێوازەکەو دامەزراندنی قوتابخانەی (فیقە)ی لەسەر بۆشایی بنیات نەنابوو، بەڵکو زانابوو بە پەرتووکی خوا (قورئان)و سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ)و شارەزاش بوو لە کاروبارەکانی دین‌و دونیادا.

پێشەوا (ﷺ) سەرچاوەی فیقهی لە سەرچاوە ساغ‌و دروستەکاندا وەرگرتووە، لەم بارەیە وەك روونکردنەوەیەك بۆ شێوازی هەڵێنجانی بڕیاری شەرعی‌و سەرچاوەی بڕیارەکان، ئەڵێت:- ((بڕیارەکە لە قورئان هەڵدێنجم، ئەگەر لە قورئاندا نەبوو ئەوا لە سوننەتی پێغەمبەری خوا (ﷺ)دا، وە ئەگەر نە لە قورئان‌و نە لە سوننەتی پێغەمبەردا (ﷺ) هەبوو ئەوا لە بیرو رای هاوەڵان (صحابە)ەکان وەردەگرم، وە ئەگەر نەم دۆزییەوە وەکو زاناو پێشەوایانی پێش خۆم تێئەکۆشم بۆ روونکردنەوە، و وەڵام دانەوەی پرسیارە، کراوەکە)).

ئەمە سەرچاوەکانی فیقهو شارەزایی شەریعەتی پێشەوا ئەبوحەنیفە بوو، کە بە روونی بڕیاری لەسەر داوە.

پێشەوا (ﷺ)قورئانی لەبەربوو، شەوو رۆژ ئەیخوێندەوەو لێکۆڵینەوەی لەسەر ئەکرد بۆ دەرهێنانی حوکم‌و بڕیارەکان لەبەر

ڕەزامەندی خـوای گـەورە، (بەهـەمان شـێوە شـارەزا بـوو بـە سـوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) بەکردەوەو گوفتارو ژیاننامەکەیو فـەرموودە ناسـێکی بە تواناو لێهاتوو بوو) فـەرموودەکانی پێغەمبـەری (ﷺ) لەبەر بـوو، فەرموودەکانی لە زاناو شارەزایانی عێراقو حیجاز وەرگرتبـوو، هـەروەك شارەزابوو بە ووتەی صەحابەکان بە هەموو شـێوەکان لـەوەی بـیرو رایـان لەسەری کۆکە، یاخود جیاوازییان لە بیروڕادا لەسەری هەیە، خوای گەورە تەقواو تێگەیشتنو دڵسۆزیو ڕاستگۆیی پێبەخشی بوو، بەهـەمان شـێوە مامۆستای ڕابەرو زاناو تێگەیشتووو پێگەیشتووی پێبەخشی بوو.

١٠- قوتابییەکانی پێشەوا:-

قوتابخانـەی پێـشەوا ئەبوحەنیفـە کـۆڕێکی زانـستی بـوو، چـونکە مامۆستاکەی، مامۆستایەکی بەڕێزو خاوەن پلەوپایەیەکی باڵای زانستی، و ڕەوشتی چاكو بەرز بوو، بۆیە ئەو قوتابییانەی لـە دەوری کۆتەبوونـەوە کە هۆکاری خوێندنی نموونەییو ژیانی خۆشیانو ئازادو کراوەو سەربەست بوون لە ڕادەربڕینو بەیەکەوە بە ڕاوێژ لێکۆڵینەوەی بابەتە زانـستیەکانیان ئەکردو بەدواداچـوونی بابەتـەکانیانو ڕوونکردنـەوەیان بـۆ ئـەنجام ئـەدا، پێـشەوا بابەتـەکانی یەکـە بەیەکـە ئەخـستە بـەردەم قوتابییـەکان و توێژینەوەیان لەسەر ئەکردو ڕای خۆیان لە بارەوەوە ئەداو پێشەواش گوێی بۆ ئـەگرتنو گفتوگـۆی لەگـەڵ ئـەکردن ئینجـا بـیروڕای خـۆی بـۆ ڕوون ئەکردنەوە بۆ ئەوەی کەسێکی بـە توانـاو لێهاتوویـان لێ دەربـچێ بۆیـە دەربڕینی بیروڕای خۆی ئەخستە دواوە، تاوەکو کارامەییو تێگەیـشتنیان

زیاتر بکات، هەتاوەکو یەکێك لە رایەکان لەبارەی بابەتەکەوە جێگیر نەبوون پاشان ئەبو یوسف لە (توصول)ەکان دای ئەنا، تا هەموو بنچینەکان بە تەواوی جێگیر ئەبوون.

لە راستیدا کۆڕی ئەبوحەنیفە کۆڕێکی (قوتابخانەیەکی) ناوازەو دەگمەن بوو لە جۆری خۆی، زۆرێك لە کەڵە زانایان لە بوارەکانی (فیقه)و دادوەران (قضاة) لە قوتابخانەکەی ئەودا دەرچوون.

قوتابییەکانی پێشەوا دوو جۆر بوون:-

بەشی یەکەم:- بەردەوام لەگەڵ پێشەوادا بوونو ئامادەی خوێندنو تێگەیشتنی زانستەکانو لەبەرکردنی بوون، تەنها لەبەر هۆکاری زۆر ناچاری نەبووایە لە پێشەوا دانەئەبڕان، ژمارەیان سی‌و شەش قوتابی بوون، لەوانە هەشتیان بۆ دادوەری کردن ئەگونجان، شەشیان بۆ فتواو بڕیاردانی شەرعی ئەگونجان، وە دوویان بۆ ئامۆژگاری کردنی دادوەرانو خاوەن فەتواکان ئەگونجان ئەویش (ئەبو یوسف)و (زفر) بوون.

بەشی دووەم:- لەو جۆرە خوێنکارانە بوون کە بە ئەندازەی پێویست زانستیان ئەخوێندو پاشان ئەگەڕانەوە شوێنی نیشتەجێ ی خۆیان، ئەمانەش ژمارەیان زۆر بوون.

بەم جۆرە خوای گەورە ڕێزی لە پێشەوا نا بەهۆی قوتابییە بەڕێزەکانی کە چیایەك بوون لە زانست، بەیەکەوە بڕیاریان لە پرسەکان ئەدا، و بناغەی یاساکانیان دائەنا، وە بەهۆی ئەوانەوە لە هەڵەکردن خۆی ئەپاراست کاتێك نزیك ئەبو بڕیارێکی هەڵە دەربکات.

١١- وەسیەتەکانی پێشەوا:-

پێشەوا چەند وەسیەتی پڕ بایەخی هەن کە بەڵگەن لەسەر ناسینی دەروونی خەڵکی‌و شارەزایی کاروبارەکانی ژیانیان، لەمەودوا خۆشەویستانم لەبەرخوا ئەم وەسیەتەو بۆ باس ئەکەم تکام وایە لەبەری بکەن‌و پابەندبن پێیەوە تاوەکو ڕەزامەندی خوای گەورە بەدەست بهێنن‌و دواتریش بتانباتە ئەو بەهەشتەی کە چاو نەیبینیەو، گوێ نەیبیستووە، و بەسەر دڵی هیچ کەسێکدا نەهاتووە.

ئەو وەسیەتەی بۆتان باس ئەکەم بەم جۆرەیە:-

پێشەوا ئەبوحەنیفە وەسیەتی قوتابییەکی خۆی (ئەبو یوسف) ئەکات‌و ئەڵێت:-

((ڕێز لە دەسەڵاتدار بگرەو شوێنەکەی بە گەورە بزانە، کاتێك لەلای ئەوی خۆت بپارێزە لە درۆکردن، لە هەموو کات‌و بارو دۆخێکدا سەردانی مەکە، مادام بۆ پێویستیەکی زانستی بانگت نەکات، چونکە ئەگەر لە بیروڕادا زۆر جیاواز بووی لەگەڵی، بە کەمت سەیر ئەکات‌و سووك ئەبیت لەبەرچاوی، خۆت وابێنە بەرچاو کە لە نزیك ئاگری، سوودی لێببینەو، دوورکەوە لێی، و نزیك مەبەوە چونکە زیانت پێ ئەگات، لەبەر ئەوەی سوڵتان (دەسەڵاتدار) وەکو قازانج‌و سوودی خۆی ئەبینێت، وەها سوودی خەڵکی نابینێت.

خۆت بپارێزە لە زۆر قسەکردن لە نزیکیدا، چونکە بەهۆی قسەی زۆری خۆتەوە کە هەڵە ئەکەی ئەکاتە بەڵگە لەسەر نەزانینی تۆو زانایی ئەو

(واتە: سوڵتان) لەلای دەستو پێوەندەکەیدا، هەروەها بە هەڵەت دائەنێت بەمەش لەبەرچاوی خەڵکی سووك ئەبیت.

وەهابە کە چوویتە لای ئەو ڕێزی تۆو ڕێزی کەسانی دیکەش بزانن، کاتێك زانایەکی لەلایەو تۆ نایناسی سەردانی سوڵتان مەکە چونکە ئەگەر تۆ لە ئەو لەدەسەڵاتدار نزیکترو بارودۆختو باشتربوو لەوانەیە ببێتە هۆکاری ئەوەی لەبەرچاوی سوڵتان سووك ببێت، ئەگەر ئیشێکی پێسپاردی لێی وەرمەگرە تەنها دوای ئەوەی بزانی لە تۆو بیرو ڕا زانستیو دادوەرییەکانت ڕازیە، تاوەکو پێویست نەکات ڕێبازی جگە لە تۆ لە چارەسەری کێشەکاندا هەڵبژێرێت.

سەردانی پشتو پەناو دارو دەستەی دەسەڵاتدار مەکە، بەڵکو تەنها لە سوڵتان نزیك بەرەوەو لە دارو دەستەکەی دوورکەرەوە، تاوەکو پلەو ڕێزت هەمیشە بە بەرزی بمینێتەوە.

لەلای خەڵکی ئاسایی قسە مەکە تەنها کاتێك وەڵامی پرسیارەکانیان ئەدەیتەوە، خۆت بپارێزە لە قسەکردن لەبارەی مامەڵەو بازرگانیدا تەنها لەرووی زانستیەوە نەبێت، تاوەکو ئارەزووت نەچێتە سەر خۆشویستنی ماڵو دەستی بۆ درێژ بکەی.

پێمەکەنە لای خەڵکی ئاساییو زۆر زەردەخەنەش مەکە، زۆر مەچووە بازاڕ، قسە لەگەڵ هەرزەکاران مەکە چونکە (بەلا)ن، بەڵام ئاساییە قسەکردن لەگەڵ منداڵو دەست بەسەرداهێنانی یان، لەگەڵ مرۆڤی بەساڵاچووو پیردا بە ڕێگادا مەڕۆ، چونکە ئەگەر وەپێش خۆیان بخەی ئەوا

بە سووك سەیرکردنی زانستی خۆتە، وە ئەگەر وە دویان بخەی‌و تۆش لە پێشیان برۆی ئەوە رێز نەگرتنی ئەوانە لە رووی تەمەنەوە، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی:- ((لە ئێمە نییە کەسێك رێز لە گەورە بە تەمەنەکان نەگرێت، و میهرەبانی نەنوێنێت لەگەڵ بچووکەکاندا)).

لەسەر رۆخی رێگادا دامەنیشە، ئەگەر بانگ کرای بۆ ئەمە ئەوا لە مزگەوت دابنیشە، و لە دوکان دامەنیشە، وە خواردن لە مزگەوت‌و بازاڕ مەخۆ، ئاوی ئاوگێڕ مەخۆرەوە، پۆشاکی رازێنراوەو ئاوریشم مەپۆشە، چونکە ئەمە سەر ئەکێشێت بۆ دڵ رەقی‌و هەڵەشەیی لە کاردا.

قسەی زۆر مەکە لەگەڵ خێزانەکەت لەبارەی جێگادا، تەنها لەکاتی پێویست نەبێ بۆ ئەمە، و زێدەڕۆیی مەکە لە دەست لێدان‌و کۆبوونەوە لەگەڵی، هەمیشە یادی خوات لەلابێت‌و داوای خێرو چاکە بکە لەلای خوا لە نزیك بوونەوەیدا، باسی ئافرەتانی بێگانەو جاریە لەلای خێزانەکەت مەکە، چونکە ئەمە گفتوگۆی دیکەی بەدوادا دێت‌و لەوانەیە ئەگەر تۆ باسی ئافرەتی بێگانە بکەیت ئەویش باسی پیاوی بێگانە ئەکات. ئەگەر لە توانات دابوو ژنێك مەخوازە کە پێشتر مێردی هەبوویێت یان باوك یان دایك یاخود کچی هەبێت، تەنها بەمەرجی ئەوەی هیچ کەسێك لە خزم‌و کەسەکانی دەست وەرنەداتە کاروبارەکانی ژیانتەوە، سەردانی ماڵی بابی مەکە تا بۆت ئەکرێت.

خۆت بپارێزە لەوەی ماڵت لەنێو ماڵی ئەواندا بێت چونکە ماڵەکەت ئەبەن‌و تەماع ئەخەنە سەر ماڵ‌و موڵکت، خۆت بپارێزە لە خواستنی

ژنێك كە كچ‌و كوڕی هەبێت، چونكە هەموو پارەو پول بۆ ئەوان هەڵئەگرێت، و پارە ئەدزێت‌و لە خزمەتكردنی ئەواندا خەرجی ئەكات چونكە ڕۆڵەكانی لە تۆ خۆشەویستترە لەلای ئەو. دوو ژن لەیەك خانوودا كۆمەكەرەوە، ژن مەهێنە تاوەكو نەزانی كە ئەتوانی هەموو پێداویستیەكانی بۆ دابین ئەكەیت، یەكەم جار داوای زانست بكەو بخوێنە، دوایی ماڵ‌و دارایی حەلاڵ كۆبكەرەوە، ئینجا ژن بهێنە، چونكە لەكاتی خوێندندا خەریكی ئیشكردن بیت، ئەوا بە گوێرەی پێویست ناتوانی بخوێنیت، خۆت بپارێزە لە خەریك بوون بە خێزان‌و ژنەوە پێش خوێندن، چونكە كاتت بەفیڕۆ ئەدەن، و منداڵت لە دەور كۆئەبنەوە، و خێزانت زۆر ئەبێت، تۆش پێویستە پێویستیەكانیان جێبەجێ بكەیت‌و واز لە زانست بهێنیت.

لە تافی لاوێتیداو كاتی بە تاڵ بوونی دڵ لە مەشغەڵەت‌و بیركردنەوەدا خەریكی خوێندن بە، پاشان خەریكی كۆكردنەوەی ماڵ‌و دارایی ببە، چونكە زۆر بوونی منداڵ‌و خێزان ژیری‌و دڵ خەریك ئەكەن. ئینجا ئەگەر ماڵت هەبوو خەریكی ژن هێنان بە.

خواپەرستی‌و تەقوای خوابكە، ئەمانەت‌و راسپاردە بە تەواوی بەجێبهێنە، ئامۆژگاری هەموو خەڵكی بكە ئاسایی بێت یاخود خەڵكی تایبەت. خەڵكی بەكەم مەزانەو ڕێزیان بگرە، زۆر تێكەڵی خەڵكی مەبە تەنها پاش ئەوەی هاتوچۆت ئەكەن، ئینجا ئەگەر سەردانیان كردی باسی بابەتی زانستیان بۆ بكە ئەوكات ئەگەر حەزیان لە زانست بێت سەردانت

ئەکەن، وە ئەگەر حەزیان لیّ نەبیّت خۆت لیّ ئەپاریّزن. ئاگاداربەو خۆت بپاریّزە لەوەی باسی بنچینەی ئاینو زانستی (کلام) بۆ خەڵکی ئاسایی بکەی، چونکە ئەمانە کەسانیّکن شویّنت ئەکەونو خۆیانی پیّوە خەریك ئەکەن. هەر کەسیّك هاتو پرسیاری روونکردنەوەی بابەتیّکی لیّکردی، تەنها وەڵامی پرسیارەکەی بدەوە، زیاتری بۆ باس مەکە، چونکە سەری لە وەڵامەکە تیّك ئەچیّ.

ئگەر هاتوو (١٠) ساڵان بەبیّ کاروکاسبیو خۆراك مایەوە پشت لە بەرنامەو زانستی خوا مەکە چونکە ئەگەر هاتوو پشتت تیّکرد ئەوا ژیانیّکی ناخۆش بەسەر ئەبەیت، چونکە خوای گەورە ئەفەرموویّت:- ﴿وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ئەوەیش رو وەربگیّریّت لە بەرنامەو یادی منو پشتی تیّ بکات، بیّگومان بۆ ئەو جۆرە کەسانە ژیانیّکی ترشو تاڵو ناخۆش پیّش دیّت)) (سورة طه، ١٢٤) تەفسیری ئاسان.

وەکو منداڵو رۆڵەی خۆت هەڵسوکەوت لەگەڵ قوتابییەکانت بکەو هەموویان بە رۆڵەی خۆت دابنیّ، تاوەکو حەزو ویستیان بچیّتە سەر خویّندنو زانیاری. مشتومڕ لەگەڵ خەڵکی ئاساییو بازاڕ ی مەکە ئەگەر هاتوو مشتومڕیان لەگەڵ کردی، چونکە کەم ریّز ئەبی لەلای ئەوان، لە وتنی (راستی)دا شەرم لە هیچ کەسیّك مەکە، با هەرچەند دەسەڵاتدارو پاشا بیّت. لە ئەنجامدانی پەرستشەکان لە خۆت رازی مەبە تەنها لەو کاتەی کە پەرستشی زیاتر لە خەڵکی ئەنجام بدەیت، چونکە ئەگەر هاتوو

خەڵکی ئاسایی بینیان تۆ کەمتر لەوان روو لە پەرستش ئەکەیت. وا بـڕوا نەکەن کە تۆ خراپیتو حەز بە پەرستنی خوا ناکـەیت، هـەروەها بـڕواش نەکەن کە زانستەکەت سـوودت پێناگەیـەنێت هـەروەك نـەزانینی ئـەوان سوود بە ئەوان ناگەیەنێت.

ئەگەر چوویتە شارێكو تیایدا کەسانی خاوەن زانستی لێ هەبوون ئـەو شارە بە هی خۆت دامەنێ، بەڵكو (خۆت) وەکو ئەندامێكو هاوڵاتییەکی ئەوێ بژمێرە، تاوەکو ئەوان بزانن مەبەستی تۆ لە هاتنت بۆ شارەکە رێزو پلەی ئەوان نییە. ئـەوەك زانایـەکان لێـت وەدەنـگ بـێنو بەربـەرەکانیت بکەنو پشتت تێبکەنو رەخنـە لـە بـیرو باوەڕەکانـت بگـرن، و بەمـەش خەڵکی (ئاسایی)ش لێت بتۆرێنو تەماشات بکەنو پشتت تێبکەنو بەبێ سوودی لەوێ بە تەنها بمێنیەوە.

بڕیـارو فـەتوایان بـۆ مـەدە بـا هەرچـەند پرسیاریـشت لێبکـەن، مشتومڕیان لەگەڵ مەکـە لـەکاتی ووتو وێـژکردنو گفتوگۆکردنـدا تـا بەڵگەی روونو تەواوت پێنەبێت باسـی هیـچیان بـۆ مەکـە، رەخنـە لـە مامۆستاکانیان مەگرە چونکە رەخنەت لێنەگرن، وە بە ئاگاییـەوە لەگـەڵ خەڵکی بە، بە نهێنیو ئاشکرا بۆ خوای گەورە بژێی ئیشی (زانـا) تـەواو دروستو ساغ نابێت تاوەکو نهێنیو ئاشکرای وەکو یەك نەبن.

ئەگەر دەسەڵاتدار کارێکی گونجاوی پێسپاردی وەری مەگرە تەنها ئەو کاتە نەبێت ئەگەر هاتوو بزانیت لەکاتی وەرنەگرتنی تۆ یەکێکی تـر ئـەم کارە بگرێتە دەست، و زیان بە خەڵکی بگەیەنێت، و دوای ئـەوەی بزانـی

که هۆکاری زانستەکەتە بۆیە داوای کار پێسپاردنی لێنەکات.

لەکاتی ترس‌و ناخۆشیدا خۆت بپارێزە لە ووت‌و وێژکردن، چونکە ئەمانە هۆکاری بۆ نەهاتنی ووشەکان‌و ناتەواوی دەربڕینە.

خۆت بپارێزە لە زۆر پێکەنین چونکە دڵ ئەمرێنێت. گفتوگۆی زۆر لەگەڵ ژنان مەکەو لەگەڵیان دامەنیشە، چونکە هۆکاری مردنی دڵە، بە هێمنی‌و لەسەرخۆوە بەرێدا برۆ، سەرەڕۆ مەبە لە کارەکاندا کەسێك لە دواوە بانگی کردی وەڵامی مەدەوە، چونکە گیانلەبەران لە دواوە بانگ ئەکرێن! ئەگەر قسە بکەی زۆر هاوار مەکە، و دەنگت بەرز مەکەوە، دامەزراوی‌و کەم جوڵاوی بکە بە عادەتی خۆت، تاوەکو خەڵکی بە کەسێکی دامەزراوت بژمێرن.

لە نێوان خەڵکی زۆر یادی خوا بکە تاوەکو ئەوان لە تۆوە یادکردنی خوای گەورە فێربن، لە دوای هەموو نوێژێك بیکە بە یاسا بۆ خۆت کە یادی بکەی‌و تیایدا قورئان بخوێنی، خوای گەورەت لە بیر بێت‌و سوپاسی خوا بکە لەوەی ئارامی‌و نیعمەتی بەسەردا رژاندووی، بیکە بە یاسا هەموو مانگێك چەند رۆژێکی دیاریکراو بە رۆژو ببە، تاوەکو خەڵکی چاو لە تۆ بکەن، بە ئەندازەی ئەو پەرستشانە رازی مەبە کە خەڵکی پێی رازی ئەبن بەڵکو زیاتر لەوان ئەنجام بدە.

لێپرسینەوە لەگەڵ خۆت بکەو چاودێری بکە، زانستەکەت بپارێزەو لە یادی مەکە، تاوەکو ببێتە هۆی سوودبەخشی بۆ تۆ لە دونیاو دوارۆژ.

کڕین‌و فرۆشتن بەخۆت مەکە بەڵکو یەکێکی گونجاو هەڵبژێرە تاوەکو

هەڵسێت بە کاروبارەکانتو پشتی پێ ببەستە لە کڕینو فرۆشتنی پێداویستیەکان.

دڵنیاو ئاسوودە مەبە لە دونیاو ئەوەی هەتە چونکە خوای گەورە لە هەموو ئەمانە لێپرسینەوەت لەگەڵدا ئەکات. حەزو ویستی نزیك بوونەوە لە دەسەڵاتداران لە خۆتدا دەرمەخە، با هەرچەندە ئەوان لە خۆیان نزیکت بکەنەوە، چونکە ئەوان ئیشت پێئەکەن، ئینجا ئەگەر هاتوو بۆیان جێبەجێ بکەیت بە چاوی سووك سەیرت ئەکەن وە ئەگەر بۆیان نەکەی رەخنەت لێئەگرن.

بە شوێن هەڵەی خەڵکیدا مەگەڕێ، بەڵکو شوێن کارە چاکەکانیان بکەوە، ئەگەر خراپەت لە یەکێك بینی خراپەکەی باس مەکە، بەڵکو داوای خێرو چاکەی بۆ بکەو باسی چاکەکانی بکە، تەنها لە باسی ئاییندا ئەگەر خراپ بوو، تۆش خراپی ئەوت زانی باسی خراپەکە بۆ خەڵکی بکە تاوەکو خەڵك خۆی لێ بپارێزنو شوێنی نەکەون. پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرمووێت:- ((باسی خراپەی خراپەکار بکەن تاوەکو خەڵکی خۆی لێ بپارێزن)). لە مرۆڤی دەسەڵاتدارو دەوڵەمەند مەترسە، چونکە ئەگەر لێیان ئەترسی ئەوا خوای گەورە پشتو پەناو یارمەتیدەرتە. خەڵك لێت ئەترسنو ڕێزت ئەگرن ئەگەر هاتوو ئامۆژگاری دەسەڵاتداری لەڕێ دەرچوو بکەی نەك شوێنی خراپەکەی بکەوی. بیری مردن بکەو لەلای خوای گەورە داوای لێخۆشبوون بکە بۆ مامۆستاکانتو ئەوانەش کە زانستت لێ وەرگرتوون. بەردەوام بە لە قورئان خوێندنو زۆر سەردانی گۆڕستان بکە.

لەگـەڵ مرۆڤـی خراپـەکار دامەنیـشە تـەنها ئـەو کاتـەی کـە ئەتـەوێت ئامۆژگاری بکەیتو رێگەی راستی (خوای گـەورەی) پـێ نیـشان بـدەی. جوێنو قسەی خراپ بە کەس مەڵێ. ئەگەر بانگ بێژ بـانگی ووت خـۆت ئامادە بکە بۆ چوونە مزگەوت خۆت بپارێزە لـە رژدیو چـروکی چـونکە ئابرووی مرۆڤ ئەبات، چاوچنۆكو درۆزن مەبە. پۆشاکی سپی لـە هـەموو بارودۆخێکدا بپۆشە، ئەگەر بە رێگەدا رۆیشتی سەیری زەوی بکـەو ئـاوڕ بەلای راستو چەپدا مەدەوە.

لە نزاو پاڕانەوەی باشت لە بیرمان مەکە. ئەم ئامۆژگارییـە وەربگـرەو بەجێ ی بهێنە. چونکە بۆ بەرژەوەندی تۆو موسڵمانانە)). بەم جـۆرە ئـەم وەسیەتە زۆر بابەتی گرنگی لە نێوەخـۆ گرتـووە، تکاوایـە لەبـەربکرێتو شوێن ئامۆژگاریەکانی ناوی بکەوە.

١٢- دانراوەکانی:-

سەردەمی پێشەوا، سەردەمی نووسینو دانـان نـەبوو، پێـشەواش لـەو زانایە نەبوو کە خۆی تەرخان کردبێت بۆ نووسینو دانـانی پـەرتوك بـەڵکو شەو تا بەیانی شەونوێژی ئەکرد، ئینجا لـەکاتی بـوونی نوێـژی بـەیانی، نوێژەکەی بەجێ ئەهێنا پاشان لە مزگەوت دائەنیشتو خەڵکی فێر ئەکرد تاوەکو چێشتەنگاو، دوایی بـۆ بـەجێهێنانی پێویـستیەکانی ئەڕۆیـشتەوەماڵەوە، ئینجا ئەچـووە بـازاڕ تـا ئاگـاداری کـاری بازرگـانیو کاروبـارە دنیاییەکانی بێت، سەردانی نەخۆشی ئەکرد، یان شوێن لاشـەی مردووێـك

ئەكەوت بۆ ناشتنی مردووەكە، یاخود سەردانی هاوڕێیەكی ئەكرد. لە نێوان نیوەڕۆو عەسریش ئەخەوت، پاشان دوای ئەنجامدانی نوێژی عەسر دائەنیشت بۆ فێركردنی خەڵكیو وەڵام دانەوەی پرسیارەكانیان، بەمجۆرە وانە ووتنەوەكەی شوێنی كاتی نوسینو دانانی پەرتوكی گرتبووەوە. بۆیە پێشەوا رەحمەتی خوای لێبێت دانانو نوسینی پەرتوكی زۆری نەبو كە گونجاوو شیاوی پلەو پایەی زانستییەكەی ئەو بێت.

لە دانراوەكانی پێشەوا پەرتوكی (الفقة الاكبر)و (الفقة الاوسط) لە زانستی (كلام)و پەرتوكی (العالم والمتعلم)، پەرتوكی (الرسالة الى مقاتل بن سليمان صاحب التفسير)و پەرتوكی (الرسالة الى عثمان البتي فقية البصرة)و پەرتوكی وەسیەتنامە كە چەندین وەسیەتی دەنێوەخۆ گرتووەو بۆ هاوڕێ یەكانی نوسیوە،و پەرتوكی (الرد على القدرية)و پەرتوكی زانست بوون.

ئەم پەرتوكانەی باسمان كردن هەموو ئەو پەرتوكانە نین كە ئەبو حەنیفە لە دوای خۆی بەجێی هێشتبێ، بەڵكو لە راستیدا زۆرێك لەو پەرتوكانەی كە هاوڕێیەكانی دایان ناون- بەتایبەتی دوو هاوڕێ نزیكەكەی ئەوانیش:- ئەبو یوسفو محمد كوڕی حەسەن- لە راستیدا هی پێشەوان، خۆی پێدا چۆتەوەو رێنوسەكەی هی ئەوەو لە ناوەڕۆكەكانی رازی بووە (واتە تەنها نوسینەكەی هی ئەوان بووە، گۆتنو بیرۆكەكەش هی پێشەوا بووە- وەرگێڕ). ئەمانە هەرچەندە ناوی دیكەی لەسەرە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت كە ئەم پەرتوكانە هی پێشەوا نییە، بۆ نمونە پەرتوكەكانی

(السير الصغير والسير الكبير) ناوی (محمد كوڕی حسن)ی لەسەرەو وەكو پەرتوكی (المبسوط) ناوی دانەرەكەی هەمان محمدی كوڕی حسنی لەسەرە، كە ئەو بابەتو پرسیارانە دەنێوەخۆ ئەگرێت، ئەبو حەنیفە فەتواو بڕیاری شەرعی لەسەرە داوە. وە بۆ نمونە هەردوو پەرتوكی (الآثار) یەكێكیان لە دانانی ئەبو یوسف، ئەوی دیكەش لە دانانی محمد، وە هەردوو پەرتوكەكەش لە ڕێنوسی پێشەوای گەورەیە.

١٣- بەڵاو نەخۆشیەكانی پێشەوا:-

هەندێك جار مرۆڤ سەری سوڕ ئەمێنێ لەوكاتەی گوێ بیست ئەبێت یاخود ئەبینێت زانایانی موسڵمانان ئەزیەتو ئازار ئەدرێن، بەڵام ئەمە سەیرو نامۆنییە، چونكە هەموو پێغەمبەران ناخۆشییان دیوەو ئازاریش دراون، وە زانایانیش نزكترین كەسانێكن لە پێغەمبەران لە رووی شوێن كەوتنندا، چونكە زانایان باشتر لە خەڵكی ئاسایی پێغەمبەران ئەناسن، ئەمەش بەهۆی ئەو زانستەی هەیانە، توانیویانە شوێن پێی پێغەمبەران بكەون، ئێمە ئێستا لەگەڵ پاڵەوانێك یاخود چیایەك لە خۆڕاگری داین لەسەر ناخۆشیەكان، ئەویش پێشەوا ئەبوحەنیفە، كە خوای گەورە بەهۆی ئەم ناخۆشیو بەسەرهاتە ئازار بەخشانەوە پێیەوە تاقیكردۆتەوە، هەندێك لەو ناخۆشیو تاقیكردنەوانە باس ئەكەین تاوەكو ببێتە پەندو ئامۆژگاری بۆ ئێمەو بتوانین لەسەر ڕچەو شوێنی ئەو بە ڕێگەدا بڕۆین.

بەڵاو تاقیکردنەوەی یەکەم:-

لە ساڵی (١٢٧)ی کۆچیو ڕۆژانی سەردەمی جێنشین مروان کوڕی محمدی ئەمەوی، لەوکاتەی لەڕێ دەرچووەکان (الخوارج) بە سەرکردایەتی (الضحاك بن قيس الشيباني) کوفەیان داگیرکرد، ضحاكو کۆمەڵێك لە یاریدەدەرانی چوونە لای ئەبوحەنیفەو داوایان لێکرد تەوبە بکاتو پەشیمان ببێتەوە، پێشەواش وتی: لەچی پەشیمان ببمەوە؟ دووبارە ضحاك فەرمانی پێکرد تەوبە بکاتو پەشیمان ببێتەوە، پێشەواش وتی: لەچی پەشیمان ببمەوە؟ وتی بە ڕەزامەندبونت لە دادوەری کردنی نێوان علیو معاویە (ڕەزای خوای لێبێت)، پێشەوا وتی: لەم بارەیەوە گفتوگۆم لەگەڵ ئەکەیت؟ وتی: بەڵێ، پێشەوا وتی: ئەگەر جیاوازی بیروڕامان هەبوو کێ لە نێوانمان بێتو دادوەرمان بێت؟ وتی: فلانە کەس، پێشەوا وتی: ئایا ڕازی ببیتە دادوەر لە نێوانمان؟ وتی: بەڵێ، پێشەواش بە ضحاکی وت: ئەوا ڕازی بووی بە دادوەری کردنەکە، ئینجا ضحاك وازی لێهێنا.

بەڵاو تاقیکردنەوەی دووەم:-

کۆمەڵێك لەڕێ دەرچوان (الخوارج) چوونە لای ئەبوحەنیفەو شیرەکانیان لە کالانیان هێنابووە دەرەوە، پاشان وتیان: لاشەی دوو مردووان لەبەر دەرگای مزگەوت دانراوە . یەکێکیان: لاشەی پیاوێکە هێندەی ئارەق خواردەوە تا زگی پڕبوو، ئینجا بەهۆیەوە کەوتە ئاوزینگ

دانو مرد، ئەویدیکەش هی ژنێکە زینای کردووە، دوای ئەوەی زانی زگی هەیە (واتە منداڵی لەنێو زگی دایە) خۆی کوشت، ووتی: ئایا لە چ نەتەوەیەکن؟ ئایا جولەکەن ؟ ووتیان: نەخێر، ووتی: گاورن؟ ووتیان: نەخێر، ووتی: ئاگر پەرستن؟ ووتیان: نەخێر، ووتی: ئایا لە چ نەتەوەیەکن؟ ووتیان: لەو نەتەوەن کە گەواهی ئەدەن هیچ پەرستراوێك نییە جگە لە (الله)، محمدیش بەندەو نێردراوی خوایە. پێشەوا ووتی: لەبارەی ئەم گەواهی دانە پێم بڵێن ئایا باوەڕەکەیان سێ یەکە یان چواریەکە یاخود پێنج یەکە؟ ووتیان: باوەڕهێنانیان سێ یەكو چواریەكو پێنج یەکی نییە، ووتی؟ ئایا باوەڕەکەی چەندە؟ ووتیان: هەموو باوەڕەکەیە، واتە باوەڕێکی تەواوە، ووتی: کەوابوو مەبەستی پرسیارەکەتان چییە لە کەسانێك، کە ئێوە دانتان ناوە بەوەی بڕوادارن؟ ووتیان: وازبێنە، ئایا ئەمانە لە خەڵکی بەهەشتین یاخود خەڵکی جەهەنەمن؟ ووتی: ئەگەر ئێوە پشتم تێنەکەن، ئەوا لەبارەی دوو نەفەرەکە هەمان ووتەی پێغەمبەر ئیبراهیم (ﷺ) ئەڵێم کە لەبارەی گەلێك ووتویەتی کە تاوانەکەیان زۆر گەورەتر بووە لە هی ئەو دووانە: ﴿رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ فَمَن تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (سورة ابراهيم/٣٦) جا ئەوەی شوێنی من بکەوێتو بە گوێی من بکات، ئەوە بێگومان لە پەیڕەوانی منە، ئەوەش لێم یاخی ببێت، ئەوە بێگومان تۆ زۆر لێخۆش بوو میهرەبانیت)) تەفسیری ئاسان.

هەمان ووتەی عیسی (سەلامی خوای لێبێت) ئەڵێم کە لەبارەی

گەلێك ووتویەتی تاوانەکەیان زۆر گەورەترە لەم دووانە:-

﴿إِن تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (سورة المائدة/ ١١٨) جا ئەگەر ئەشکەنجەیان بدەیت (لەسەر لادانو تاوانیان) ئەوە بە راستی بەندەی خۆتنو ئەگەر لێشیان خۆش بیت، ئەوە بە راستی تۆ خۆت خوایەکی باڵا دەستو دانایت (دەزانیت کێ شایستەی لێخۆش بوونە)) تەفسیری ئاسان. هەمان ووتەی پێغەمبەر نوح (ﷺ) لەبارەی ئەم دووانەوە ئەڵێم، لەو کاتەی ووتیان: **﴿قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ * قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ * إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَى رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ * وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ﴾** (الشعراء/ ١١١-١١٤) (هەندێك لە دەمدارانی قەومەکەی) ووتیان: ئێمە چۆن باوەڕ لەبەر خاتری تۆ بهێنین، لە کاتێکدا کە کەسانی هەژارو داماو شوێنت کەوتوون* نوح ووتی: جا من چوزانم، ئەوان چ کارو کردەوەیەکیان ئەنجامدەدا (من بانگم کردن بۆ ئیمانو بڕوایان هێناوە)* حسابو پرسینەوەیان تەنها لەسەر پەروەردگاری منەو لەسەر کەسی تر نییە، ئەگەر هەستو هۆشیاریتان هەیە* من هەرگیز ئیمانداران دەرناکەمو (دڵیان نائێشینم))) تەفسیری ئاسان) وە قسەی نوح (ﷺ) کە ووتی: **﴿وَلاَ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلاَ أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلاَ أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلاَ أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَن يُؤْتِيَهُمُ اللّهُ خَيْرًا اللّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنفُسِهِمْ إِنِّي إِذًا لَّمِنَ الظَّالِمِينَ﴾**(هود/ ٣١) هەروەها ناڵێم بەو ئیماندارانەی لەبەر چاوی ئێوە کەم نرخن، خوای گەورە هەرگیز خێریان بەسەردا نارژێنێت، خوا خۆی ئاگادارە بەوەی لە دەروونیاندا هەیە،

بێگومان من ئەو کاتە (ئەگەر وابکەم) لە ستەمکارانم)) - تەفسیری ئاسان).

خۆشەویستانم لەبەر خوا، تەماشای زیرەکی پێشەوا بکەن چۆن بوو؟ بەهۆی تێگەیشتنو لەبەرکردنی قورئانی پیرۆزو فێربوونی زانستەکان هەوڵی خۆ رزگارکردنیدا لەم بەڵایە، چونکە لەبەرکردنی قورئانو فێربوونی زانستەکانی ئایین مرۆڤ لەو بەڵایانەو تاقیکردنەوانە رزگار ئەکات کە بەسەری دێن، هەروەك ئەمە لەگەڵ پێشەوادا (رەحمەتی خوای لێبێت) روویدا.

خۆ ئەگەر هاتوو پێشەوا هەر لە سەرەتادا وەڵامی دابایەوە بەوەی کە هەردووکیان بڕوادارن ئەیانکوشت، چونکە ئەوان باوەڕدار بەبێ باوەڕ دائەنێن بەهۆی گوناهو تاوانەکان .

بەڵاو تاقیکردنەوەی سێیەم:-

لە ساڵی (١٣٠)ی کۆچیدا دووبارە پێشەوا تاقیکرایەوە، لەو کاتەشدا تەمەنی پەنجا ساڵ ئەبوو، لێپرسراو، و والی شاری کوفەش لەو کاتەدا عمر کوڕی هبیرە بوو لە سەردەمی بەنی ئومەییەکاندا، بەڵاو ناخۆشی لە عێراقدا بەدەرکەوتو زۆربوو، زانایان لەماڵی عمر کۆبوونەوە، لە ناویاندا ابن ابي ليلىو ابن شبرمەو داود بن ابي هندی تێدابوو، بەهەر یەکێك لەواندا ئیشێکی پێسپاردن پاشان بە دوای ئەبوحەنیفەی دا ناردو ئەیویست مۆرەکەی بداتە دەست، بەهۆیەوە هەموو نووسراوی فەرمانێکی

تازه دەرچوو، و راکێشانی هەرماڵێك یان دراوێك تەنها نەکەوتە ژێر دەستی ئەبوحەنیفە، بەهۆی مۆرەکەوە (تەنها بە ئەبوحەنیفە جێبەجی ئەبوو) ئەبوحەنیفەش بەمە رازی نەبوو، ابن هبیرە سوێندی خوارد ئەگەر مۆرەکە وەرنەگرێت سزای بدات.. زانایانیش بە ئەبوحەنیفەیان ووت: سوێندت ئەدەین بە خوا کە خۆت بە هیلاك ئەدەی، ئێمە برای تۆین، هەموومان ئەمەمان پێناخۆشە، رێچکەی دەربازبوونیش نابینین، ئەبوحەنیفەش ووتی: ئەگەر بیەوێت دەرگای مزگەوتی واسطی بۆ ئامادە بکەمو بکەمەوە ووتی: بۆی ناکەم، ئەوا چۆن داوا لە من ئەکات نووسراوی فەرمانێك مۆر بکەم کە تیایدا رژانی خوێنی مرۆڤێك بە رەوا دابنێت. پۆلیسی ئەو کاتیش ئەبوحەنیفەی لەسەر ئەم هەڵوێستەی بەند کردو سەد قامچیان لێدا، هەموو رۆژێك دە قامچی ئەدرا لە سەرو دەمو چاوو هەموو لاشەی، ئەبوحەنیفەش لە هەموو ئەمانەدا خۆڕاگرو بێ دەنگ بووو سکاڵای بارو دۆخی نەئەکرد، شوێنەواری لێدانەکە لەسەر دەمو چاوی مایەوەو دەرکەوت زۆر غەمبار بوو ئەترسا لەوەی دایکی بیبینێو بەهۆیەوە ئازار بچێژێ. دوای ئەوەی دایکی ئەمەی بینی پێی ووت: ئەو زانستەی ئەمەی بەسەر تۆدا هێناوە باشتروایە وازی لێبهێنی، ئەویش بە دایکی ووت: ئەگەر زانستەکەم لە پێناو دونیادا بێت، ئەوا دونیام بەدەست ئەهێنا، بەڵام ویستم بزانی من زانستم لە پیس بوونو فەوتان پاراستووەو خۆم تووشی ئەزیەتو ئازار کردەوە.

خۆشەویستانم، پێشەوا بەم جۆرە بوو لە دونیادا سزای چەشتو بەڵام لە دوارِۆژدا خۆی تووشی سزای ئاگری دۆزەخ نەکرد.

١٤- پێشەوا دیاری لە دەسەڵاتداران وەرناگرێت:-

مەنصور دە هەزار درهەمو کەنیزەیەکی گەنج ئەکاتە دیاریو بۆ ئەبو حەنیفەی ئەنێرێت. نیازو نیەتی مەنصور بۆ ناردنی دیاری خۆشەویستیو دڵسۆزی ئەبو بەرامبەر بە پێشەوا، بەڵکو تاقیکردنەوەی پێشەوا بوو لە رووی لایەنگرایەتی بۆ مەنصور. ئینجا ئەگەر پێشەوا دیاریەکەی وەرگرتبایە ئەوا دیارە لایەنگریەتی بەڵام ئەگەر وەری نەگرتبایە ئەوا لایەنگری نییە.

لەو سەردەمیش وەزیرو راوێژکاری مەنصور پیاوێکی چاکو خاوەن رایەکی باش بوو سەبارەت بە ئەبو حەنیفە، ئەویش عبدالمالك کوڕی حمد بوو. راوێژکار چاکەی ئەبو حەنیفەی ئەویستو پێی ووت: سوێندت ئەدەم بە خوا، ئەمیری بڕواداران هۆیەکی بۆ بڕیاری وەرنەگرتنەکەی تۆ ئەوێت- داوای وەرگرتنی دیاریەکەی لێکرد- بەڵام ئەبو حەنیفە پێگیر بوو لەسەر وەرنەگرتنی دیاریەکە.

ئیشەکە بەمەوە نەوەستا بەڵکو پێشەوا دیاری رووبەڕووی لە مەنصور وەرنەئەگرت، ئەمەش زیاتر لە چەندین جار بووە. ئینجا لە جارێکیان لە مەنصور پایەی دادوەری پێشکەش بە ئەبو حەنیفە کرد، تاوەکو ئەرکی دادوەری کردن بگرێتە ئەستۆ، بەڵام پێشەوا داواکەی رەت کردەوە کە ئەم ئەرکە بگرێتە ئەستۆ، بۆیە مەنصور گومانی برد کە هۆکاری وەرنەگرتنەکە هۆیەکی رامیاری لەپشتە، بۆیە بە ئەبو حەنیفەی ووت: تۆ ئەگەر ئەرکی دادوەری کردن ناگریتە ئەستۆ، بۆ دیاریەکانم وەرناگری؟ ئەبو حەنیفەش وەڵامی دایەوە کە پێویستە لەسەر هەموو زانایەك لەم

سەردەمەماندا، ئەم هەڵوێستەو وەڵامە لەبەر بکاتو ئیشی پێ بکات تاوەکو پلەو پایەو ڕێزی پێ گەورەو زۆر بێت چونکە ئەمە لە وێنەی وانەیەکە لە ئازایەتیو جوامێریو دەست پاکیو، شارەزاییە لە ئایین دا.

پێشەوا لە وەڵامی مەنصور دا ووتی: ((ئەی ئەمیری ئیمانداران هیچ ماڵێکی تایبەتی خۆت بۆ من بە دیاری نەناردوە تا لێتی وەرنەگرم خۆ ئەگەر هاتو دیاری تایبەتیت لە ماڵی خۆت بۆم بناردبایە ئەوا وەرم ئەگرت، بەڵکو دیاریەکانت لە ماڵی گشتی موسڵمانان (بیت مال المسلمین) بوو لەمەدا هیچ مافێکم بەم ماڵەوە نییەو تاوەکو وەری بگرم،وە جەنگاوەریش نیم تاوەکو وەك جەنگاوەرەکان بتوانم وەری بگرمو منالّی ئەوانیش نیم تاوەکو وەك منالّەکانیان ماڵی ئەوان بخۆمو هەژاریش نیم تاوەکو وەك هەژاران ماڵ وەرگرم)).

بەم هەڵوێستە جوانەو ئازایانە ئەبوحەنیفە دیارییەکان لە جێنیشینی (دەسەڵاتداری موسڵمانان) وەرناگرێت، بەشێوەیەکی دڵنیاکەرەوەی ئەوتۆ کە ئەمە دەستکاری کردنی موڵكو ماڵی جگە لە خۆیەتی، و ئەو موڵكو ماڵەش هی موسڵمانانەو مافی جێنشین نییە بیکاتە هی خۆیو دەستکاری بکاو بیکاتە دیاریو بیبەخشێتەوە.

جا مەنصور پلەیەکی گەورەتری پێسپارد ئەویش سەرۆکی دادوەران بوو، ئەبوحەنیفەش وەکو پێشوو ئەمەی وەرنەگرت بۆیی مەنصور فەرمانی بەندکردنی ئەبو حەنیفەی داو سەرەڕای تەمەن گەورەییو پیربوونی حەنیفە.

١٥- کۆچی دوایی پێشەوا:-

هەموو شتێك پێویستە سەرەتای هەبێتو بەهەمان شێوەش ئەبێت کۆتاییشی هەبێت، ئەگەر هاتوو بە ئەمری مابایەوە ئەبووایە گەورەی مرۆڤایەتی محمد (ﷺ) بووایە، بەلاّم لەم دونیایەدا هیچ کەس نامێنێت تەنها خوای دروستکەرو بێهاوتا نەبێت.

خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ * وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ (الرحمن ٢٦،٢٧) هەموو ئەو کەسانەی لەسەر رووی زەوین، هەر هەمووی فەوتاو تیاچووەو دەبێت بمرن* تەنها زاتی پەروەردگاری خاوەن بلّندیو رێزداری تۆیە کە دەمێنێتەوە)) - تەفسیری ئاسان).

پێشەوا (بەرمیهرەبانی فراوانی خوای گەورە بکەوێت)، لە ساڵ ی سەدو پەنجای کۆچیو سەردەمی جێنشینایەتی مەنصور کۆچی دوایی کرد، پێشەوا پێش مردنی وەسیەتی کرد لە زەوییەکی پاكو داگیرنەکراو، و دەست بەسەرا نەگیراودا بم نێژنو لە زەوییەك مەمنێژن کە گومانی ئەوە هەبێت ئەمیر دەستی بەسەردا گرتبێت، دوای ئەوەی ئەم وەسیەتە گەیشتە حعفر منصور، ئەوسا ترساو ووتی ((کێ هەیە داوای لێبوردنی من وەربگرێت لەجیاتی ئەبوحەنیفە چ لە حاڵی زیندوویی دابێت یاخود کۆچی دوایی کردبێت)).

حسن کوڕ ی عمارە ئەرکی لاشەی پێشەوای (رەحمەتی خوای لێبێت) گرتە ئەستۆ، پاشان مەدحی کردو ووتی: لاشەیەکی لاوازی هەبوو ئەویش بەهۆی ئەوەی پەرستشەکان لاشەکەی لاواز کردبوو، خەڵکێکی زۆریش

ئامادەی ناشتنی تەرمەکەی بوون، گوتراوە: پەنجا هەزار کەس نوێژی لەسەر کردووە، و لە ناویاندا ئەبوجعفری منصور هەبوو کە ئازاریشی دابوو.

پێشەوا رەحمەتی خوای لێبێت، لە تەنیشتی (رۆژهەڵاتی) بەغداو لە گۆڕستانی (الخیزران) بە خاك سپێردراوە، گۆڕەکەی دیارو ناسراوە. خەڵکێکی زۆریش بەهۆی کۆچی دواییەکەی پەرێشانو غەمبار بوون.

دوای ئەوەی هەواڵی کۆچی دوایی کردنی ئەبوحەنیفە گەیشتە ابن جریج، گەڕایەوەو پێیدا هەڵگووتو، ووتی: چ زانستێك لە نێوانماندا رۆیشت.

١٦- ئەو قسانەی پاش کۆچی دواییەکەی لەبارەیەوە ووتراون:-

ئەگەر مرۆڤ لەکاتی ژیانو لەنێو خەڵکیدا خاوەنی ئاکارو ناوبانگی باشی هەبوویێت، ئەوا ئەم ناوبانگەی ئەمێنێتەوە تا دوای مردنیش، خۆ ئەگەر خاوەنی ناوبانگێکی بەدو خراپ بێت ئەوا ئەم ناوبانگ خراپەی تا دوای مردنیش ئەمێنێتەوە. ئا ئەمەیە پێشەوا ئەبوحەنیفە رەحمەتی خوای لێبێت، خاوەنی رەوشتی چاكو ناوبانگی باشو گەورە بووە ، بۆیە ئەو ئەمرێتو ناوبانگە باشو چاکەکەی بە درێژایی کاتو سەردەمەکان هەر ئەمێنێتەوە.

لەمەودوا ووتەی هەندێك لە زانایان، کە دوای کۆچی دواییەکەی ووتویانە، باس ئەکەین:

١- وتەی فضيل كوڕی عياض:

ئەبوحەنیفە پیاوێكی شارەزاو ناسراو بوو لە شەریعەتدا، و دەوڵەمەند بوو، ناسراوبوو بە چاكەكار بۆ هەموو ئەوانەی سەردانیان ئەكرد، بە ئارام‌و خۆڕاگربوو لە فێربوونی زانست چ شەو بووایە یاخود ڕۆژ بووایە، (وە شەو نوێژ ی زۆری ئەكرد)، زۆر بێدەنگ بوو، كەم قسەی ئەكرد تا لەبارەی حەڵاڵ یان حەرام پرسیاریان لێنەكرد قسەی نەئەكرد، حەزی لە دۆزینەوەی ڕاستی بوو، لە پارەوپولی دەسەڵاتداران ڕای نەكردو وەری نەئەگرت.

٢- وتەی مليح كوڕی وكيع:

سوێند بە خوا ئەبوحەنیفە ئەمانەت‌و سپاردەی لا گەورەبوو، سوێند بە خوا پیاوێكی بەڕێزو گەورەبوو، ڕەزامەندبوونی خوای گەورەی لە پێش هەموو شتێكەوە دانابوو، ئەگەر لە پێناو خوادا تووشی مەترسی مردن بووایە ئەوا بەرگەی ئەگرت، خوایە وەكو چۆن لە چاكەكاران ڕازی بووی وەهاش لە ئەو ڕازی ببە. لە چاكەكارانیش بوو.

٣-وتەی فەرموودەناس ابن جريج:

لەبارەی ئەبوحەنیفەوە كاتێك هێشتا هەر لە سەرەتای ژیان دابوو وتی: ئەبێتە زانایەكی گەورە، دوای ئەوەی كە گەورەبوو، وتی: بەراستی شارەزایە بەراستی شارەزایە لە ئاییندا!! دوای ئەوەی كۆچی دوایی كرد، وتی: چ زانستێكی زۆر لە نێوانماندا ڕۆیشت.

٤- ووتەی حفص کوڕی غیاث:

ئەبوحەنیفەم لە خەودا بینـی‌و پـێم ووت: ئـەی ئەبوحەنیفـە خـوای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: لێم خۆشبوو، ووتم: چ بیرو ڕایەکت پێ باشـە؟ ووتی: بیرو ڕای عبداللەی کوڕی مسعود زۆر باشە.

٥- ووتەی شعبە:

دوای ئەوەی هەواڵی کۆچی دوایی پێشەوا (ڕەحمەتی خـوای لێبێـت) گەیشت بە (شعبە) ووتی: ڕووناکی زانسـت لـە شـاری کوفـە کوژایـەوە، هەرگیز وێنەی ئەو نابیننەوە.

١٧- لە ووتەکانی پێشەوا:

١- هەر کەسێك زانستەکەی قەدەغەو ڕێگری نەکات لـە بـێ فـەرمانی‌و (لەڕێ دەرچوون) لە فەرمانەکانی خوای گەورە، ئەوا لە زەرەرمەندانە.

٢- ئەگەر شارەزایان (الفقهـاو)و زانایـانی ئـایینی دۆسـتانی (اولیـاء)ی خوای گەورە نەبن، لە دونیـاو دوارِۆژدا، ئـەوا خـوای گـەورە دۆسـتی نییە.

٣- غەزا کردنێك دوای ئەنجامدانی فەرزی حـەج باشـترە لـە ئەنجامـدانی پەنجا حەجی سوننەت.

٤- هەر کەسێك داوای سەرۆکایەتی بکات بێ ئەوەی شـایانی بێـت ئـەوا هەردەم سەرشۆڕە.

٥- هەر کەسێك بۆ دونیا زانست فێر ببێت ئەوا لە بەرەکەتی زانستەکە بێبەش ئەبێت‌و خەڵکیش سوودی لێنابینن، و هەر کەسێکیش لەبەر ئاین فێری زانست بێت بەرەکەت ئەکەوێتە ناو زانستەکەی‌و لەنێو دڵیدا جێگیر ئەبێت، خەڵکانی زۆریش سوود لە زانستەکەی وەرئەگرن.

٦- گەورەترین گوێڕایەڵی کردنی خوای گەورە، بڕوا هێنانە بەخوا، و گەورەترین تاوانیش بێباوەڕییە بەخوای گەورە، جا هەر کەسێك شوێن فەرمانی خوای گەورە بکەوێت لە گەورەترین گوێڕایەڵیەکان‌و خۆی بپارێزێت لە گەورەترین تاوانەکان، تکاوایە خوای گەورە لێی خۆش بێت.

٧- نموونەی کەسێك بە دوای فەرمووده‌دا ئەگەڕێت‌و لێی تێناگات ، وەکو کەسێکی دەرمان کۆکەرەوە وایەو دەرمان کۆئەکاتەوە نازانێت ئەم دەرمانانە بۆ چ نەخۆشێك بەکاردێن تاوەکو دکتۆر دێت، بەم جۆرە خوێنەری فەرمووده بە تەواوی لە فەرمووده ناگات تاوەکو شارەزای ئاین (الفقیه) دێت‌و پێی ئەڵێت.

٨- هەر کەسێك لەبارەی زانستێکەوە قسە بکات‌و بڕیار بدات‌و گومانی وابێت خوای گەورە پرسیاری ئەوەی لێناکات: کە چۆن بڕیارو فەتوای داوە لە ئاینی خوای گەورە؟ ئەوا ئایینی لەسەرەخۆ ئاسان کردووە.

٩- هەر کەسێك ڕێز لە خۆی بگرێت دونیاو ناخۆشیەکانی ناوی لەسەر سوك‌و ئاسان ئەبن، و هەر کەسێکیش بیەوێت لە سزای دواڕۆژ ڕزگاری ببێت، ئەوا گرنگی زۆر بە سزای دونیا نادات.

١٨- پەندو ئامۆژگاری لە ژیانی پێشەوادا:

١- هەژاری شورەیی نییە بەڵکو نەزانی عەیبو شورەییە.

٢- زانست خاوەنەکەی بۆ بەرزترین پلەی دونیاو دوارۆژ بەرز ئەکاتەوە.

٣- خوێندن لەسەر هەموو موسڵمانێکی نێرو مێ واجبە.

٤- موسڵمان لەبارەی هەموو شتێك هەندێکی لێ ئەزانێتو هەوڵی ئەوە نادات لە هەموو شتێکدا هەمووی بزانێت.

٥- تایبەتمەندبوونو ڕۆچوون لە بوارێك لە بوارەکانی زانستەکانو شارەزاییەکی تەواو لێی، باشترە لەوەی مرۆڤ ڕاڕابێت لە نێوان زانستەکاندا.

٦- موسڵمان بەرگەی تەنگو چەڵەمەو ناخۆشی سەر ڕێگای فێربوونو شارەزابوونی زانست ئەگرێت.

٧- موسڵمان هەرگیز بێ هیوا نابێت لە فێربوونی زانستو بەردەوام لە خوا ئەپاڕێتەوەو ئەڵێت ((وقل رب زدنی علما/ نزا بکەو بڵێ: پەروەردگاردا، بەردەوام زانستو زانیاری زۆرترو زیاترم پێ ببەخشە)) (طه، ١١٤- تەفسیری ئاسان).

٨- موسڵمان فێری زانستی بەسوود ئەبێت تاوەکو سوودو قازانج بە خۆیی و موسڵمانان بگەیەنێت.

٩- موسڵمان دوور ئەکەوێتەوە لەو زانستە زیانبەخشەی سوود بە خەڵکی ناگەیەنن وەکو پیشەسازی ئارەقو مادده بێهۆشکەرەکانو هەموو ئەوانەی کە زیان بە خەڵکی ئەگەیەنن.

١٠- ئەگەر هاتوو مرۆڤی زانا کۆچی دوایی کرد، ئەوا ژیاننامەکەی بەهۆی زانستەکەیەوە سوود بە خەڵکی ئەگەیەنێت.

١١- موسڵمان هەمیشە دامەزراوەو ئەو بەڵاو ناخۆشیانەی لە دونیادا بەسەری دێن هیچ کاری تێناکات، چونکە ئارام گرتن لەسەر بەڵاو ناخۆشیەکانو بەرگە گرتنی ئازارەکان لە ڕەوشتی موسڵمانەکانە.

١٢- دیاری وەرگرتن ئەگەر مەبەست لە بەخشینی دیارییەکە بەرژەوەندییەکی لە دواوە هەبێتو بەهۆیەوە خوای گەورەی لێ بتۆرێت ئەوا هەرگیز دیاریەکە وەرناگرێت با هەرچەندە بە مشار بیکەنە دوو پارچە.

١٣- هەر کەسێك لەبەر خوای گەورە واز لە شتێکی حەڕام بهێنێت ئەوا خوای گەورە شتی حەڵاڵی باشتری پێئەدات لە شتە حەڕامەکە.

١٤- گۆشتی زانایان ژەهراویەو هەر کەسێك ئازاریان بدات ئەوا سزای خوای گەورە بۆ خۆی مسۆگەر ئەکات.

١٥- باش وایە تەرمی مردوو لە شوێنی پاكو دوور لە تاوانکردن تیایدا بنێژرێت.

پێشەوا
محمد کوڕی ئیدریسی
شافعی

١- ناو، بنەماڵە، لە دایك بوونی:-

نازناوی ئەبو عەبداللەیەو ناوی تەواوی محمد کوری ئیدریس کوری عباس کوری عثمان کوری شافع کوری سائب کوری عبید کوری عبد یزید کوری هاشم کوری عبدالمطلب کوری عبدمناف قورەیشی (مطلبی) هاشمی، مەکەییە.

شافعی نەوەی دوو هاشمیانە: هاشم کوری عبدالمطلبو هاشم کوری عبدمناف، چونکە ئەوەی دیکە هاوسەرداری پێك هێنا لەگەڵ شفاء کچی هاشم کوری عبد مناف، لەوانەش عبدیزیدی باپیری شافعی لە دایك بوو.

پێشەوا شافعی لە رووی مێژووی لە دایك بوونیەوە سێیەم پێشەوایە لە چوار پێشەوایە کە، تازەکەرەوەی ئایین بوو لە سەدەی دووەم دا، پێشەوا شافعی (رەزای خوای لێبێت) لە (غەزەی) ولاتی فلسطین لە ساڵی (١٥٠)ی کۆچی لە بنەماڵەیەکی هەژار لەدایك بووەو هەر بە هەژاریش پێگەیشتو زانستی خوێندوە. بە شێوەیەك لەکاتی خوێندنی پارچە خەزەف- قوری سورکراو-و پارچەی پێستی پاك کراو، توێکڵی دارخورما، ئێسکی مامزی کۆئەکردەوە تاوەکو ئەوەی خوێندویەتی لەسەری بنوسێتەوە هەروەها ئەچوە فەرمانگەی تۆمارکردن تا لەوێ کاغەزی زیادە کۆبکاتەوە بۆ نوسین. دایكو باوکی لەشاری مەککەوە بەرەو غەززەو عەسقەلان کۆچیان کردبوو تاوەکو بژێوی ژیانیان مسۆگەر بکەن، بەڵام دوای ئەوەی شافعی لەدایك ئەبێت بەماوەیەکی کورت باوکی کۆچی دوایی ئەکات محمد (شافعی) هێتیم کەوت، چارەنوسی کەوتە دەست دایکی،

ئینجا ئەگەر دایکی ژنێکی ژیرو چاك بێت ئەوا هۆکاری خۆشبەختیو کامەرانی بۆ منالەکەی مسۆگەر ئەکات، بەلام ئەگەر وەها نەبوو ئەوە منالەکەی توشی خراپەو داهاتویەکی نارۆشن ئەکات. لەبەر بەختی پێشەوا شافعی دایکی یەکێك بوو لە دایکە ژیرو تێکۆشەرە باشەکان.

بەلگەش بۆ ئەمە، جارێکیان دایکی شافعیو ژنێکی دیکەو پیاوێك بۆ گەواهی دان بانگ ئەکرێنە لای دادوەر.

جا لەو کاتەدا، دادوەر ئەیەوێت هەردوو ژنەکان لەیەك جیابکاتەوەو بەجیاو یەکە بەیەکە گەواهییەکەیان لێ وەربگرێت، بۆیە دایکی شافعی بە دادوەر ئەلێت: بەم شێوەیە نابێت چونکە خوای گەورە ئەفەرموێت: ((ان تضل احدهما فتذکر أحدهما الاخری/ ئەوەکو یەکێك لە ئافرەتەکان بیری بچێت، با ئەوی تریان بیری بهێنێتەوە)) (البقرە، ٢٨٢-ت-ئاسان).

ئینجا دادوەریش لەسەر رای دایکی رازی بوو، ئەمەشی بە هەلێنجانێکی بەهێز داناو بەبەلگەشی دانا لەسەر زانایی و شارەزایی هەبوونی بە قورئانی پیرۆز، زانستەکەشی هۆکارێك بوو لە پەروەردەکردنی منالەکەی بە پەروەردەیەکی تەندروستو رێكو پێك، کە بەهۆیەوە (محمد)ی کوڕی بووە پێشەوایەکی بەرچاوی گەلی موسلمان.

٢- پێگەیشتنی زانستی:

فاتمە خانم کچی عبداللە (ازدی) کوڕەکەی خۆی خستە بەر خوێندن تاوەکو قورئان لەبەر بکات، سەرەرای ئەوەی هەژارو هەتیمو بێ باوك بوو، شافعی لەتەمەنی منالیدا چووە قوتابخانەو دایکی هیچی نەبوو تا

لـەجیاتی کرێـی خوێنـدن بیداتـە مامۆسـتاکەی، بۆیـە مامۆسـتاکەی کەمتەرخەمی نەکرد لە فێرکردنی شافعیدا، بەڵام لەبەر ئـەوەی منداڵەکـە زۆر زۆر زیرەك بوو سەرنجی مامۆستاکەی بۆ لای خـۆی راکێـشا، چـونکە پێشەوا شافعی زوو وانەکانی لەبـەر ئـەکرد بۆیـە مامۆسـتاکەی بایـەخ‌و گرنگی تەواوی پێدا، بێ‌ئەوەی کرێی خوێندنی لێوەربگرێت. ئینجاپێـشەوا شافعی قورئانی پیرۆزو (الموطأ)ی لەبەر کرد لەکاتێکدا هێـشتا منـداڵێکی دە ساڵان بوو...پاشان گرنگی بەزمانی عەرەبی داو، لەم پێناوەشدا چـووە دەشت‌و (دە) سـاڵان لەگـەڵ هـۆزی ((هـذیل)) ژیـانی بردەسـەر تـاوەکو لێیانەوە فێری قسەکردن بێت. هۆزی هـذیل رەوانترین هۆزی عـەرەب بوون، پێشەوا شافعی شیعرو رووداوەکـانی رابـردووو چیرۆکەکانی ئـەم هـۆزەی لەبەرکرد.

سەرەرای خوێندنەکەی فێری تیر هاوێشتن بوو، بەشێوەیەك (دە) تـیری ئەهاوێشت، لـە هیـچیاندا هەڵـەی نەئـەکردو لەهـەموویان نیـشانەکەی ئەپێکا.

پاشان گرنگی بەفێربوونی شەریعەت (الفقـە)دا هـەتا بـووە زانایـەکی دیارو بەرچاو لەناو گەلی موسڵماندا، لەهۆی ئەم گرینگـی دانـەش چـوار گێرانەوە هەن:

گێرانەوەی یەکەم: رۆژێکیان لەسـەر ووڵاغەکـەی بـوو، لـە دواوەشـی نوسـەری (عبداللـە زبـیر) دانیـشتبو، بەرێـدا ئەرۆیـشتن، پێـشەوا تـازە پێئەگەیشت‌و نەوجـەوان بـوو، ئینجـا شـیعری شـاعیرێك ئەخوێنێتـەوە،

نوسەرەکەشی قامچیەکی بەشێوەی ئامۆژگاری لێئەداو پێی ئەڵێت: کەسانی وەکو تۆ خۆیان کەمو لە کەدار ناکەن، ئایا تا چ ئەندازەیەك شارەزاییت هەیە لەبارەی شەرعەوە؟ بۆیە ووتەکەی کاریگەری لەسەر دڵی ئەبێت‌و خێرا ئەکات لەوەی بەشداری کوڕی زانستی مسلم کوڕی خالد زنجی، موفتی شاری مەککە ئەکات‌و لێیەوە فێری شەرع ئەبێت.

گێڕانەوەی دووەم: لە ڕێگادا بوو (ئەچوو فێری ڕێزمانی عەرەبی‌و ویژە بێت) گەیشت بە (مسلم)ی زاناو شارەزا لە ئایین، ئینجا (مسلم) بە شافعی ئەڵێت: خەڵکی کوێیت؟ ووتی: خەڵکی (مەککە)م، ووتی: ماڵت لە کوێیە؟ ووتی: لە (شعب الخیف)ە- ناوچەیەکە لە مەککە... ووتی: لە چ هۆزێکی؟ شافعی وەڵامی دایەوە: لە هۆزی عبد مناف. مسلم ووتی: بەهـ بەهـ!! (بۆ سەرسوڕمان بەکاردێت) خوای گەورە لە دونیاو دوارۆژدا ڕێزی لێگرتووی، ئایا ووزەو تێگەیشتنەکەت لە زانستی شەرعدا خەرج کردبایە باشتر نەبوو بۆ تۆ؟

گێڕانەوەی سێیەم: شافعی خەریکی شعر فێربوون بوو... کە گەیشتە (مونا) دەنگێك لە دواوەی شافعی پێ ی ووت: خەریکی فێربوونی شەریعەت بەو ووزەو توانای خۆت لە فێربوونیدا خەرج بکە. بەڵام گومانی زیاتر لەبارەی ئەم گێڕانەوە ئەوەیە، ئەمە زیاتر لە ئەندێشە نزیکترە تاوەکو لە ڕاستی‌و واقع بێت.

گێڕانەوەی چوارەم: جارێکیان مصعب کوڕی زبیر ئەگاتە شافعی (لەو کاتەدا خەریکی فێربوونی شعرو ڕێزمانی عەرەبی ئەبێت) مصعب پێ ی ئەڵێت: تاکەی خەریکی ئەمە ئەبیت؟ ئەگەر بهاتایە فێری فەرموودەو

شەرع بووتایە بۆ تۆ باشتر بوو، ئینجا لەگەڵ مصعب چووە خزمەت پێشەوا مالیك كوڕی ئەنەس‌و بە ئەوی سپارد، لە خزمەت پێشەوا مالیك مایەوە تاوەكو زۆربەی زانستەكەی لەلا خوێند، بە هەمان شێوە چووە لای زانایانی دیكەی شاری مەدینەو زانستی ئەوانیشی خوێندو پاشان چووە عێراق لەوێ لای محمد كوڕی حسن مایەوەو لێیەوە فێری زانستی شەریعەت بوو، پاشان گەڕایەوە شاری مەدینە.

گێڕانەوەو رووداوەكان هەر چۆنێك بێت ئەنجام ئەوەبوو خوای گەورە پێشەوا شافعی ئامادەكردبوو لەوەی فێری شەریعەت بێت نەوەك زمان‌و وێژە فێر ببێت، چونكە لە دڵی چەسپاند بوو كە زانستی شەریعەت باشترە لە زمان‌و وێژەی عەرەب.

بەم جۆرە پێشەوا شافعی بەردەوام بوو لە ئامادەبوونی كۆڕی زانایان لە بوارە جیاجیاكانی زانستەكاندا، لەبەر زۆری هەژاریەكەشی ئەو ئێسكانەی كۆئەكردەوە كە ئەتوانرا لەسەری بنوسرێت، تاوەكو ئەو زانستەی لەلای زانایان خوێندوویەتی لەسەری بنووسێتەوە، هەمووجار ئەچووە خانەی تۆماركردن (ی سەر بە حكومەت)و پارچە پەڕاوی فڕێدراوی كۆئەكردەوە تاوەكو لەسەریان بنوسێت‌و ئەیووت:

زانست نێچیرە، و نووسین بەستنەوەیەتی
بە پەتێكی بەهێز نێچیرەكەت ببەستەوە
چونكە كەم ژیرییە مامز راوبكەی
و لەنێو خەڵكیشدا بەرهەڵدای بكەی

رۆژێکیان سندوقی پێشەوا شافعی شوێنی نامێنێت لەوەی پارچە ئێسكو پەڕاوو پارچە پێستی نووسراوی لێ دابنێت، هەتا شوێنی پشوودانو شوێنی نووستنەکەشی هەموو گرتبووەوە هیچ شوێنێك نەمابوو ئەمانەی لێ دابنێ بۆیە (ویستی) هاتە سەر ئەوەی هەرچی زانستە، ئەوەی لە پارچە ئێسكو پەڕاو، پارچەکانی دیکەدا کۆی کردۆتەوە بەباشی لەبەریان بکاتو پێویستی بەم هەموو پارچە کۆکراوانە نەبێت، و خۆیانی ڕزگار بکات

پێشەوا شافعی بەئەندازەیەك زیرەكو بیر تیژ بوو، کە، ئەگەر ویستبای بەشێك لە پەرتوکێك لەبەر بکات هەوڵی ئەدا لاپەڕەی بەرامبەر دابپۆشێت لە ترسی ئەوەی نەوەك چاوی پێ بکەوێتو لەبەری بکات پێش ئەوەی لاپەڕەی مەبەستدار لەبەر بکات.

هۆکاری بەهێزبوونی یادەوەریەکەشی بەهێزی باوەڕو یەقینو بڕوایەکی چاكو ڕاستگۆییەکی بێ وێنە بوو.

سەرەڕای بەهێزی زیرەکیو توانای لەبەرکردنەکەی، ئەوە هەیە هەندێك سکاڵای خراپی توانای لەبەرکردنی زانستەکان لای مامۆستاکان ئەکاتو خۆی بە کەمتەرخەم دائەنێتو ئەڵێت:

سکاڵای خراپ لەبەرکردنم کرد بۆ لای وەکیع
ئەویش ڕێنمونی کردم بۆ وازهێنان لە گوناه
پێی ووتم زانست ڕووناکییە
وە ڕووناکی خواش نادرێتە گوناهکار

٣- گەشتە زانستیەکانی:

پێشەوا حەزی بە گەشت کردن هەبوو، حەزی ئەکرد لە پێناو فێربوونو زانستدا لە وڵاتێکەوە بەرەو وڵاتێکی دیکە بڕوات، تاوەکو فێری زانستی ئاین بێتو گوێ لە شاعیرانو وێژەوانان بگرێتو بارودۆخی موسڵمانانیش ببینێت...

ئێمە ئێستا باسی گەشت کردنەکانی پێشەوا شافعی ئەکەینو لە باسی ئەم گەشتانەشدا ئازارو ناخۆشیەکانی پێشەوا (شافعی)مان بۆ روون ئەبێتەوە کە لە ژیانیدا چەشتویەتی تاوەکو بوە یەکێك لەو پێشەوا بێ هاوتایانەی وەکو نموونە لە هەموو کاتو شوێنێکدا بۆ چاو لێکردن ئەهێنرێتەوە.

٤-گەشتی یەکەم بەرەو شاری مەدینە:

پێشەوا شافعی بەردەوام حەزی لە بینینی شاری مەدینە بوو، ئەو شارەی شوێنی سەرەتای بەهێزبوونو بڵاوبوونەوەی ئاینی ئیسلام بووە دڵی بە ئاوات بوو لەوەی سەردانی گۆڕی پێغەمبەر (ﷺ) بکات، هەروەها سەردانی (بەقیع)یش بکات، پاشان بچێتە خزمەت پێشەوا مالیكو لە بواری شەریعەتدا سوودی لێوەربگرێت.

دوای ئەوەی قورئانی پیرۆزو (الموطأ) ئەو پەرتوکەی فەرموودەکانی پێغەمبەری (ﷺ) تیایدا کۆکراوەتەوە لەبەر بکات، ئەندازەیەکی باشیش

فێرببێت لە زانستی زمانو وێژەو شعرو ڕەوانبێژیدا، ویستی گەشت بکات بەرەو شاری مەدینە تاوەکو زانستی ئەوێش فێرببێت. ئینجا سەردانی دەسەڵاتداری مەککەی کرد تاوەکو لە ڕێگەیەوە بە خزمەت پێشەوا مالیك بگاتو لەلای ئەو بخوێنێت.

دەسەڵاتداری مەککەش پێشەوا شافعی باش ئەناسیو لەبەر زانایەکەشی زۆری خۆش ئەویست بۆیە دوو نامەی بۆ نووسی: یەکەمیان بۆ دەسەڵاتداری مەدینە بوو، تیایدا پلەو پایەی زانستی شافعی ڕوونکردەوە، دووەمینیش بۆ پێشەوا مالیك بوو تیایدا ئەو ڕۆڵە گەورەی پێشەوا شافعی پێی هەڵئەستێت (لەگەڵ خەڵکی مەککەو جگە لەوانیش لە بواری کاروباری ئاییندا) باس کردبوو.

پێشەوا شافعی هەردوو نامەکەی وەرگرت، بە دڵخۆشیەکی زۆرەوە گەڕایەوە ماڵەکەی، بەشێوەیەك بوو کە گەیشتە ماڵەوە لە خۆشیان بە توندی لە دەرگای ماڵەوەی دا، دایکیشی پێی ووت: ئەوە کێیە لە دەرگا ئەدات؟ ووتی: منم شافعی.

دایکی پێی ووت: بگەڕێوە، بڕۆ فێرە هەڵسوکەوتی جوانو باش بە، ئینجا وەرەوە. دەرگای لێنەکردەوە، بۆیە شافعی بەردەوام بوو داوای لە دایکی ئەکرد کە دەرگای لێبکاتەوەو داوای لێبووردنی لێئەکردو پێی ووت: هەرگیز جارێکی دیکە بەم شێوەیە لە دەرگا نادەم بەردەوام بوو لە پاڕانەوەکەی تاوەکو دایکی دەرگاکەی لێکردەوە، ئینجا شافعی ڕووداوەکەی بۆ گێڕایەوە.

پاشان بەرەو شاری مەدینە گەشتی کرد، کە گەیشتە ئەوێ چووە مزگەوت‌و نوێژی عەسری ئەنجامداو پاشان سەردانی گۆڕی پێغەمبەر (ﷺ)و دوو هاوڕێیەکەی کردو سەلامی لێکردن، پاشانیش سەردانی (بەقیع)ی کرد، ئینجا چووە لای دەسەڵاتداری مەدینەو خۆی پێناساندو دەسەڵاتداری مەدینەش شافعی بە پێشەوا مالیك ناساند.

دوای ئەوەی پێشەوا مالیك زانی شافعی پلەو پایەیەکی زانستی بەرزی هەیە، زۆری بەخێر هێناو کردیە میوانی ماڵی خۆی‌و پێی ووت: بەیانی پەرتوکی (الموطأ)ت بۆ ئەخوێنمەوەو فێرت ئەکەم. پێشەوا شافعی پێی ووت: لەبەرم کردووە، بۆیە پێشەوا مالیك داوای لێکرد (الموطأ) بخوێنێتەوە. ئینجا پێشەوا شافعی بەردەوام بوو لە خوێندنەوەی (الموطأ) بۆ پێشەوا مالیك هەتاوەکو لە ماوەی چەند رۆژێکی کەمدا تەواوی کرد. بۆیە پێشەوا مالیك لەم زیرەکییەی پێشەوا شافعی زۆر دڵخۆش بوو. ئینجا شافعی لەمزگەوت و لە خزمەت پێشەوا مالیك دەستی بە وانە خوێندن کردو بەردەوام بوو لەسەری بەبێ دواکەوتن‌و بە رێك‌وپێکیش ئامادەی وانەکان ئەبوو . هەر وانەیەکیشی لای پێشەوا بخوێندبایە ئەوا ئەینووسییەوە. پێشەوا (مالیك)یش سەرنجی ئەدایەو زۆری پێ گرنگ بوو.

پێشەوا شافعی هەژدە مانگ بە میوانی لای پێشەوا مالیك مایەوە، وبەردەوام لەگەڵی بو چ لەماڵەوە یاخود لەمزگەوت دا. پێشەوا مالیك بە خۆی خواردن‌و خواردنەوەی پێشکەش ئەکرد. لەگەڵ خۆی ئەبرد بۆ نێو کۆڕی زانستییەکەی کە لەنێو مزگەوت بوو. دوای ئەوەی پێشەوا مالك

پەرتوكی (الموطأ)ی بۆ فێرخوازان ئەخوێندەوە ئەوا شافعی یارمەتی فێرخوازانی ئەدا لە نووسینەوەی (الموطأ)و پێی ئەووتنەوە تاوەكو ئەوانیش ئەیانووسییەوە تا وای لێهات خەڵك پێشەوا (شافع)یان ناسیو رێزی شایستەی ئەویان زانیو پلەو پایەی لای ئەوان بەرز بووەوە. بەم جۆرە شافعی زانستی (شەرع) لە پێشەوا مالیك فێربوو، یادەوەری خۆی بە زانستی زیاتر بەهێزكردو فەرموودەشی لەلا خوێند. ئینجا شافعی چووە خزمەت مامۆستاو زانایەكانی دیكەی شاری مەدینەو لەلای هەموویان زانستی خوێند.

ئەو شتە سەیرانەی شافعی لە (مەدینە)دا بینی:

بێگومان هەر مرۆڤێك بچێتە هەر شوێنێك دوای شوێنی لە دایك بوونیو تیایدا بژیو لەگەڵ بارودۆخەكەی رابێت، ئەوا لە شوێنە تازەكەی هەندێك شتی سەیرو سەمەرە ئەبینێت. ئینجا پێشەوا شافعی چوار شتی سەیری لە شاری مەدینەدا بینی:

یەكەم: داپیرەیەكی لەوێ بینی تەمەنی بیستو یەك ساڵ بوو.

دووەم: پیاوێكی زۆر قەرزاری بینی كە دادوەر لەبەر قەرزی خەڵك بەلای كابراوە، بڕیاری بێبەش بوونی لەماڵی كابرایەكە (واتە قەرزارەكە)دا.

سێیەم: پیاوێكی پیری (نەوەد) ساڵەی بینی بەرۆژ بەپێی پەتی ئەسوڕایەوە خەڵكی فێری گۆرانی ئەكرد، كاتێكیش، كاتی نوێژ كردن

ئەهات ئەوا بەدانیشتنەوە نوێژی ئەنجام ئەدا.

چوارەم: دەسەڵاتداری شاری مەدینەی بینی- پیاوێکی باش بوو- دەسەڵاتدارەکە ووتیە بەردەستەکانی خۆی: ئایا بۆچی خەڵك کۆنابنەوە لەبەردەم دەرگاکەمدا هەروەکو لەلای دەسەڵاتدارانی تر کۆنەبنەوە؟ ئەوانیش پێیان ووت: تۆ لەکەس نادەیو کەسیش ئازار نادەی. ئەویش ووتی: ئایا بەمجۆرەیە؟! دەی بڕۆن پێشەوام بۆ بێنن. ئەوانیش چوون گرتیانو هێنایان، ئینجا بەستیانەوە. لێیان ئەدا، پێشەواش ئەیوت: خوایە پایەدارت بکات لەسەر چ سزام ئەدەی؟!... ئەمە بەردەوام بوو تاوەکو خەڵك لێیان کۆبونەوە.

٥- گەشتی دووەمی بۆ عێراق:

شافعی دوای ئەوەی لەشاری مەدینە ئەو زانستانەی ویستی فێری بوو، خۆی ئامادەکرد بچێت بۆ عێراق بۆ ئەوەی لەوێ بخوێنێت، چونکە زانیبوی پێشەوا ئەبو حەنیفە لە عێراق ژیاوەو هەرلەوێش کۆچی دوایی کردوە، چەندین زانای لەدوای خۆی بەجێهێشتون، لەوانە ئەو دوو پێشەوایە پایەبەرزە: ئەوانیش: ئەبو یوسف کوری حسن بوو، دوای ئەوەی خۆی ئامادەکرد بۆ گەشت کردن، چووە خزمەت پێشەوا مالیكو پێی راگەیاند ئەیەوێت بچێت بۆ عێراق. پێشەوا مالیکیش پێی ووت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: ((فریشتەکان باڵی خۆیان بۆ خێرخوازان رائەخەنو رازیشن لەسەر ئەوەی بۆی هەوڵ ئەدەن)). دوای ماڵئاوایی کردن پێشەوا شافعی

بەرەو شاری کوفە بەڕێ کەوت، کە گەیشتە ئەوێ چووە مزگەوت بۆ نوێـژ کردن، لەوکاتەدا لەنێو مزگەوت کوڕێکی بینـی نوێـژی ئـەکرد، شـێوازی نوێژکردنەکەی پـێ بـاش نـەبوو، بۆیـە ئامۆژگـاری کـرد بـەڵام کوڕەکـە ئامۆژگاریەکەی وەرنەگرت.

پاشان کوڕەکە چووە خزمـەت ئـەبو یوسـفو ئـیبن حـسن. ئـەوانیش لەبارەی نوێژەکـەی پرسـیاریان لێکـرد. کوڕەکـە بـە هـەردووکیانی ووت: پیاوێك لەنێو مزگەوت دایـە ڕەخنـە لەشـێوازی ئـەنجام دانـی نوێژەکـەم ئەگرێت. (کوڕی حسن) پێـیّ ووت: بـڕۆ لای پیاوەکـەو پێـی بڵـێ: بـە چ کردارێك دەست بە ئەنجامدانی نوێژ ئەکەی؟ کوڕەکـە چـووە لای شـافعیو ئەم پرسیارەی لێکرد، وەڵامی (شافعی)ش ئـەوەبوو: بـە ئەنجامـدانی دوو فەرزو سوننەتێك دەست بە نوێژ ئەکەم. (کوڕی حسن)یـش بـە کوڕەکـەی ووت: بگەڕێرەرە لای ئەو، پرسیاری دوو فەرزو سوننەتەکەی لێبکە؟

دوای ئەوەی کوڕەکە هاتەوە لای شافعیو پرسـیاری لێکـرد، شـافعی ووتی: دوو فەرزەکان نیەت هێنانو (الله اکبر)ی سەرەتای نوێـژە (تکـبیرة الاحـرام)ە. بـەڵام هەرچـی سـوننەتەکەیە ئـەوا بەرزکردنـەوەی هـەردوو دەستەکانە هەتا ئاستی گوێچکەکان.

دوای ئەوەی کوڕەکە هاتەوە خزمەت دوو زانایەکـەو وەڵامـی شـافعی پێ ڕاگەیاندن. ووتیان: ئەوە ووتەی کەسێکی شارەزایە لە شـەرعدا. بۆیـە ویستیان شافعی بناسن هەردووکیان چوونە لای شافعیو پرسیاری زانستو بنەماڵـەیو شـوێنی لـە دایـك بـوونی لێکـرد ئینجـا شـافعی وەڵامـی

پرسیارەکەی دانەوە. ئینجا (کوڕی حسن) میوانداری پێشەوا شافعی کردو ڕێگەی پێدا چەندی حەز ئەکا لە پەرتوکەکانی نێو پەرتوکخانەکەی، سوود وەربگرێتو لەبەریان بنووسێتەوە.

شافعی بە ئەندازەی لەبەرگرتنەوەی ئەو پەرتوکانەی مەبەستی بوون لە خزمەت (کوڕی حسن) مایەوە. کاتێکیش کە ویستی گەشتێکی دیکە بکات ئەو پەرتوکانەی لەبەری گرتبوونەوە نیشانی (کوڕی حسن)ی دا، ئەویش زۆری پێخۆش بوو، پشتگیری لێکردو سی هەزار پارەی دایە بۆ ئەوەی لە گەشتەکەی یارمەتی بدات، شافعیش پارەکەی لێوەرگرت دوعای چاکەی بۆ کرد.

٦- گەشتی سێیەم بۆ وڵاتی فارس:

دوای ئەوەی ئەو پەرتوکانەی ویستی- لەنێو پەرتوکخانەی محمد کوڕی حسن- لەبەری گرتەوە، لەساڵی (١٧٢)ی کۆچی لەشاری کوفە بەرەو وڵاتی فارسو دەوروبەری بەڕێ کەوت، پاشان بۆ باکوری عێراق هەتا گەیشتە باشوری وڵاتی ڕۆم- ئەنادۆڵ، پاشان چووە حەرانو دوایش بۆ فەلەستین ڕۆیشت.

گەشتەکەی دوو ساڵی خایاند، زانیاریەکی باشی بەدەست هێنا لەو زانایانەی کە بەخزمەتیان گەیشت... لەم گەشتەیدا پێشەوا شافعی زیاتر شارەزای کارویارو ڕەوشتو هەڵسوکەوتی خەڵك بوو. پاشان دوای گەشتەکەی چووە شاری مەدینەی پیرۆز بە مەبەستی سەردان کردنی

پێشەوا مالیك چونكە زۆری حەز نەكرد ببیینێ. دوای بیستو حەوت رۆژ ئینجا گەیشتە نێو شارو چووە نێو مزگەوتی پێغەمبەر لەوێش نوێژی عەسری بەئەنجام گەیاند، دوایی سەلامی لە پێغەمبەر (ﷺ)و دوو هاوڕێیەكەی (رەزای خوایان لێبێت)كرد. پاشان چووە خزمەت وانەكانی پێشەوا مالیك. دوای ئەوە پێشەوا مالیك بە هاتنەكەی زانی بانگی كردە لای خۆیو بەخێرهاتنی لێكردو دەبەرە خۆی وەرینا و بەخەڵكیشی ناساندەوە، داواشی لێكرد وانەكە تەواو بكات. دوای ئەوەی پێشەوا شافعی لە ووتنی وانەكە تەواو بوو، پێشەوا مالیك بردیەوەماڵی خۆی. ئینجا پێشەوا شافعی چوار ساڵو چەند مانگێك لەشاری مەدینە لەخزمەت پێشەوا مالیك مایەوە (رەزای خوای لێبێت).

٧- گەشتی چوارەم بۆ یەمەن:

پێشەوا شافعی سەردانی شاری (مەككەی) پیرۆزی شوێنی لەدایك بوونیو مامۆستا بەرێزەكانی- كردەوە.

پاشان چووە دیدەنی خزمەكانیو داوای یارمەتی دارایی لێكردن تاوەكو هەندێك لە پێویستیەكانی خوێندنی- وەك پێداویستی نوسینو گەشت كردن بۆ وەدەست هێنانی زانستی زیاتر- لەسەر شانی سوك بكات بەڵام. خزمەكانی وەڵامی داواكەیان نەدایەوە ئەوە هەیە هەندێكیان چوونە لای دادوەری یەمەن- كە ناوی مصعب بوو ئەو كات لەنێو شاری مەككەدا بوو باسی پێشەوا شافعییان بۆ كرد، دادوەرەكەش پێشەوا

شافعی بەخێر هێناو پێی ووت: ئەمیری بڕواداران فەرمانی بۆ نوسیم کە بکاتە دادوەر لەیەمەن ئایا لەگەڵمان دێیت بۆ ئەوێ- تکا وایە خوای گەورە قەرەبووی پارمەتی نەدانی خزمەکانت بکاتەوە.

پاشان شافعی چووە یەمەن کاری دادوەری گرتە ئەستۆو هەوڵێکی زۆر باشی لەپێناو چاکەی خەڵکی دا، کە لەسەری سوپاس کرا، بەدەست پاکیو رەوشتی باشو زانستی زۆر ناوبانگی لەنێو خەڵك دا بڵاوبووەوە.

ئەم ناوبانگەی لە (یەمەن)ەوە گەیشتەوە شاری مەککەو خەڵکی مەککەش ستایشی شافعییان ئەکردو بە چاکەیان باس ئەکرد. ئینجا دوای ئەوەی ئەم ستایش کردنەو بەچاك ناوهێنانی شافعی گەیشتەوە لای مامۆستاکەی- سفیان کوڕی عیینە- فەرموودە ناسو شارەزاو زانای شاری مەککە. کاتێك شافعی بەسەردان هاتبووەوە ناو مەککە بەخێر هاتنەوەی لێکردو پێی ووت: باسی چاکەکردنی تۆ لەگەڵ خەڵکی یەمەنو بڵاوبوونەوەی ناوبانگی باشەی تۆم پێگەیشتوە. لەوەی لەبەر خوا ئەم چاکانەت کردوە، ئەوە هەیە مەچۆرەوە یەمەن، بەڵام ئەو بە گوێی ئامۆژگاری مامۆستاکەی نەکردو گەڕایەوە یەمەن. دوای ئەوەی گەڕایەوە یەمەن، پۆستی دادوەری (نەجران)یان پێسپارد، لەوێش ناوبانگی باشی بڵاوبویەوە. پێشەوا شافعی هانی خەڵکی ئەدا بۆ سەر سوننەتو یاسای راستو دروست، بەڵام خەڵکی (نەجران)یش هەوڵیان ئەدا شافعی بگۆڕنو هەڵسوکەوتو رەفتاری وەکو خۆیان لێبکەن هەروەك هەمان هەوڵیان لەگەڵ دادوەری پێشوودا ، دابوو، بەڵام لە هەوڵەکەیان لەگەڵ پێشەوادا

سەرکەوتوو نەبوون،

شافعی بەردەوام بوو لە بلاوکردنەوەی دادوەریو راوەدوونانی چەوتو ناڕاستیو خراپەدا. بەڵام هەموو کاتێك- خراپەکاران ئەوانەی رقیان لە بەرپابوونی راستیو دادوەرییە خڕبوونەوە بۆ تێکۆشان لە دژی پێشەوا شافعیدا و هەوڵێکی ناڕەوایانەو ستەمکارانەیان دا لە دژی پێشەوا شافعی، لەلای ئەمیری بڕواداران، ئەگەر خوای گەورە نەیپاراستبایە نزیك بوو بە (کۆتایی هاتنی ژیانی) تەواو بێت.

شافعی گەڕایەوە مەککەی پیرۆزو کۆڕێکی تایبەتی بۆ بڵاوکردنەوەی زانستە شەرعیەکان کردەوە، زۆرێك لە زانایانیش لە کۆڕەکەی بەهرەمەند بوونو گوێیان ئەگرت لە شێوازە تازەکان بۆ هەڵێنجانی بڕیارەکان، هەتاوەکو ژیریان پڕبوو لە زانستو زۆر شتی تازەی لێ فێربوونو لە ئەنجامیشدا گەواهییاندا لەوەی باڵا دەستییەکی تەواوی هەیە لە زانستو تێگەیشتنندا.

لەو زانایانەی گەواهی داوە لە باڵا دەست بوونی شافعی لە زانستو زانیاریدا: پێشەوا احمد کوڕی حەنبەل بوو، کە بە سەردان بۆ جێبەجێکردنی فەریزەی حەج هاتبووە شاری مەککەو هاتە نێو مزگەوتی (مسجد الحرام)و چاوی کەوت بە پێشەوا شافعیو (کۆڕە زانستییەکە)و دوای ئەنجامدانی گفتوگۆیەکی تێرو تەسەل لەگەڵ شافعیدا بۆی دەرکەوت کە شافعی خاوەن زانستێکی زۆرو شارەزاییەکی گەورەی هەیە لە شەرعدا بۆیە ووتی.

لەبارەی فەرموودەوە گفتوگۆمان کرد نەمبینی کەسێك وەك ئەو زانا بێت، پاشان لەبارەی شەرع (فقه)دا گفتوگۆمان کرد، لە ئەوم شارەزاتر نەبینی، دوایی گفتوگۆمان لەبارەی (قورئان) کرد نەمبینی لە ئەو زاناترو شارەزاتر بێت، پاشان لەبارەی زماندا گفتوگۆمان کرد زانیم کەوا بۆ خۆی خانەی زمانە لە (زمانو وێژەدا)، هەرگیز چاوەکانم کەسێکی هەڵکەوتووی، وەك ئەوی نەبینیوە.

٨- گەشتی پێنجەم بۆ بەغدا:

پێشەوا شافعی چووە بەغداد، بەڵام پێش ئەوەی بگاتە ئەوێ ناوبانگەکەی پێشی کەوتبوو، زانایانو شارەزایان (فقهاء)و فەرموودەناسانی وێنەی پێشەوا ئەحمەد کوڕی حەنبەڵو عبدالرحمن کوڕی مهدیو ئیسحاق کوڕی راهویە باسی زانایەتیو شارەزایەتیو لێهاتوویی پێشەوایان بۆ خەڵکی بەغداد کردبوو.

پێشەوا شافعی گەیشتە بەغدادو بووە میوان لای (زعفرانی) کە وێژەوانێکی لێهاتووو بە توانا بوو، جگە لەمەش پەیوەندییەکی بەهێزی لەگەڵ دەسەڵاتدارانی عێراق هەبوو.

پاشان چووە مزگەوتی رۆژئاوای بەغداد، ئەو مزگەوتەی کە کۆڕە زانستییەکانی لێ ئەبەستراو چوو، لەلایەکی نێو مزگەوتەکە کۆڕی تایبەتی خۆی لە پێناو سوود گەیاندن بە خەڵك لەوێ کردەوە تیایدا بنچینەو شێوازەکانی رێبازەکەی باس ئەکرد. ئینجا فێرخوازانو زانایانیش چوونە نێو کۆڕەکەی بۆ سوود وەرگرتن لە شارەزاییو

زانایەتیەکەی پێشەوادا.

شافعی بەردەوام بوو لەسەر بلاوکردنەوەی زانستەکەی بە پالپشت بە هێنانەوەی بەلگەی زانستی بەهێز لەسەر ئەوەی کە ئەیلێت. تاوەکو بۆ زانایان روون بووەوە: کە شافعی خاوەن زانستێکی زۆرو بێ شومارە.

لە ئەنجامی ئەمەشدا حسن کوڕی محمد زعفرانی گەواهی ئەدات لەوەی خاوەن لێهاتوویی‌و توانایەکی زۆرە لە زانستداو لەم بارەیەوە ئەلێت: ((فەرموودەناسان خەوتبوون، شافعی بە ئاگای هێنانەوە، بۆیە ئەوانیش بە ئاگا هاتنەوە)).

زانایان‌و فەرموودەناسان‌و شارەزایانی شەرع (فقهاء)ی خەلکی عێراق پێشوازییەکی بێ وێنەیان لە پێشەوا شافعی کرد، سوودێکی زۆریان بینی لە زانستە زۆرەکەی. خۆشەویستیەکی کەم وێنەیان بۆ دەربڕی. ستایشێکی زۆریان کرد کە شایانی ئەم ستایش کردنە بوو لەبەر زۆری زانست‌و چاکەی بەرامبەر بە موسلمانان بەگشتی. بەم جۆرە خەلکێکی زۆر سوودیان بینی لە زانستی پێشەوا شافعی، کەسێکیان نەبینی وەك ئەو شارەزاو زانا بێت لە شەرع‌و وێژەو زمان‌و شعرو هەلێنجانی بڕیارەکان‌و تێگەیشتنێکی جوان بۆ فەرموودەکانی خوای گەورە.

٩- گەشتی شەشەم بەرەو میسر:

پێشەوا شافعی گەشتێکی کرد بۆ مصر، هۆیەکەشی ئەوەبوو، کە عباس کوڕی عبدالله کوڕی موسی کوڕی عبدالله کوڕی عباس بانگهێشتی کردبوو تاوەکو بچێتە میسر. (عباس)یش جێنشینی عبداللەی

کوڕی مەئمون بوو لە میسر. بۆیە (شافعی)ش داوەت نامەکەی وەرگرت‌و بەرەو میسر گەشتی کرد.

کاتێك پێشەوا شافعی خۆی ئامادەکرد بۆ ئەوەی بەرەو میسر بچێت شعرێکی ووت، کە ناوەڕۆکەکەی بە کورتی ئەمە بوو:

ئێرە جێ ئەهێڵم‌و ئەڕۆم بەرەو میسر

بەڵام من نازانم ئەمە بۆ سەرکەوتن‌و دەوڵەمەندیە

یاخود بۆ مردن‌و نێو گۆڕ

شافعی لەم شعرەیدا پرسیاری ئەوە ئەکات ئاخۆ ئایا دەوڵەمەند بوون‌و سەرکەوتنە ئاوا دڵی بۆ میسر کەمەندکێش ئەکات یاخود بۆ مردن‌و چوونە شوێنی هەتا هەتایی نێو گۆڕە؟

قەدەری خوا وەڵامی دایەوە کە بۆ هەردووکیان ئەچێت، چونکە لەوێ (لە میسر) دەوڵەمەند بوو بەهۆی ئەوەی هەندێك مولك‌و ماڵی میراتی خزم‌و کەسەکانی بەرکەوت.

بەهەمان شێوە سەرکەوتنی بە دەست هێنا بەهۆی بلاوکردنەوەی زانست‌و بیرو راکانی‌و رێبازەکەی لە شەرعدا، پاشان مۆڵەتی ژیانی دونیای تەواو بوو لە میسر لە ساڵی (٢٠٤) کۆچی‌و لە تەمەنی پەنجاو چوار ساڵی، کۆچی دوایی کردو هەر لەوێش نێژراوە.

دوای ئەوەی خەڵکی بەغداد بە نیازی گەشتکردنی پێشەوایان زانی لەوەی بەغداد بەجێ ئەهێڵێ‌و ئەچێتە میسر، هەموویان چوونەدەر تاوەکو ماڵئاوایی لێبکەن، لە پێشیاندا ئەحمەد کوڕی حنبل کە یەکێك بوو لە

قوتابیه گەورەو بەڕێزەکانی پێشەوا شافعی، ئامادەبوو بۆ ماڵئاوایی کردنەکە.

شافعی هەستی بەوە کردبوو مانەوەی لە میسر کۆتا شوێنیەتی لەم دونیایەو زۆر شوێن گەڕاوەو مانەوەکەی لەوێ ماوەیەکی زۆر ئەبات، بۆیە جارێکی دیکە ئەحمەدی کوڕی حنبلو ئەوەی لەگەڵیەتی لە خەڵکی بەغداد- جارێکی تر چاوی بەمانە ناکەوێتەوە، بۆیە سۆزی جولاّو گریا، ئەم گریانەش کاری کردە سەر خەڵکی چواردەورەکەیو ئەوانیشی بە گریان هێنا. کاتێك کوڕی حنبل لە مەراسیمی ماڵئاوایی کردنەکە گەڕایەوە، ووتییە ئەوانەی لەگەڵی بوون: ((شەرع (فقە) داخرابوو بەڵام شافعی دەرگاکەی کردەوە)).

هەندێك لە قوتابییەکانی پێشەوا وەکو: عبداللەی کوڕی زبیر (الحمیدي)و ربیع (المراوي) هاوڕێیەتی گەشتەکەیان کرد بۆ میسر.

شافعی گەیشتە میسرو چووە لای خزمەکانی لە نەوەی (ازد). پاش ئەوەی زانای بەناوبانگ عبداللە کوڕی حکم کە یەکێك بوو لە زانا پایە بەرزەکانی میسر بە هاتنی شافعی زانی سەردانی کرد بۆ ئەوەی هەندێك لەو ئەرکەی لەسەریەتی بەجێبهێنێت. چاوی بە شافعی کەوتو پێشوازییەکی گەرمی لێکردو پەرتوکی (الموطأ)ی لەگەڵ ووتەوە دوای ڕێزگرتنێکی زۆریش چوار هەزار دیناری پێشکەش کرد.

دوای گیرسانەوەی پێشەوا شافعی لە میسر لەنێو مزگەوتی عەمر کوڕی عاص دەستی کرد بە وانە ووتنەوە. هەموو ڕۆژێك دوای نوێژی

بەیانی دەستی ئەکرد بە وانە ووتنەوەو کۆڕەکەی، بەم شێوەیە، بەپێی زانستە جۆر بە جۆرەکانی دابەش کردبوو:

یەکەم: راستەوخۆ دوای ئەنجامدانی نوێژی بەیانی هەندێك ئایەتی قورئانی ئەخوێندەوەو راڤەی ئەکردنو پاشان وەڵامی پرسیاری ئامادەبووانی ئەدایەوە، بەم شێوەیە بەردەوام ئەبوو تاوەکو رۆژ هەڵئەهات.

دووەم: دوای ئەوەی رۆژ هەڵ ئەهاتو ماوەیەك بەرز ئەبووەوە هەموویان نوێژی چێشتەنگاو (الضحی)یان ئەنجام ئەدا. فێرخوازانی قورئانو تەفسیر ئەڕۆیشتن، ئینجا نۆرەی فێرخوازانی فەرموودە ئەهات، پێشەوا شافعی دەستی بە ووتنەوەی فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەکرد. پێشەوا (رەزای خوای لێبێت) لەکاتی ووتنەوەی وانەکاندا ئازادی بیرکردنەوەی تەواوی ئەبەخشی بە قوتابییەکانیو پێی ئەووتن: ((ئەگەر نیشانەو بەڵگەیەکم بۆ باس کردن کە ژیری ئێوە وەری نەئەگرتو بە ناتەواوی دائەنا، ئەوا پێی رازی مەبن چونکە ژیری پێویستە راستی وەربگرێت)).

سێیەم: کاتێك (رۆژ) ماوەیەکی زۆر بەرز ئەبووەوە فێرخوازانی فەرموودە ئەڕۆیشتنو نۆرەی فێرخوازانی شەرع (فقه) ئەهات. ئینجا ئەوانیشی فێرە پاكو خاوێنی (طهارة)و پەرستش (عبادة)و مامەڵە (معاملة)و سنوورەکان (حدود)و شێوازەکانیانی لەنێو شەرعدا فێر ئەکردن.

چوارەم: دوای ئەوەی کاتی خوێندنی فێرخوازانی شەرع کۆتا ئەهات فێرخوازانی وێژەو شعرو ڕێزمان ئەهات ئەوانیشی فێر ئەکردن. بەم جۆرە لەگەڵ فێرخوازەکانی ئەمایەوە تاوەکو نوێژی نیوەڕۆشی ئەکرد. ئینجا ئەگەڕایەوە ماڵەوە بۆ پشوودانو خوێندنەوە.

پێشەوا شافعی بەم شێوەیە ڕۆژەکانی لە بلاوکردنەوەی زانستو زانیاریدا بەسەر ئەبرد. ئەم ڕەفتارەش هەمان هەڵسوکەوتو ڕەفتاری گەورە پێشەوایانو بانگخوازانە لە هەموو سەردەمو شوێنێکدا.

١٠- مامۆستاو رابەرەکانی:-

پێشەوا شافعی سەرەتا لە خزمەت مسلم کوڕی خالد (الزنجي) دەستی پێکرد، پاشان چووە خزمەت سفیان کوڕی عیینەو سعید کوڕی سالم (القداح)و داود کوڕی عبدالرحمن (العطار)و عبدالحمید کوڕی عبدالعزیز کوڕی ئەبو داودو لەخزمەت ئەمانە زانستی خوێند. ئەمانە هەموویان زانایانی هەڵکەوتووی شاری مەککەی پیرۆز بوون.

بەڵام مامۆستایەکانی خەڵکی مەدینەی پیرۆز ئەمانە بوون:

مالیك کوڕی ئەنەس، ئیبراهیم کوڕی سعد ئەنساری، عبدالعزیز کوڕی محمد (الدراوردي)، ئیبراهیم کوڕی یحیی (الأسامي)، محمد کوڕی سعید کوڕی فدیك، عبدالله کوڕی نافع (الصائغ) بوون.

<u>مامۆستاکانیشی لە یەمەن ئەمانە بوون:</u>

مطرف کوڕی مازن، هشام کوڕی یوسف، عمر کوڕ ی ئەبو سەلەمە، یحیی کوڕی حسان بوون.

مامۆستایانیشی لە عێراق:

محمد کوڕی حسن، وەکیع کوڕی جەراح، ئەبو ئوسامە حماد کوڕی ئوسامە، ئیسماعیل کوڕی عطیە، عبدالوهاب کوڕی عبدالحمید بوون.

جگە لەوەش پێشەوا شافعی سوودێکی گەورەی بینی لە پەرتوکەکانی محمد کوڕی حسن‌و هەروەها لە لێکۆڵینەوەی لە شەرع (فقە)ی عێراقی‌و گفتوگۆکانی لەگەڵ شەرع زانەکاندا سوودێکی بێ پایانی بینی. هەموو ئەمانە ڕێگەی بۆ ئاسان کرد لەوەی بەراوردێك بکات لە نێوان فقهی مەدینەو عێراق، ولەنێوان (فقە)و ژیری (عقل)و گوازراوەوە (نقل) بەهەمان شێوە ئەمە یارمەتیدا بۆ داڕشتنی بنچینەو بنەمای شێوازو ڕێساکانی لە ڕێبازەکەیدا.

١١- قوتابییەکانی پێشەوا:

قوتابییەکانی پێشەوا زۆر بوون. ئەمەش لەبەر زۆری گەشتەکانی بوو لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی دیکە. لەمەودوا ژمارەیەك لە قوتابییەکانی پێشەوا (ڕەزای خوای لێبێت) لەو شوێنانەی لێی نیشتەجێ بووە، باس ئەکەین.

یەکەم/ قوتابییەکانی پێشەوا لە مەککەی پیرۆز:

لە دیارترین قوتابییەکانی پێشەوا لە مەککەی پیرۆزدا ئەمانە بوون: ئەبوبەکر ئەلحومەیدی، ئەبوبەکر محمد کوڕی ئیدریس، ئیبراهیم کوڕی محمد کوڕی عباس، ئیبراهیم کوڕی عبداللە (الحجبي)، ئیبراهیم کوڕی ئەبو حەییە، زبیر کوڕی سلیمان قورەیشی، محمد کوڕی بشیر شەیبی،

موسى كوڕی ئەبو جارود بوون.

دووەم/ قوتابییەکانی پێشەوا لە بەغداد:

لە دیارترین قوتابییەکانی لە بەغداددا: پێشەوا احمد کوڕی حنبل، حسین کوڕی علی ئەلکرابیی، حسن صباح زعفرانی، احمد کوڕی محمد ئەشعەری، ئەبو ثور (الکلبی)، عبدالرحمن کوڕی مهدی، عبدالرحمن کوڕی عبدالله کوڕی سوار (العنبری)، علی کوڕی زید، عبدالله کوڕی محمد عەقیل بوون.

سێیەم/ قوتابییەکانی پێشەوا لە میسر:

لە دیارترین قوتابییەکانی لە میسر: حرملە کوڕی یحیی، یوسف کوڕی یحیی بوەیطی، ئیسماعیل کوڕی یحیی (المزني)، محمد کوڕی عبدالله، کوڕی عبدالحکم وەربیع کوڕی سلیمان ئەلجیزی،وحسن کوڕی عبدالعزیز جروی،و زید کوڕی بشر حەضرەمی بوون، .

نەمتوانی باسی هەموو قوتابییەکانی پێشەوا بکەم چونکە ژمارەیان زۆر زۆرە، هەمویان جوانترین ڕێزی پێشەوا شافعی یان ئەگرت کە شایانی بەرزی پلەو پایەی زانستی ئەو بوو. تا ئەمە پێشەوا ئەحمەد کوڕی (حنبل)ە- پێشەوای ئەهلی سوننەتو جماعەت لە تەنیشت پێشەوا شافعی بە ڕێدا ئەڕوات، پێشەوا سواری گوێ درێژێك بووەو پێشەوا ئەحمدیش لە تەنیشتیەوە ئەڕواتو وانە ئەخوێنێت.

کاتێك یحیی کوڕی معین بەمە ئەزانێ ڕەخنە لە ئەحمەد کوڕی حنبل ئەگرێت‌و پێی ئەڵێت: ((ئەگەر تۆ لەلایەکی دیکە بووایە لەکاتی ڕۆیشتن لەگەڵ پێشەوادا ئەوا بۆ تۆ باشتر ئەبوو)).

١٢- شارەزایی‌و (فقه)ی پێشەوا:-

شارەزایی‌و تێگەیشتنی‌و (فقه)ی پێشەوا نموونەیەکی رازاوەو جوانی (فقهی) بوو لە مێژووی یاسادانان (تشریع)ی ئیسلامدا چونکە هاوسەنگی‌و گردبوونەوەیەکی دروست کردبوو لە نێوان تێگەیشتنی (فقه) خاوەن ئەزموونی ژیری‌و بیروڕاو لە نێوان تێگەیشتنی (فقه)ی شوێنکەوتن‌و پابەندبوون (نقل)و فەرموودەدا... ئەو شوێنکەوتن‌و پابەندبوون (نقل)ەی سوننەت‌و پێوانەکردن (قیاس)و بیروڕا، هاوسەنگ ئەکات. ئەو شەرعەیە کە سنوورێك دائەنێت بۆ ڕێگاکانی تێگەیشتنی قورئان‌و سوننەت‌و ڕێساکانی هەڵێنجان‌و دەرکردنی بڕیاری شەرعی.

بەم جۆرە پێشەوا شافعی توێژینەوەی شارەزایی (فقه)ی زانایانی مەدینەو شارەزایی (فقه)ی عێراق کردو بەراوردی هەردووکیانی کرد، گفتوگۆی لەگەڵ خەڵکی مەدینەو عێراقدا کردوون دوای شارەزابوون‌و زانیاری‌و ئەزموونێکی زۆر لە بواری زانستە شەرعیەکاندا دوای ئەمانە هەمووی، ئینجا ڕێبازەکەی لەسەر ئەم بنەمایانە داڕشتووە:

ڕەچاوکردنی قورئان‌و سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ)و کۆدەنگی زانایان‌و پێوانەکردن (قیاس) بوو:

هەمان ئەو بنەمایانەن کە لە پەرتوکی (الرسالة)دا باسی کردوون ئەوانەی کە لە شێوەی ڕێساو بنەمای تازەو نوێ لە چوارچێوەی فقهی ئیسلامدا لەلای شارەزایان (فقهاء) خۆیان ئەنوێنن.

جگە لەمە پێشەوا شافعی بنەمای ((بە چاك دانان- الاستحسان)ی پوچەل کردەوەو پەرتوکێکی لەم پێناوەدا دانا بە ناوی (ابطال الاستحسان)) کە ئەو بنەمایەیە پێشەوا ئەبو حەنیفەو پێشەوا مالیك لەکاتی دەرکردنی بڕیارە شەرعیەکاندا کاریان پێکردوون... پێشەوا شافعی هۆکاری کار پێنەکردنەکەی ئەم بنەمایە بەم شێوەیە روون ئەکاتەوە:

((کۆشش کردنو هەوڵ دان بۆ دۆزینەوەی بڕیاری شەرعی لەبارو گونجاو بۆ کێشە دیارکەوتووەکان بە ڕێگای بنەمای (بە چاك دانان- الاستحسان) بەبێ ئەوەی پشت ببەستێت بە بنەمایەکی شەرع یاخود دەقێکی قورئانو سوننەت ئەوا هەوڵێکی پوچەڵو هەڵەیە، بۆیە ئەنجامەکەشی بەهەمان شێوە بێ (بەرهەم)ە، وپوچەڵیشە)).

بەم جۆرە ڕێبازەکەی لەنێو مەککەی پیرۆزو بەغدادو میسر بڵاوبووەوە، بەڵام ئەستێرەی گەشاوەی زیاتر لە میسر بوو، بەهۆی گۆڕانکاریەکانی ژینگەو کۆمەڵگاش زۆرێك شتی تازەیان خستەسەر ڕێبازەکەی، بەهەمان شێوەو لەبەر هەمان هۆکاری گۆڕانکاری، هەندێك لە راو بۆچوونەکانی (خۆ)شی گۆڕیو هەمواری کردن، بەردەوامیش ئەیووت: ((لەهەر کوێیەك فەرموودەی ڕاستو دروستی پێغەمبەر (ﷺ)

هەبێت ئەوا ڕێبازی منیش لەوێیە.. واتە ڕێبازی من فەرمودەی ڕاست و دروستی پێغەمبەرە (ﷺ))).

پێشەوا (ڕەزای خوای لێبێت) ڕقی لە تازە داهێنراوەکان (بدعة) لە ئاییندا ئەبووەوەو پێی ناخۆش بوو، خۆی لێ ئەپاراست.

١٣- دانراوەکانی پێشەوا:

پێشەوا شافعی (ڕەزای خوای لێبێت) لە خێرایی دانانی پەرتوکەکانداو لەگەڵ هەبوونی ووردبینیو دانانێکی ڕێكو پێكو پێگەیشتوو، کەسێکی لێهاتووو بێ وێنە بوو. ژیری مرۆڤ سەراسیمە ئەما لەوەی ژمارەیەکی زۆری پەرتوکی داناوە لەگەڵ ئەوەی تەمەنیشی زیاتر نەبووە لە پەنجاو چوار ساڵ.

پێشەوا شافعی (ڕەزای خوای لێبێت) (١١٣) پەرتوکی لەبارەی شەرعو ڕاڤەی قورئانی پیرۆزو ئوصولو وێژەو جگە لەمانەش داناوە. زۆربەی ئەم پەرتوکانەشی لە پەرتوکی (الام)دا کۆکردۆتەوە. بەهەمان شێوە پەرتوکی ((الرسالة))ی داناوە کە باس لە ڕێساو بنەماکانی شەرع (اصول الفقه) ئەکات، هەروەك کاتێك لە عێراق بوو پەرتوکی (الحجة)ی داناوە.

هەروەها ئەمانەش پەرتوکەکانی پێشەوا (شافعی)ن: (الوصايا الكبيرة، اختلاف اهل العراق، وصية الشافعي، جماع العلم، ابطال الاستحسان، جامع المزني الكبير، جامع المزني الصغير، الأمالي، مختصر

الربيع و البويطي، الاملاء).

هەروەها دیوانێکی (شعر)یشی هەیەو جگە لەمانە لەو پەرتوکانەی بە خۆی نووسیویەتیەوە یاخود بیرۆکەکانی هی ئەو بێتو یەکێکی تر بۆی نوسیبێتەوە.

١٤- بەلاو ناخۆشییەکانی پێشەوا:

حماد بەربەری لەلایەن هارون رەشید کرابووە دەسەلاتداری یەمەن. لەو کاتەی بەرەو یەمەن ئەچو، هەندێك لە قورەیشییەکان بە (حماد)یان ووت: پێشەوا شافعی بکە بە راوێژکارت بۆ ئەوەی یارمەتیت بدات لە هەلسوراندنی کارەکانت لە یەمەندا، چونکە ئەو کەسێکی زاناو قسەی کاریگەرو دامەزراوەو نەتوانێت پشتی پێ ببەستیت بۆیە حمادیش رازی بوو، ئینجا داوای لە پێشەوا شافعی کرد کە لەگەلی بچێت بۆ یەمەن، پێشەوا شافعی (شافعی)ش رازی بو، لەوێ پۆستی لە یەمەن پێسپێردرا. دەسەلاتداری یەمەنیش ئەویویست سوودو قازانج لە ناوبانگی چاکەو بەرزی پلەو پایەی زانستی پێشەوا شافعی ببینێت بۆ ئەوەی بەهۆی ئەوەوە بتوانێت خۆی پێ دەولەمەند بکاتو داوای لە پێشەوا شافعی کرد کە یارمەتی بدات بۆ بەدەست هێنانی پارەو مولكو بێ ئەوەی مافێکی بەسەر ئەو مولكو پارانەوە هەبێت، بەلام پێشەوا شافعی نەیویست لەم ستەم کردنەو کۆکردنەوەو خواردنی مولكو مالی خەلك بەشدار ببێت، و یارمەتی بدات بەلکو هەمیشە رێگەی راستو خوای گەور بە بیر

ئەهێنایەوەو (مو – بەمو) لەگەڵ شەرعی خوای گەورەدا بوو، بەردەوامیش بۆی لە بۆ سەدابوو ئەوەك دەسەڵاتدار کردەوەی خراپ یاخود فەرمانی ستەمکارانە دەربکاتو هەمیشە رێی لێ ئەگرت لەوەی خراپەو خراپەکاری بەرپا بکات، بۆیە دەسەڵاتدار ئەمەی زۆر پێ ناخۆش بوو، ئەیویست تووشی بەڵایەکی بکات بۆ ئەوەی خۆ لە پێشەوا رزگار بکات.

بەڵێ بەم جۆرە دەسەڵاتداری یەمەن نامەیەکی بۆ هارون رەشید نووسی لەو کاتەشدا هارون رەشید ئەمیری بڕواداران بوو، زۆریش رقی لە عەلەویە (شیعە)کان ئەبووەوە تیایدا نووسیبوی نۆ کەسی شیعە هەن لەگەڵ شافعیدا ئەیانەوێت دژایەتی ئەمیر بکەنو جەنگت لەگەڵ بەرپا بکەن، بەم شێوەیە دەسەڵاتداری یەمەن ستەمێکی گەورەی لە پێشەوا شافعی کرد چونکە بێ ئەوەی ئاگادار بێت بەکارو نیازی نۆ کەسەکان ئەوی (واتە شافعی) لەگەڵ ئەوان هەژمار کردبوو.

هارون رەشیدیش فەرمانی بۆ دەسەڵاتداری یەمەن دەرکرد کە هەر (دە) کەسەکە قۆڵ بەست بکاتو رەوانەی بەغدادیان بکات. دەسەڵاتداری یەمەنیش فەرمانەکەی بەجێ هێناو شافعی لەگەڵ هەر (نۆ) کەسەکەی گرتو قۆڵو بازویان لە ملیان بەستنەوەو بە هەندێك سەربازی تایبەتیدا رەوانەی بەغدادی کردن، ئەم رووداوەش لە ساڵی (١٨٤)ی کۆچی بوو.

دوای ئەوەی گیراوەکان گەیەنرانە بەغدادو نیشانی هارون رەشیدیان دا لەو کاتەشدا (محمد کوڕی حسن شەیبانی سەرۆکی) دادوەران لەلای هارون بوو، هارون فەرمانی کوشتنی هەر (نۆ) شیعەکانی دەرکرد، کاتێکیش

نۆرە هاتە سەر شافعی بۆ ئەوەی بڕیارێکیش لەسەر چارەنووسی ئەو (واتە شافعی) دەربکات، محمد کوڕی حسن ووتی: ئەی ئەمیری بڕواداران ئەمە (واتە شافعی) زانایەکی گەورەو لێهاتوو. (شافعی)ش ووتی: ئەی ئەمیری بڕواداران چی ئەڵێی لەبارەی دوو پیاو یەکێکیان بە برای خۆی دام ئەنێت، ئەوەی دیکەش بە بەندەی خۆی دام ئەنێت، ئایا بە رای تۆ کامەم خۆشتر ئەوێت؟ هارونیش ووتی: ئەوەی بە برات دائەنێ. شافعیش ووتی: ئەی ئەمیری بڕواداران، ئێوە ئەوەی عەباسن (رەزای خوای لێبێت) ئێمەش ئەوەی (مطلب)ین بۆیە ئێوە، ئێمە بە برای خۆتان دائەنێن، بەلاّم ئەوەی علی بە بەندەی خۆیانیان هەژمارمان ئەکەن، ئایا چۆن یارمەتی ئەوان ئەدەمو دژی ئێوە رائەوەستم؟ بۆیە هارون رەشید لە پێشەوا شافعی خۆشبوو، بە محمد کوڕی حەسەنی سپارد. بەم جۆرە پێشەوا شافعی ناخۆشییەکەی لەسەر لاکەوت.

کاتێکیش پیاوێك پرسیاری لە پێشەوا شافعی کرد، ووتی: ئەی ئەبو عبدالله، کامەیان بۆ پیاو باشە، دامەزراو بێت یاخود تاقی بکرێتەوە؟ پێشەواش ووتی : پیاو دامەزراو نابێت تاوەکو تاقی نەکرێتەوە، چونکە خوای گەورە نوحو ئیبراهیمو موسیو عیسیو محمدو پێغەمبەرانی (ﷺ) تاقی کردۆتەوە ئینجا دوای ئەوەی ئەوان خۆڕاگر بوون دامەزراوی کردوون، بۆیە هەرگیز گومان نەبەن لەوەی لە ناخۆشیو ئازار خەلاس ئەبن. پاشان شافعی گەڕایەوە شاری مەککەی پیرۆز...

١٥- كۆچی دوایی پێشەوا:-

پێشەوا شافعی بەردەوام بوو لەسەر بڵاوکردنـەوەی زانـست لـە ناوچـە جیاجیاکانی سەر زەوی، بەردەوامیش قسەی راستو هەقی ئـەکرد، جگـە لە خوای گەورە ئەگەرنا لە کەسی تر نەئەترسا، بەردەوام بوو لەسەر کـاری چاکە خوازیو، فێرکردنی فێرخوازانو رێنمونی کردنـی خـەڵکی بـۆ سـەر رێگای راستو دروست تاوەکو لە ئەنجامی تووش بوونی بە نەخۆشـییەکی کوشندە تووشـی خـوێن بـەربونێکی قـورس هـاتو لـە ماڵـەوە کـەوت. کاتێکیش ((مزنـي)) قوتابی سەردانی کردو هەواڵی پرسی پێشەوا ووتـی: خەریکە لە دونیا کۆچ بکەمو جودا ببمـەوە لـە برایـان، پـەرداخی مـردن بنۆشمو بە خزمەت خوای گەورە شاد ببمەوە، بەڵام سـوێند بـەخوا نـازانم ئاخۆ گیانم ئەچێتە بەهەشت تـاوەکو پیرۆزبـایی لێبکـەم یـاخود ئەچـێتە دۆزەخ تاوەکو سەرەخۆشی لێبکەم دوایی گریا...

پاشان قسەی لەگەڵ کەسو کارەکەی کردو پێـی ووتـن: ئەگـەر مـردم برۆنە لای دەسەڵاتدارو داوای لێبکەن کە بمشۆرێت.

دوایـی کـوڕە مامەکـەی پێـی ووت: ئـەڕۆین نوێـژ ئەکـەین، ئینجـا ئەگەڕێینەوە پێشەوا شـافعیش ووتـی: ئایـا دائەنیـشنو چـاوەڕێی گیـان دەرچوونی من ئەکەن.

ئێمە رۆیشتینو لە مزگەوت نوێـژمان ئەنجامـدا، پاشـان گەڕاییـنـەوەو پێمان ووت: ئایا نوێژت کردووە؟ ووتی: بـەڵێ ئینجـا داوای ئـاوی کـرد، کاتەکەش زستان بوو، پێمان ووت: ئایـا ئـاوی گـەرمی تێکـەڵ بکـەین؟ ووتی: ئاوی سەفەرجەلی لەگەڵ تێکەڵ بکەن. پاشان بـە ماوەیـەکی کـەم،

پێش نوێژی بەیانی، کۆچی دوایی کرد (رەحمەتی خوای لێبێت) کۆچی دواییەکەشی لە شەوی هەینی دوایەمین رۆژی مانگی (رەجەب)ی ساڵی (٢٠٤) کۆچی بوو. لە ناچەی (فسطاط)ی قاهیرە نێژرا. مزگەوتێکی گەورەشیان لە قاهیرە بە ناوی ئەوەوە دروست کردووە. غەمو پەژارەیەك باڵی کێشا بەسەر هەموویان. دوای ئەوەی چوونە لای دەسەڵاتدار تاوەکو وەسیەتنامەکەی جێبەجێ بکەن بەوەی دەسەڵاتدار بیشۆرێت هەروەك خۆی وەسیەتی کردبوو، دەسەڵاتداریش ووتی: ئایا پێشەوا قەرزدارە؟ ووتیان: بەڵێ. بۆیە فەرمانی دەرکرد لە ماڵی تایبەتی خۆی قەرزەکەی پێشەوا بدەنەوە پاشان پێی ووتن: برۆن تەرمی بشۆرن. ئەوانیش ووتیان: پێشەوا پێی ووتین: کە تۆ تەرمەکەی بشۆریت، دەسەڵاتداریش ووتی: قەرزدانەوەی من شۆردنی ئەوە... پاشان گەڕانەوە تاوەکو تەرمەکەی بشۆن.

بەڵێ دوای شۆردنی تەرمی پێشەوا، بەرەو گۆڕستانیان برد، خەڵکیش بەرێزێکی زۆرەوە هەوڵی ئەوەیان ئەدا تاوەکو تەرمەکەی لەسەر شانیان دابنێنو بەرەو گۆڕستانی بەرن، ئەمە بەردەوام بوو تاوەکو لە زەوی منالەکانی کوڕی عبدالحکم نێژرا.

١٦- ئەو قسانەی دوای کۆچی دواییەکەی -لەبارەیەوە- وتراون:-

پێشەوا شافعی (رەزای خوای لێبێت) لە سەردەمێکدا ژیا کە زانای پایە بەرزی زۆری تیادا دەرکەوتبوو بەڵام پێشەوا لەناو هەموویاندا هەڵکەوتو رێبازەکەی خۆی لە ناوچە جیاجیاکانی زەویدا بڵاوکردەوە. لەبەر نیاز پاکیو دڵسۆزی بۆ خوای گەورەو پێغەمبەر (ﷺ)و

موسڵمانان، زانایان ستایشێکی زۆری پێشەوایان کردووە، تا ئێمە ئێستا هەندێك لە وتەی زانایان باس ئەکەین کە لەبارەی پێشەوا شافعی هەم لەکاتی ژیانیداو هەروەها لەکاتی مردنیشیدا وتویانە.

١- وتەی سفیان کوڕی عیینەی مامۆستای پێشەوا:

((ئەگەر شافعی مردبێت، ئەوا باشترین کەسی سەردەم مردووە)) لەو کاتەدا ئەو قسەیەی وت کە پێشەوا شافعی فەرموودەی ئەخوێند لەلای سفیانو کاتێکیش گەیشتە فەرموودەیەك لەبارەی بەندەکان (رقانق) لە هۆش خۆی چوو، ئەوانی چواردەورەی وتیان شافعی مرد. ئینجا سفیانیش ئەم قسەیەی لەبارەی شافعییەوە ووت.

٢- وتەی فضل کوڕی دکین عمر کوڕی حماد:

((نەمانبینیوەو نەمانبیستووە کەسێك هەبێت لە شافعی زیاتر، زاناترو تێگەیشتووترو لێهاتووتر بێت)).

٣- وتەی ئەبو ثەور:

((هەر کەسێك گومانی ئەوە ببات یەکێکی هاوتای وەکو محمدی کوڕی ئیدریسی شافعی بینیوە لەرووی (زانایەتی، رەوانبێژی، شارەزایی، لێهاتوویی، دامەزراوی)یەوە، ئەوا درۆی کردووە. لە سەردەمی ئەودا هاوتای نەبوو، کاتێکیش کۆچی دوایی کرد کەسێکی دیکە جێگەی ناگرێتەوە.

٤- ووتەی ئەبو عبید قاسم کوڕی سلام:

((هاوتای (شافعی)م نەبینیوە کە لە نەو ژیرترو خواپەرست ترو رەوانبێژترو بیرو رای جوانترو زاناتر بێت))، هەروەها ووتی ((هیچ پیاوێکی وەکو شافعی لێهاتووو داناو زانام نەبینیوە)).

٥- ووتەی ئەحمەد کوڕی حنبل:

((کەسێکی وەك (شافعی)م نەبینیوە کە کەم هەڵە بکات لە زانستو زانیاری، و توندو پێگیرتر بێت لەسەر پابەند بوون بە سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ))). هەروەها ووتی: (کەسێکی وەك شافعی زاناترو رەوانبێژترو تێگەیشتووترم نەبینیوە)).

٦- ووتەی جنید:

((شافعی لەو کەسانە بوو هەمیشە زمانی لە راست ووتنو ئاییندا نەجولاً)).

٧- ووتەی ئەبو منصور ئەزهەری:

((پەرتوکەکانو دانراوەکانی شارەزایانو زانایانی ناوچە جیاجیاکانم دیوەو خوێندوومەتەوە، بینیم شافعی لە ناویاندا زاناترو زمان پاراوترو بیرتیژتر بوو)).

١٧- له ووته‌كانی پێشه‌وا:-

١- ره‌زامه‌ندبوونی خه‌ڵكی ئاواتێكه‌و نایه‌ته‌دی، كه‌وابوو، بۆ ئامۆژگـاری پێت ئه‌ڵێم، رێگای سه‌لامه‌تی‌و به‌ختیاری لای خه‌ڵك نییه، سه‌رنج بده ئه‌وه‌ی بۆ تۆ باشه‌و هۆكاری به‌ختیاری دونیاو دینته پابه‌ندبه پێیه‌وه، واز له خه‌ڵك‌و كاروباره‌كه‌یان بهێنه.

٢- زانست‌و زانیاری باشتره له نوێژی سوننه‌ت.

٣- بخوێنه‌و شاره‌زابه پێش ئه‌وه‌ی ده‌سلات بگریته ده‌ست، چونكه ئه‌گه‌ر ده‌سه‌ڵاتت گرته ده‌ست‌و لێپرسراوی كارێكـت پێـسپێردرا ئـه‌وا له‌بـه‌ر خـه‌ریك بـوون بـه كـاری لێپرسـراویته‌وه فریـای خوێنـدن ناكـه‌ویت‌و ناتوانیت شاره‌زا بیت له ئایین.

٤- هه‌ر كه‌سێك راستگۆ بێت له به‌رامبه‌ر برایه‌تی برایه‌كیدا، ئـه‌وا چـاو ئه‌پۆشێت له هه‌ڵه‌و كه‌موكورییه‌كانیدا.

٥- سـه‌ركه‌وتن‌و ره‌وشتی جوان‌و به‌رێزی‌و نه‌رم‌و نیانی زانایان ئه‌نجامه‌كه‌ی رێزداری‌و سـه‌ربه‌رزی‌و رازاوه‌یی دڵ‌و ده‌روونیانه، له‌لایه‌ن خه‌ڵكی.

٦- هه‌ر كه‌سێك زانست بخوێنێت با ووردبێت ئه‌گه‌رنا نـاوه‌رۆكی زانـستی له ده‌ست ئه‌چێت.

٧-هه‌ر كه‌سێك ئاره‌زووی دونیا ویستی به‌شێوه‌یه‌كی به‌هێز به‌سـه‌ریدا زاڵ بێت، ئه‌وا ئه‌بێته به‌نده‌ی خه‌ڵكانی دونیا ویست.

٨- هه‌ر كه‌سێك دادوه‌ر بێت‌و هه‌ژار نه‌بێت له ژیانی دادوه‌ریدا ئه‌وا دزه‌و به ناڕه‌وا ماڵی پێكه‌وه ناوه.

٩- هه‌ر كه‌سێك به گوێیه‌كانی ئامۆژگاری باش یاخود هه‌ر شـتێكی لـه‌م

شێوەیە ببیستێ ئەوا ئەتوانێت بۆ کەسانی دیکەی بگێڕێتەوە، هەر کەسێکیش بە دڵ وەریبگرێت ئەوا هۆشیارو ئاگادارە، هەر کەسێکیش ئامۆژگاری لە رەهەندەکانی کردەوەکە وەریگرێت ئەوا رێنموونی کراوە.

١٠- بەرێزترین خەڵك لە رووی رێزەوە کەسێکە رێزی خۆی لەبەر چاو نەبێتو خۆی بە (بەرێزتر) دانەنێت لە خەڵکی، باشترینیشیان کەسێکە چاکەی خۆی لەبەر چاو نییەو خەڵك بە چاكو باش دائەنێت.

١١- هەر کەسێك بە نهێنی ئامۆژگاری براکەی بکات ئەوا مەبەستی سوود پێگەیاندنو ئامۆژگاری کردنیەتی، هەر کەسێکیش بەبەر چاوی خەڵکییەوە ئامۆژگاری بکات ئەوا رووشکێنی کردووەو لە جیاتی سوود گەیاندن زیانی پێگەیاندووە.

١٢- هاوڕێیەتی کردنی کەسی بێ شەرمو خراپەکار، مایەی زەرەرمەندیو شەرمەزارییە لە رۆژی دواییدا.

١٣- هەر کەسێك قسەی خەڵکت بۆ بگێڕێتەوە، ئەوا قسەی تۆش بۆ خەڵکی ئەگێڕێتەوە هەر (کەسێك)یشت رازی کرد ئەوا لە ستایش کردنی تۆدا زیادەڕۆیی ئەکاتو زیادەی پێوە ئەنێ، بەهەمان شێوە هەر کەسێکت توڕە کرد، لەبارەی تۆوە زیادەڕۆیی ئەڵێتو زیادەی ئەخاتە سەر.

١٤- هەر کەسێك چاکەی لەگەڵ کردی ئەوا تۆی بەند کردووە، هەر کەسێکیش فەرامۆشت بکات ئەوا تۆی ئازاد کردووە.

١٥- هەر کەسێك خواپەرستیو تەقوا بەهێزو خۆشەویستی نەکات، ئەوا لاوازو ناخۆشەویستە.

١٦- هەمیشە فێرخوازانی هەژارو کەم دەست سەرکەوتووترو لێهاتووترن من لەکاتی خوێندندا بە زەحمەت پەڕاوم بۆ نووسین دەست ئەکەوت.

١٧- هەر کەسێك بە شتی (نارەوا) خۆی پێ جوان بکات، ئەوا کەموکوڕیو تاوانەکانی ئاشکرا ئەبن لای خەڵکی.

١٨- خوای گەورە هیچ کەسێك دامەزراو ناکات تاوەکو تاقی نەکاتەوە، چونکە خوای گەورە هەموو پێغەمبەرانی (دردوودی خوایان لێبێت) تاقیکردەوەو ناخۆشی بەسەردا هێناون، ئینجا کاتێك خۆڕاگر بوون ئەوا دامەزراوی کردن.

١٩- کەس گومان نەبا لەوەی رزگاری ئەبێت لە ئازارو ناخۆشی نێو دونیادا.

١٨- پەندو وانە وەرگرتن لە ژیاننامەی پێشەوا:-

١- گەشت کردن لە شارێکەوە بۆ شارێکی دیکە لە پێناو فێربوونی زانست یاخود بڵاوکردنەوەی ئەرکێکە لەسەر هەموو موسڵمانێك بەگشتی.

٢- هاوڕێ ئەو کەسەیە لە خۆشیو ناخۆشیدا لەگەڵت بێتو بە راستت دابنێت.

٣- نابێت فەرمانی دەسەڵاتدارێکی لە رێ دەرچووی دوور لە خوای گەورە جێبەجێ بکرێت.

٤- هەژاریو نەبوونی شورەیی نییە، بەڵام شورەیی ئەوەیە بە سەرشۆڕیو ملکەچی دەست لەبەر خەڵکی پان بکەیتەوە.

٥- خوای گەورە بەرگری لە کەسانی بڕوادار ئەکات‌و جێگیرو دامەزراویان ئەکات.

٦- رازی بوونی خەڵك بۆ (موسڵمان لە رازی بوونی خوای گەورەوەیە.

٧- خۆڕاگری‌و ئارام گرتن، مرۆڤ ئەگەیەنێتە مەبەست‌و ئاواتی خۆی.

٨- بەهێزی بڕوا دەرگای خێرو خۆشی لە دونیاو دوارۆژدا لەسەر مرۆڤ ئەکاتەوە.

٩- هەر کەسێك چاکە لەگەڵ یەکێك بکات کە خراپەی لەگەڵ کردبێت ئەوا دڵی ئەوی بۆ خۆی دەستەبەر کردووە.

١٠- هەر کەسێك بیەوێت بە سەلامەتی‌و بێ ئەوەی خەڵك زیانی پێ بگەیەنێت، ژیان بەرێتە سەر، ئەوا پێویستە بە هەموو شێوەیەك نەبەدەست‌و نە بە زمان‌و نە بە چاوئازاری هیچ کەسێك نەدات.

١١- هەر کەسێك داوای پلەو پایەی بەرز بکات ئایا زانستی بێت یان شتی تر بێت شەونخونی زۆر ئەبینێت.

١٢- هاوڕێیەتی کردنی کەسانی خراپەکار مایەی ئابڕوچوون‌و زەرەرمەندیە لە دوارۆژدا.

١٣- ئیرەیی (حەسودی) بردن تەنها لە دوو شتانە، یەکەم پیاوێك خوای گەورە زانست‌و زانیاری پێبەخشی بێت ئەویش لەنێو خەڵکیدا بڵاوی بکاتەوە، دووەمیش پیاوێکی دەوڵەمەندە کە بە شەوو بە رۆژ ماڵی خۆی ئەبەخشێتەوە.

پێشەوا
مالیکی کوڕی ئەنەس

١- ناو، بنەماڵە، لە دایك بوونی:

مالیکی کوڕی ئەنس دووەم لە چوار پێشەوایەکەیە لە رووی لە دایك بوونیەوە، دوای سیانزە ساڵ لە دایك بوونی پێشەوای یەکەم ئەبوحەنیفە لە دایك بووە، کە ئەکاتە ساڵی (٩٣)ی کۆچی.

پێشەوا مالیك، پێشەوای شاری مەدینەی (خانەی کۆچ)و پێشەوای خەڵکی حیجازو یەکێك بوو لە شوێن کەوتووی شوێن کەوتووەکان (تابعی التابعین) شارەزایی لە دین لەنێو شاری مەدینەو حەوت شارەزایەکان لە ئەودا کۆتایی پێهاتن ئەوانیش (واتە حەوت شارەزایەکان- فقهاء السبعة) سعید کوڕی مسیب، و عروەی کوڕی زبیر، و ئەبوبەکر کوری عبدالرحمن کوڕی حارث، قاسم کوڕی محەمەد کوڕی ئەبوبەکرو عبیدالله کوڕی عتبە کوڕی مەسعود، سلیمان کوڕی یسارو خارجە کوڕی زید کوڕی ثابتی ئەنصارییە.

پێشەوا مالیك نزیکەی حەفتا ساڵ ژیا، لە خزمەتکردنی ئیسلامو موسڵمانان.

لە دایك بوونی لە سەردەمی دەسەڵاتی (ولید کوڕی عبدالملك)ی ئەمەوی بوو، لە سەردەمی (هارون رشید)ی عباسی کۆچی دوایی کرد، پێشەوا مالیك هەردوو حکومەتی ئەمەویەکانو عەباسیەکانی بینی، بەهەمان شێوە بەریەرەکانیو جەنگی نێوانیانی بینی، وە گۆڕانکاری کۆمەڵایەتیو رۆشنبیریشی بینی لە نێوان کۆمەڵگای عەرەبیو فارسیو هیندیدا.

ناوی تەواوی مالیك كوڕی ئەنەس كوڕی عـامر كـوڕی عـەمر كـوڕی غنیمان كوڕی خثیـل كوڕی عەمر كوڕی حارثـە، ئـەو لـە هاوپەیمانـەكانی بەنی تەمیم كوڕی (مرة) بوو.

باپیرەی دووەمی ((ئەبو عامر كوڕی عەمر)) لە هاوڕێیانی پێغەمبـەر (ﷺ) بوو، جگە لە غەزای (بەدر) نەبێت ئەگەرنا لە هەموو غەزایەكاندا لەگەڵ پێغەمبەردا بووە.

باپیرەی یەكەمی ((مالیـك كـوڕی ئـەبو عـامر)) لـە گـەورە شـوێن كەوتووان (التابعین) بووە، نازناویشی ئەبو ئەنەس بووە.

باپیشی ئەنەس (تیر) دروستكەر بـووە لـە شـاری مەككـە، لـە ((ذی المروة)) كە تیایـدا ژیـاوە، و شـوێنێكە وەكـو (واحـة)ی بـاكووری شـاری مەدینە، ئەنەس بە ئاشـكرا خـەریكی زانـست نـەبوو، هەرچـەند حـەزو ویستیشی لەسەر هەبوو.

دایكیشی ناوی غالیە كچی شـریك كـوڕی عبـدالرحمن كـوڕی شـریك ئزدی بوو. بنەماڵەی مالیـك زانـا بـوون‌و خـەریكی فـەرموودەو فـەتواو بڕیاردانی شەرعی بوون.

٢- پێگەیشتنی زانستییانەی:-

پێـشەوا مالیـك لـە سـەرەتادا قورئـانی پـیرۆزی لەبـەركرد، ئینجـا فەرموودە پیرۆزەكانی لەبەركرد، یادەوەریەكی بەهێزی هەبوو بە ئاسـانیو بەبێ كـەموكوڕی لەبـەری ئـەكرد، عادەتەكـەی وەهـابوو كـە گـوێی لـە

فەرموودەیەك نەگرت گرێیەكی لەو پەتە نەدا كە لەنێو دەستیدا بوو، ئینجا بۆ هەموو فەرموودەیەك كە گوێ بیستی نەبوو، و نەیخوێند گرێیەكی لێنەدا، دوایی ئەڕۆیشتە ماڵەوەو بەدواداچوونی بۆ ئەو فەرموودانە ئەكرد كە لەبەری كردبوون. ڕۆژێكیان سێ فەرموودەی لە (ئیبن شهاب) گوێ لێبوو، جگە لە یەك فەرموودە نەبێت ئەگەرنا هەمووی لەبەركردن بۆیە بە خێرایی چۆوە لای شهاب پرسیاری ئەو فەرموودەیەی لێكرد كە لەبەری نەكردبوو، ئیبن شهابیش پێی ووت: ئایا لە دانیشتنەكەدا نەبووی؟

مالیك وەڵامی دایەوە: بەڵێ. ئیبن شهاب ووتی: بۆ لەبەرت نەكردوون؟ وەڵامی دایەوە: چونكە سێ فەرموودە بوون، تەنها یەك دانەم لەبەر نەكردووە.. كوڕی شهاب ووتی: هێزی لەبەركردنی خەڵك لاواز بووە؟ هەر شتێك لەبەرم كردبێ لە بیرم نەچۆتەوە، ئەو فەرموودانەی لەبەرتن بیانڵێ، مالیكیش بۆی دووبارە كردەوە، كوڕی شهابیش ئەو فەرموودەیەی پێ ووت كە لە بیری نەمابوو.

پێشەوا مالیك لە سەرەتای تەمەنی حەزی لە خوێندن نەبوو، بەڵكو حەزی لەوەبوو ببێتە گۆرانی بێژو بیكاتە سەرچاوەی ژیاندنی خۆی. بەڵام (عفیفە) خانی دایكی ڕێگر بوو لەوەی ببێتەگۆرانی بێژو فێربوونی زانستە شەرعییەكانی بۆ هەڵبژارد و ویستی بۆی بسەلمێنێت كە شارەزا بوون لە ئایین باشترە لە گۆرانی ووتن، بۆیە بەرگی زانایانی ئەو كاتەی پێ پۆشی‌و، پێی ووت:- بڕۆ لای ربیعەی كوڕی باوكی عبدالرحمن، كە لەو

کاتەدا فێرکارو مامۆستا بوو لە ناوچەکەیانو پێی ووت:- سەردانی بکەو ئەدەبو ڕەوشت فێرببە پێش ئەوەی زانست بخوێنیت.

پێشەوا مالیك لە بارەی ئەم رووداوە بۆمان ئەڵێت:- تەمەنم پێگەیشتو حەزم لەوە بوو ببمە گۆرانی بێژ، دایکم پێی ووتم:- ئەی کوڕم ئەگەر هاتوو گۆرانی بێژ رەنگو رووی ناشرین بێت کەس گوێ لە گۆرانیەکەی ناگرێت، بۆیە واز لە گۆرانی بهێنەو فێرە زانستە شەرعییەکان بە، بۆیە منیش وازم لە (گۆرانی بێژان) هێناو شوێن شارەزایانو زانایانی ئایینی کەوتمو لێیان فێربووم، ئەبینی خوای گەورە چ ڕێزێکی پێداوم.

پێشەوا مالیك دەمو چاو ناشرین نەبو هەروەك دایکی پێی ووتبو، زۆر ڕێكو پێكو جوان بوو، بەڵکو بۆیە پێی ووتبو تاوەکو واز لە گۆرانی بهێنێت، چونکە ئەیزانی سەرەنجامی گۆرانی ووتن سەرەنجامێکی ناخۆشو بە ئازارە لەلای خوای گەورە.

جا پێشەوا مالیك پۆشاکی زانایانی پۆشیو رۆیشتە قوتابخانەکەی مامۆستا رەبیعە.

بەمجۆرە پێشەوا مالیك لە تەمەنی منالێدا دەستی بە خوێندنی زانستە شەرعییەکان کردو تا لە دواییدا بووە یەکێك لە پێشەوا ناوازەکانی ئومەتی موسڵمانانو بەمەش دایکی پێشەوا گەورەترینو بەنرخترین دیاری پێشکەش بە مرۆڤایەتی کرد.

٢- شاری زانستو زانیاری (مدینه المنوره):-

یەکێك لەو هۆکارانەی مالیکی کردە پێشەوایەکی دیارو بەرچاو کە هەموو کەسێك ڕێزی ئەگرت، هۆکارەکەی- ژیانو پێگەیشتنی بوو لە نێو شاری مەدینەی پیرۆزدا، مەدینەی پێغەمبەری خوا محمد (ﷺ).

لە سەردەمی منالّی پێشەوا (مالیك)دا مەدینە پڕ لە زانا باشو بەناوبانگەکانی شوێن کەوتوان (التابعین) بوو. لە شاری مەدینەدا قوتابخانەیەکی گەورە هەبوو بۆ فێرکردنی زانستە شەرعییەکان- بە هەموو جۆرەکانیەوە- ئەویش لە نێو مزگەوتی پێغەمبەردا بوو (ﷺ). لە هەموو لایەکانی نێو مزگەوتدا کۆڕێکی زانستی لێبوو، لە هەر کۆڕێك دا زانایەکی بەتوانا سەرپەرشتی ئەکرد، وەکو ڕەبیعەی کوڕی باوکی عبدالرحمنوکوڕی هرمزو نافعو کوڕی شەهاب الزهريو محمد کوڕی مکندرو جعفر صادق کوڕی محمد باقر سەرۆکی ئالی بەیتی پێغەمبەر لەوێ بوون.

لەو دەمەدا هێشتا نزیك بوون لە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ)و هاوڕێ بەرێزەکانی، بۆیە بڕیارو فەتوا شەرعیەکانو فەرموودەکانی پێغەمبەر هێشتا لە دلّدا بە لەبەری مابوونەوەو لەسەر زماندا بوون، شارەزایی (الفقه)ی عبداللەی کوڕی عمرو عبداللەی کوڕی مسعودو سعیدی کوڕی مسیبو ئەوەش کە لە تۆمارەکاندا لە بابەتە شەرعیەکان یاخود ئەو حوکمو بڕیارانەی لێیان هەلێنجابوون هێشتا ئەوە دوای ئەوە لە کۆڕە زانستیەکاندا ئەووترانەوە.

بۆیە موسڵمانان متمانەو دڵنیاییان بە زانایانی شاری مەدینە هەبوو چونکە لە قوتابخانەی پێغەمبەرایەتیدا فێربووبوونو ڕەوشتە چاکەکانی هاوڕێیانیان (صەحابەکانیان) وەرگرتبوو، و بڕیارو حوکمی شارەزایان (الفقهاء)و زانستەکانی شوێنکەوتووە یەکەمینەکانیان ئەخوێندو توێژینەوەیان لەسەر ئەکرد. زانایانی هاوڕێیان خوا لێیان رازی بێت ئەگەر لە شوێنێکی دیکەی جگە لەنێو شاری مەدینە بوونایەو بڕیارێکی شەرعیان دەرکردباو ئینجا هاتبانە ناو شاری مەدینەو بیانزانیبایە، بڕیاری دیکە دەرچووە لەنێو شاردا کە جیاوازە لە بڕیارەکەی ئەوان، ئەگەڕانەوە شوێنی خۆیانو بڕیارەکەی خۆیان راست ئەکردەوە.

بەم جۆرە شاری مەدینە کانگاو سەرچاوەی ئایینو شەریعەتو خانەی فەرموودەو کۆڕو یانەی کۆبوونەوەی زانایان بوو، ئەمە ئەو ژینگەیە بوو کە مالیکی بچوك لە تەمەندا تیایدا لە زانستدا پێگەیشتو فێری زانستە شەرعیەکانو فەرموودە بوو، زانستی زمانی عەرەبی تیایدا خوێند، ئەمەش بەهۆی ئەو کۆششە بەردەوامو دانەبڕاوانەی ئەو بوو لە فێربوونی زانستەکانی شەرع لە هەموو بوارەکاندا هەتاوەکو بوو بە پێشەوای شاری مەدینەی پێغەمبەر (ﷺ)و دوایش بوو بە پێشەوای گەورەترین ژمارەی موسڵمانان.

٤- خوێندنی پێشەوا:-

پێشەوا مالیك لە تەمەنی منداڵیدا چووە بەر خوێندنو سەرەڕای بچوکی تەمەنی فێرخوازێکی بە کۆششو بێ هاوتا بوو. ئەم کۆششەشی

ئەو کاتە دەرکەوت، لەوکاتەی باوکی پرسیارێکی لێئەکات‌و مالیکیش نازانێت وەڵامی پرسیارەکەی باوکی بداتەوە، بۆیە باوکی لە بەرامبەر ئەم کەمتەرخەمیەی ئەیترسێنێ‌و ئاگاداری ئەکاتەوە کە دووبارە نەکاتەوە.

پێشەوا مالیك لەبارەی ڕووداوەکەی نێوان خۆیی‌و باوکی ئەڵێت: بابم توڕەبووو هەڕەشەی لێکردم لە بەرامبەر نەزانینی وەڵامی پرسیارەکە، بۆیە حەوت ساڵان بەردەوام لەگەڵ مامۆستا (ابن هرمز) مامەوە بۆ خوێندن.

پێشەوا مالیك هەوڵی ئەدا بە تەنها لای مامۆستاکەی بخوێنێت بۆیی لەکاتی چوونی بۆ لای مامۆستادا، هەندێك خورمای لەگەڵ خۆی ئەبردو ئەیدایە منداڵان‌و پێی ئەوتن هەر کەسێك پرسیاری مامۆستا بکات بڵێ ئیشی هەیە، ئەمەش فێڵێکی گەورەو هەڵسوکەوتێکی باش بوو سەبارەت بە منداڵێکی قوتابی زیرەك بۆ ئەوەی فرسەتی خوێندنی باش وەدەست بهێنێت لەلای (ابن هرمز)دا.

لە زۆر پێگیری‌و حەز لێبوونی پێشەوا مالیك لە خوێندنداو سوود وەرگرتنی لە زانستی مامۆستاکەی، ئەوا زۆر لەبەر دەرگای (ابن هرمز) ئەوەستاو ئەمایەوەو بەردەوام لەبەردەم دەرگای مامۆستاکەی هاتوچۆی ئەکرد تاوەکو جوڵەو دەنگێك لە نزیك دەرگاکەیان دروست بکات‌و مامۆستاکەشی بیبیستێ، ئینجا کوڕی هرمز ئەیوتە کەنیزەکەی: کێیە لەبەر دەرگادا؟ کەنیزەکەش ئەچوو دەرگایەکەی ئەکردەوەو ئینجا ئەگەڕایەوەو ئەیووت: ئەوە (مالیك)ە، کوڕی هرمز بە کەنیزەکەی ئەووت:

((لێی گەڕێ بابێتە ژوورەوە، ئەمە زانای خەڵکە)).

ئەمە دان پیانانو بڕوانامەیەکی گەورەیە لەلایەن مامۆستاکەی (لە کاتێکدا هێشتان تەمەنی بچوك بوو)و گەواهی ئەدا کە ئەبێتە زانایەکی پایە بەرزو پێشەوای خەڵکی، ئەم دان پیانانە لە زمانی (ابن هرمز)ەوە بوو چونکە بە قوتابییەکی زۆر باشی دائەناو چاوەڕێی دواڕۆژێکی گەشاوەو روونی لێئەکرد.

لەو شتانەی بەڵگەن لەسەر پێگیری پێشەوا بۆ خوێندن ئەچووە لای نافع خزمەتکاری عبداللەی کوڕی عمر، و ئەیویست فێڵێك بدۆزێتەوە تاوەکو فرسەتێکی دەست بکەوێت بۆ ئەوەی لەلای ئەو بخوێنێت. بۆیە ماوەیەکی زۆر لەبەر رۆژ ئەمایەوە بێ ئەوەی هیچ شتێك لە گەرمای تیشکی رۆژبیپارێزێت، ئەمایەوە تاوەکو نافع دەرئەکەوت، ئینجا مالیك شوێنی ئەکەوتو کاتێك فرسەتی بۆ هەڵئەکەوت پرسیاری زانستی لێئەکردو لەلای ئەخوێند.

مالیك خوشکێکی هەبوو، ئەم خوشکەی ئەیبینی مالیك بۆ ماوەیەکی زۆر لەبەر تیشکی گەرمای رۆژ ئەمایەوەو چاوەڕێی هاتنەدەری مامۆستاکەی ئەکات تاوەکو لەلای بخوێنێت، بۆیە زگی بۆی سوتاو رۆژێکیان بە باوکی ووت، ئینجا باوکی پێی ووت: ئەی کچم مالیك فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەخوێنێتو دەرخی ئەکات.

بەهەمان شێوە لەزۆر پێگیری مالیك بوو، لە پێناو فێربوونی زانستو زانیاریدا چاوەڕێی رۆژی جەژنی ئەکردو ئینجا ئەچووە خزمەت

مامۆستاکەی‌و زانستی لەلا نەخوێند. چونکە لەم رۆژەدا خەڵك خەریکی رۆژی جەژن بوون‌و تیایدا زانستیان نەنەخوێندو بەمەش کەش‌و هەوایەکی ئارام‌و تەنها بۆ پێشەوا مالیك نەڕەخسا تاوەکو بە درێژایی ئەو رۆژە خەریکی خوێندن بێت لەلای مامۆستاکەی بێ ئەوەی کەسێك هەبێت کاتەکەی لێبگرێت.

پێشەوا مالیك باسی خوێندنی رۆژی جەژنمان بۆ ئەکات‌و ئەڵێت: رۆژی جەژن هات‌و منیش ووتم: ئەمڕۆ مامۆستاکەم ئیبن شهاب کەسی لەلا نییەو بە تەنهایە، دوای ئەوەی نوێژ کراو چوومە بەر دەرگای ماڵەوەیان‌و دانیشتم، گوێم لێبوو بە کەنیزەکەی خۆی وت: بڕۆ تەماشاکە بکە بزانە کێ لەبەر دەرگایە؟ هات تەماشای کردو بیستم ئەیووت: مالیکی قوتابییە. ئیبن شهابیش ووتی: بابێتە ژوورەوە. منیش هاتمە ژوورەوە، ئینجا ووتی: بۆچی نەچوویتەوە ماڵەوەت؟ وەکو ئەوە وابوو بەشێوەیەکی بەرێزەوە بڵێت: ئەمڕۆ بۆچی هاتووی لە کاتێکدا رۆژی جەژنە؟ ووتم: بە بۆنەی رۆژی جەژنەوە نییە، ووتی: هیچت خواردووە؟ ووتم: نەخێر. ئایا خواردن ئەخۆی؟ ووتم: پێویستم پێی نییە. ووتی: ئەی چ ئیشێکت هەیە؟ ووتم: فەرموودەم فێر بکە. پێی ووتم: بڵێ، ئینجا منیش لەوحەکانم هێنایە، دەرەوەو ئەویش چل فەرموودەی فێرکردم‌و پێم ووت: زیاترم پێ بڵێ. ووتی: ئەمە بەستە، چونکە ئەگەر تۆ بە تەواوی ئەم فەرموودانە بزانی‌و بتوانی بیانگێڕیەوە، ئەوا لە فەرموودە زانەکانی، ووتم: ئەیانزانم. ئینجا لەوحەکانی لێ وەرگرتم‌و پاشان ووتی: فەرموودەکان بڵێوە، منیش

فەرموودەکانم بۆ گوتەوە، ئینجا لەوحەکانی پێدامەوەو ووتی: هەستە بەڕاستی تۆ گەنجینەی زانستی.

ئەم هەموو بەردەوامی خوێندنە لە پێشەوا مالیکەوە بوو، بەشێوەیەکی چالاکانەو ماندوونەناسانەو خۆشییەوەو بە یاریدەی بیر تیژییەکەی زانستەکەی ئەخوێند.

بۆیە رۆڵە خۆشەویستەکانم پێویستە لەسەرمان تێبکۆشین بۆ فێربوونی زانستو بیرو مێشکمان تەنها بە زانستەوە خەریك بکەینو شوێن هەنگاوەکانی پێشەوا مالیك بکەوین تاوەکو پلەو پایەمان لە دونیاو دوارۆژدا بەرزبێتەوە.

بشزانن فریشتەکان باڵی خۆیان بۆ فێرخوازان رائەخەنو رازین لەسەر فێربوونی زانستیان.

٥- رابەرو مامۆستاکانی:-

پێشەوا مالیك لە خزمەت زۆرێك مامۆستای سەردەمەکەی خۆی خوێندووە، ئەوەی بۆ پێشەوا هەڵکەوتووە لە رەخسانی هەلو ماوە بۆ ئەوەی لەلای مامۆستاو رابەرە ناوازەو بلیمەتەکان بخوێنێت بۆ هیچ کەسێك لە سەردەمەکەی ئەودا بەم شێوە باش رێکنەکەوتووە. گەیشتووە بە سێ سەد زانا لەشوێنکەوتوان، هەروەها لە شوێنکەوتووی شوێنکەوتووانیش (تابعی تابعین) گەیشتووە بە شەش سەد زانا، ئەوانەی هەڵبژاردوون کە ناسراون بە ئایینداری شارەزاو زانا بە ئایین. ئێمە توانای

ئەوەمان نییە هەموو مامۆستاکانی پێشەوا باس بکەین بەڵام هەندێکیان وەکو نموونە باس ئەکەین:

١- ربيعة الراي:

ربيعة الرأي یەکەم مامۆستا بوو کە پێشەوا مالیك چووە خزمەتیو زانستی لەلا خوێند، ناوی تەواوی ربیعە کوڕی باوکی عبدالرحمن فروخ (تیمی)ە، بەهەندێك لە گەورە هاوڕێیان (صەحابەکان)و شوێنکەوتووەکانی (تابعین) گەیشتووە، خاوەن فەتواو بڕیاری شەرعی بوو لە شاری مەدینە، جێگەی متمانەو فەرموودەناسی بوو، پێشەوا مالیك زۆر ڕێزی مامۆستایەکەی ئەگرتو لە دانیشتنەکانیدا قسەی نەئەکردو هەر کاتێك مامۆستاکەی پرسیاری بکردبایە دەستپێشخەری نەئەکرد. ئەگەر دەسەڵاتداران بانگیان بکردبایە، نەئەچوو تاوەکو راوێژی بە مامۆستاکەی (ڕەبیعە) نەکردبایە، تاوەکو پێشەوا مۆڵەتی لە مامۆستاکەی وەرنەگرت دانەنیشت بۆ ئەوەی بڕیارو فەتوای شەرعی دەربکات، بەشێوەیەك بوو، تاوەکو جارێکیان وتی: لەو کاتەی ڕەبیعەی کوڕی باوکی عبدالرحمن کۆچی دوایی کردووە هیچ خۆشیەك لە زانستی شەریعەتدا نەماوە، خێرو بەرەکەتێکی زۆرو ژیریەکی ڕەسەنو زمانێکی پاراوو ڕێزێکی ئاشکراو شێوازێکی چاك لە ئیسلامو خۆشەویستیەکی راستەقینەی هەبوو بۆ برایەکانی.

٢- عبداللەی کوڕی هرمز:

ئیبن هرمز دووەم مامۆستاو ڕابەر بوو کە پێشەوا مالیك زانستی لەلا خوێند بێت، ناوی تەواوی عبدالرحمن کوڕی هرمز (الاعرج) ئەبو داودی مدنی بوو، خزمەتکاری ربیعەی حارث کوڕی عبدالمطلب بوو، لە شوێنکەوتووان (تابعین) بوو، فەرموودەی لە زۆر لە هاوڕێ (صەحابە) گەورەکانی وەك ئەبو هریرەو ئەبو سەعیدو ئیبن عباسو معاویەی کوڕی سفیان گێڕاوەتەوە.

پێشەوا مالیك حەوت ساڵ یان زیاتر زانستی لە ئیبن هرمز وەرگرتووە، ئیبن هرمز زانایەکی بە توانا بوو بە سوننەت چ لە ڕووی ووتە یان کارکردن یان جێبەجێ کردنەوە بێت، سەرەڕای بەرزی پلەو پایەی زانستی بەڵام بەخێرایی بڕیاری شەرعی دەرنەدەکرد، هەوڵی نەئەدا وا خۆ دەربخات کە ئەو شایانی ئەوەیە سەرۆکایەتی زانستو بڕیار (فەتوا) دانی شەرعی بگرێتە دەست، هەروەك هەندێك لە زانایانی ئەم سەردەمە هەوڵی بۆ ئەدەن، بەڵام ئەگەر هاتوو پرسیارێکی زانستی شەرعی لێکرابایە، زۆر بیری لێنەکردەوە پێش ئەوەی وەڵامی پرسیارەکە بداتەوە. پێشەوا مالیك زۆر کاریگەر بوو بە ئیبن هرمز لە ڕووی زانست شەرع زانینەکەی.

ئیبن هرمز لە ساڵی (١٤٨)ی کۆچیو لە شاری مەدینەدا لە تەمەنی حەفتاو پێنج ساڵی کۆچی دوایی کرد.

٣- نافع دەیلەمی:

نافع سێیەم مامۆستا بوو کە پێشەوا مالیك زانستی لـەلا خوێنـدبێ، ناوی تەواوی نافع کوڕی سـرجیس‌و نازنـاوی ئـەبو عبـدالله دیلمـی بـوو، خزمەتکاری عبدالله کوڕی عمر بوو. بێ فیزو کەم دوو بوو.

نافع لە عبداللەی کوڕی عمر فێرە زانـست، و شـارەزایی لـە ئاییـندا پەیداکرد بوو. نافع لەو کەسە زیرەکانە بوو زۆر بەباشی فـەرموودەی دەرخ کردبوو. نازناوی فەقیهی (شارەزای) مەدینەو پێشەوای زانستیان لێنابوو، ئیبن شهاب لەلای نافع فەرموودەی خوێندووە.

مالیك زانستی فیقـهو فـەرموودەی لـەلای نـافع خوێنـدووەو سـودی لێوەرگرتووەو فەرموودەکانی ئیبن عمـری لێ وەرگرتـووەو لێـی فێربـووە. مالیك زۆر متمانەی بە نافع هەبووەو ئەیوت: ئەگەر فەرموودەم لـە نـافع گوێ لێبێت کە ئەویش لە ئیبن عمر گێڕاویتیەوە، ئەوا پێویستم بـە هـیچ کەسی دیکە نییە تاوەکو لەبارەی ئەم فەرموودەیە لەلای ئەودا خۆمی لێ دڵنیا بکەمەوە، بۆیـە فەرموودەناسـان ووتویانـە: دروسـتترین فـەرموودە ئەوەیـە مالیـك گێڕابیتیـەوە، ئـەویش لـە نـافع ئـەویش لـە ئـیبن عمـر گێڕابیتیانەوە. هەر کاتێکیش شافعی لەم زنجیرەیە فەرموودەی گێڕابیتەوە پێی ئەوترێت زنجیرەی زێڕین (سلسلة الذهب).

مالیك ئەیووت: لە نیوەی رۆژو کاتی گەرما ئەچوومە خزمـەت نـافع بۆ ئەوەی لە رێگادا سێبەرێك هەبێت، و هەرکاتێك چاوم بە نافع ئەکەوت وام ئەزانی پێشتر نـەمبینیووە، دوایـی سـەلامم لێئـەکردو دوای ئـەوەی

نەچووە ماڵی خۆیانو پێم نەووت، ئیبنو عمر لەبارەی ئەو بابەتەوە چی ووتوە: وەڵامی پرسیارەکەمی نەدایەوەو فێرە فەرموودەی نەکردم.
مالیك هەموو کات نافیعی لە ماڵەکەی واتە ماڵی نافع ئەبردە مزگەوتو دەستی ئەگرت، چونکە ڕۆشنایی چاوەکانی نەمابوو، بینینی لە دەست دابوو، و پرسیاری لێئەکردو نافیعیش فەرموودەی بۆ ئەگێڕایەوە، ماڵی نافیعیش لە نزیك (بەقیع) بوو.
نافع (بەرمیهرەبانی خوای گەورە بکەوێت)، لە ساڵی (١١٧)ی کۆچی، کۆچی دوایی کردووە.

٤- ئیبنو شهاب زهری:

هەروەها پێشەوا مالیك لەلای محمد کوڕی مسلم کوڕی عبیداللە کوڕی شهاب زهری قرشی ئەبویەکر، خوێندوویەتی، ئەو کەسەی توانایەکی بەهێزو بێ وێنەی هەبوو لە دەرخ کردنداو هەرگیز شتی لە بیر نەئەچووەوە. زانایان لەبارەیان ووتویانەوە: هیچ کەسێکی وەکو ئەو نەماوە کە زاناتر بێت لە ئیبنو شهاب لەبارەی بنەچەکەو رابردووەوە.
مالیك ئەڵێت: ئێمە فێرخوازانێکی زۆر بووین کە ئەچووینە ماڵی ئیبنو شهابو بە پاڵەپەستۆ بەسەر پلەکانی ماڵەکەیاندا سەر ئەکەوتین تاوەکو هەندێکمان بەسەر هەندێکمان دائەکەوتین. هەروەها ووتی: ئەچووینە ماڵی ئیبن شهاب کە لە (بنی الدیل) بو، بەردەرگایەکی جوانی هەبوو هەمووجار لەسەری دائەنیشتینو هەوڵمان ئەدا تاوەکو زوو بگەینە

ئەویٚ.

مالیك هەندێك زانستی (حکمـة-فەلسەفە)ی لەلای مامۆستاکەی خوێندووە...

زهری سەرنجی هەموویانی بۆ لای خۆی راکێشابوو، هەتا بەشێوەیەك بوو کە جێنشین عمر عبدالعزیز نووسیبوی ((ئاگاداری ئیبن شهاب بن و رێزی لێ بگرن، چونکە یەکێکی وەکو ئەو نادۆزنەوە کە زاناتر بێت لە مێژووو زانستی رابردوودا)).

زهری توانایەکی بەهێزی خوێندنەوەی هەبوو بۆیە بەردەوام ئاگادار بوو بەسەر زانستەکان، پەرتوکخانەیەکی لە ماڵەوە هەبوو، پەرتوکی زۆر ئەخوێندەوە، رۆژانە زیاتر بە پەرتوکەکانییەوە خەریك بوو دوای ئەوەی وانەی بە فێرخوازان ئەووتەوە لەو رووداوە سەیرانەی سەبارەت بە خوێندەوەی زۆرو فەرامۆشکردنی کارەکانی دونیا، ئەگێڕنەوە لەبەرئەوەوی زهری بەردەوام پەرتوکی ئەخوێندەوە، خێزانەکەی پێی ناخۆش ئەبێت و رۆژێکیان پێی ئەڵێت: سوێند بە خوا ئەم پەرتوکانە بۆ من ناخۆشترە لە سێ هەوێ، واتە ئەگەر مێردەکەی سێ ژنی دیکەی هەبێت هێشتا پەرتوکەکانی لەلا ناخۆشترە، چونکە هەموو کاتی مێردەکە ئەبەن، بۆیە زهری خاوەن رۆشنبیریەکی زۆرو بەرزبوو، لە هەموو خەڵکیش زاناتر بوو سەبارەت بە زانستی بنەچەناسی (علم الانساب)دا. لە ساڵی (١٢٤)ی کۆچی، لە شاری (شغب)ی سەر سنووری فەلەستین کۆچی دوایی کردووە.

٥- جعفر الصادق:

هەروەها لەو مامۆستاو رابـەرە ناوازانـەی پێـشەوا مالیـك زانـستی لێوەرگرتوونو خوێندوویەتی لەلایان، پێشەوا جعفر کوڕی محمد کوڕی علی کوڕی حسین ناسراو بە (جعفر صادق). و سەرۆکی ئالی بەیت بوو لە شاری مەدینە.

پێشەوا جعفر بەشێوەیەك خاوەن زانستو تەقواو رێزو لێبوردە بوو کە کەس پێشی نەئەکەوتەوە. زانایەکی هەڵکەوتووبوو، دانایەکی بێ هاوتـاو وێژەزانێکی بە تواناو زاهدو خواپەرستێکی بێ وێنەبوو، میانڕەو بـوو لـە هەموو شتێکداو کەسایەتییەکی کۆمـەڵایـەتی بوو.

پێشەوا جعفر شایەنی رێزو ستایش کردن بوو، ووتەکانی جەخت لەسەر بەرێزی ئەم پێشەوایە ئەکەنەوە، لە ووتەکانی دایە، ئەڵێت: خـوای گـەورە شتێکی بەهۆی ئێمەوە ئەوێت، و شتێکیشی لە ئێمـەوە ئـەوێت، ئـەوەی بەهۆی ئێمەوە ئەیوێت لەبەرچاوان شاردوویەتیەوە، ئەوەش کە لە ئێمـەوە ئەیوێت دەریخستووەو ئاشکرای کردووە، کـەوابوو بۆچـی خۆمـان خـەریك ناکەین بەو شتەی خوای گەورە بۆ ئێمەی روونکردۆتەوە.

پێشەوا جعفر بە شێوازە دەربڕینێك لە خوا ئەپاڕێتـەوە، لـە ئەوپـەڕی رەوانی زمانو ئەوپەڕی خواپەرستی دابوو، ئەپاڕایەوە لـە خـوای گـەورەو ئەیوت: ئەی خوایە سوپاس بۆ تۆ ئەگـەر پەرسـتنی تـۆم ئـەنجام دابێـتو شوێن فەرمانەکانت کەوتبم، بەڵگەشت بەدەستە ئەگەر بێ فـەرمانی تـۆم کردبێت، ئەمنو ئـەهیچ کەسـێك دەسـەڵاتی چـاکەکردنی نییـە، ئـەمنو

نەهیچ کەسێك بەڵگەی گونجاوو شیاومان پێ نییە لەوەی بۆچی خەراپەمان ئەنجام داوە.

پێشەوا مالیك هاوڕێیەتی پێشەوا جعفری کردووەو زانستی لەلا خوێندووە.

پێشەوا مالیك لەبارەی پێشەوا جعفر ئەدوێت‌و ئەڵێت: جعفر کوڕی محمد زۆر بە زەردەخەنە بوو، هەر کاتێکیش باسی پێغەمبەری (ﷺ) لەلا کردبایە ئەوا ڕەنگی زەرد هەڵئەگەڕا. زۆر جاران لەکاتە جیاوازەکاندا سەردانم کردووە، تەنها بە سێ شێواز بینیومە: یا خەریکی ئەنجامدانی نوێژ بووە یاخود بە ڕۆژوو بووە، یان قورئانی ئەخوێند. بەردەوام بە دەستنوێژەوە باسی پێغەمبەری (ﷺ) کردووە، باسی شتێکی نەئەکرد کە پەیوەندی پێوە نەبووایە. لەو زاناو خواپەرست‌و زاهیدانە بوو کە لە خوا ئەترسا. هەرکاتێکیش سەردانم کردبێت ئەوا بەرماڵی ژێرە خۆی (تایبەتییەکەی) بۆ من ڕاخستووە.

پێشەوا مالیك زۆر کاریگەر بوو بەپێشەوا جعفر صادق،و سوودی زۆری بینیبو لە ڕووی فەرموودەو زانستەکانی دیکەوە.

هەروەها پێشەوا قوتابی زۆرێك لە مامۆستا پایەدارەکانی دیکە بووە، بواری ئەوەمان نییە باسی هەموویان بکەین، بۆیە بەو ئەندازەیە کۆتایی بە باس کردنی مامۆستاو ڕابەرەکانی دێنین.

پێشەوا جعفر صادق ڕەحمەتی خوای لێبێت لە ساڵی (١٤٨)ی کۆچی کۆچی دوایی کردووە.

٦- پێشەوا مالیكو فەرموودەی پێغەمبەر:-

ئەوەی گومانی تێدانییە ئەوەیە: فەرمووده‌ناس (محدث) ئەو كاتە فەرمووده‌ناسە كە فەرمووده‌كانی لەبەر بێت، ناشتوانێت لەبەریان بكات تاوەكو خاوەنی یاده‌وه‌ریه‌كی خێراو بەهێزی نەبێت بۆ لەبەركردن. زانایانی پێشین پشتیان بە لەبەركردن ئەبەست، هەتاوەكو نووسینەوەی زانست برەوی پەیداكرد، ئینجا فەرمووده‌ناسان پشتیان بە لەبەركردنو نووسینەوەی فەرمووده‌كان یاخود هەر زانستێكی دیكە بەست.

پێشەوا مالیكیش رەحمەتی خوای لێبێت بەهێزترین یاده‌وه‌ری هەبوو بۆ لەبەركردن لەنێو خەڵكدا. فەرمووده‌كانی پێغەمبەری (ﷺ) لەبەركردووەو گرنگو بایەخی تەواوی پێداوە، تاوەكو لەم بوارەدا بووە پێشەوای خەڵك. سەنەدو بیروڕاكانی دروستترین سەنەدو بیروڕا بوون لەلای زانایانی شەرعو سوننەت، زانایان لەبارەی (مالیك)ەوە. ئەڵێن: كە متمانە پێكراوێكی بێ وێنەو دادگەرێكی بێ هاوتاو وردبینێكی بە تواناو هەڵەچنێكی لێهاتووبوو لەبارەی هەڵبژاردنی ئەو كەسانەی فەرمووده‌یان بۆ ئەگێڕایەوە. هیچ زانایەك نەیتوانییە لەبارەی سەنەده‌وه‌ رەخنە لە پێشەوا مالیك بگرێت.

پێشەوا مالیك -رەزای خوای لێبێت- ((ئەگەر بچوكترین گومانی لە فەرمووده‌یەكدا لەهەر روویەكەوە بێت لێبكردبایە، ئەوا وازی لێئەهێنا)).

كارەكە وەها ئاسان نەبوو تاوەكو مالیك بەم پایەیە بگات، بەڵكو ماندووبوونی زۆری چەشتووەو شەونخونی زۆری بینیوەو ئارام گرتنو

لێبوردەیی‌و ووردبینی‌و تێکۆشانێکی بێ هاوتای ئەنجام داوە تا گەیشتووە بەم پایە بەرزەی زانست‌و پێشەوایەتی.

مالیك زۆر ڕێزی لە فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) ئەگرت، بە ئەندازەیەك تاوەکو خۆی ئەشۆردبایەو بۆنی خۆشی لەخۆ نەدابایەو پۆشاکی تازەی نەپۆشیبا ئەوا فەرموودەی نەئەگێڕایەوە. عەمامەی لەسەر دائەناو بە خشوع‌و ملکەچی فەرموودەکانی ئەووت، وەك ڕێز گرتن و بە گەورە زانینی فەرموودەکان بوو. ڕۆژێکیان لەکاتی گێڕانەوەی فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) دووپشکێك پێوەی ئەدا، بەرگەی ئازارەکەی گرت‌و وازی لە گێڕانەوەی فەرموودەکە نەهێنا، دوای ئەوەی پرسیاری ئەمەیان لێکرد، ووتی: ئەمە بەهۆی دەربڕینی ڕێزو گەورەیی بۆ فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) بوو.

لەبەر زۆری بە گەورە دانان‌و ڕێزگرتنی فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) دەنگ بەرزکردنەوەی لەکاتی وانەکانی فەرموودەدا بە کارێکی ناپەسەند دائەناو موسڵمانانی قەدەغە ئەکرد لەوەی دەنگیان بەرزبکەنەوە لەکاتی ووتن‌و گێڕانەوەی فەرموودەداو بەم ئایەتەش بەڵگەی ئەهێنایەوە: (یاأیها الذین امنوا لاترفعوا اصواتکم فوق صوت النبي/ ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە: دەنگتان بەسەر دەنگی پێغەمبەر (ﷺ) بەرز مەکەنەوە لەکاتی گفتوگۆدا) (الحجرات- ٢- تەفسیری ئاسان).

جا هەر کەسێك دەنگی بەرز بکات لەکاتی گێڕانەوەی فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) وەکو ئەوە وایە دەنگی لە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) بەرز بکردبێتەوە.

٧- کۆڕە زانستیەکەی:-

پێشەوا مالیك بەرێزو ئارامیو ویقارەوە دانیشت بۆ ووتنەوەی زانستە شەرعیەکان، ئارامیو بێدەنگی باڵی کێشابوو بەسەر دانیشتنەکانیدا، خاوەن رەوشتو یاسای جوانو زانستی زۆر بوو.

پێشەوا مالیك - رەزای خوای لێبێت- زاناو پێشەوایەکی خانەدان بوو ژاوەژاوو دەنگ بەرزکردنەوەو دووڕوویی تێدا نەبوو. سەرەڕای ئەوەی کۆڕەکانی لەنێو مزگەوتی مەدینەدا بوو بۆ خۆشی هێشتا نۆزدە ساڵان بوو، بەڵام کۆڕە زانستیەکانی گەورەتر بوو لە کۆڕە زانستیەکانی (نافع)ی مامۆستای.

پێشەوا مالیك خێرای نەکردووە لەوەی لە تەمەنێکی زۆر زوودا کۆڕی زانستی ببەستێتو خەڵکی فێرە زانستە شەرعیەکان بکات، و بەشێوەیەکی ناشایستەو (شایان نەبوو) دانەنیشتووە، بەڵکو بەهۆی هەبوونی شارەزاییو زانستێکی زۆربوو لەم بوارەدا، و دوای ئەوەی حەفتا زانای متمانە پێکراوی دادگەر گەواهیان بۆدا لەوەی شایەنی ئەوەیە کۆڕ ببەستێتو قوتابیان فێرە زانست بکات و بڕیارو فەتواش بۆ خەڵك دەربکات، ئینجا دوای ئەمانە کۆڕی تایبەتی خۆی بەستووەو فێرخوازانی فێرە زانست کردووە.

لەو کارانەی جێگەی سەرنجدانو گرنگی پێدان بوو، پێشەوا مالیك لەبەر زیرەکیو زانست زۆرییەکەی دوو لە مامۆستاو رابەرەکانی، مالیك کە لەکاتی منالیدا لەلای ئەوان ئەیخوێند، ئامادەی کۆڕە زانستیەکانی

ئەبوون ئەوانیش یحی ئەنصاری‌و محمد بن مسلم زهری بوون، و ئامادەی کۆڕە زانستیەکانی مالیك ئەبوون‌و گوێیان لێ ئەگرت‌و لێیەوە فێر ئەبوون.

پێشەوا مالیك هەمان ئەو شوێنەی لەناو مزگەوتدا بۆ خۆی دەست نیشان کردبوو، کە عمر کوڕی خطاب (ڕەزای خوای لێبێت) لێی دائەنیشت کە هەمان ئەو شوێنە بوو پێغەمبەری خوا (ﷺ) لێی دائەنیشت. هەروەها زۆر پێگیربوو لەوەی لە زۆر کاروباردا وەکو عمر کوڕی خەتاب هەڵسوکەوت بکات‌و لەو بچێت. پێشەوا مالیك بەردەوام بوو لەسەر وتنەوەی وانەکانی لەنێو مزگەوتی پێغەمبەر (ﷺ) تا ئەو کاتەی تووشی نەخۆشی (میزە چۆڕکێ) بوو، بۆیە وانەو دانیشتنەکانی لە مزگەوتەوە گواستەوە ماڵەوە. کە لە خانووی عبدالله کوڕی مسعود (ڕەزای خوای لێبێت) بەشێوەی کرێچی تیایدا نیشتەجێ بوو، دوای ئەوەی تووش بوو بە نەخۆشیەکە زەحمەت بوو لەسەری بەردەوام بێت لە چوونە دەرەوە بۆلای خەڵك.

لەو ڕەوشتە بەرزانەی پێشەوا (ڕەزای خوای لێبێت) هەیبوو، نەخۆشیەکەی شاردەوە لای خەڵك‌و بۆی باس نەکردن تا کۆتایی ژیانی، ئینجا وتی: ((ئەگەر هاتوو لە کۆتایی ژیان نەبوویام، هەواڵی نەخۆشی (میزە چۆڕکێ)ی خۆمم پێ نەئەوتن، پێم ناخۆش بوو بەبێ دەست نوێژی بێمە ناو مزگەوتی پێغەمبەر (ﷺ)، هەروەها وە پێشم ناخۆش بوو باسی

نەخۆشـــیەکەم بکـــەمو ئینجـــا ســـکاڵای نەخۆشـــیەکە بکـــەم لـــەلای پەروەردگارم)).

لـــەو شـــتانەی فرســـەتی بـــۆ پێـــشەوا مالیـــك دروســـت کردبـــوو لـــە بڵاوکردنەوەی ئەو زانستەی لەلای هەبوو، هاتنی هەمیـــشەیی موســـڵمانان بوو، بۆ ســـەردانی مزگـــەوتی پێغەمبـــەر (ﷺ). ئینجـــا پێـــشەوا (ڕەزای خوای لێبێـــت) گـــوێی لـــە ڕووداوی ژیانیـــان ئـــەگرتو شـــارەزا ئـــەبوو بـــە کێـــشەکەیان ئینجـــا دوای ئەمـــە حـــوکمو بڕیـــاری گونجـــاوو لـــەباری بـــۆ کێشەکەیانی (لـــەژێر ڕۆشـــنایی شـــارەزاییەکەی بـــە قورئـــانو فـــەرموودەو زانستەکانی دیکە) بۆ دەرئەکردن.

موسڵمانان لەبەر بەرزی پلەوپایەی زانـــستیو بـــاڵا دەســـتی تیایـــدا، و ناوبانگی گەورەی لە نێوان خەڵکیدا، بە تامەزرۆییەوە ئەچـــوونە خزمـــەت کۆڕە زانستیەکەیو بە حەزو ویستێکی زۆرو گوێڕایەڵیەکی تەواوەوە گوێ بیـــستی وانـــەکانی ئـــەبوونو فەرمایـــشتەکانی پێـــشەوایان لەبەرئـــەکرد کاتێکیش ئەگەڕانەوە ئەو شوێنەی لێیەوە هاتبوون، خەڵکیان فێـــری ئـــەو زانستە ئەکرد کە لە پێشەوا مالیك فێربووبوونو لەبەریان کردبوو.

بەم جۆرە زانستی پێشەوا مالیك (ڕەزای خـــوای لێبێـــت) لـــە هـــەموو شوێنێك بڵاوبوویەوە، تاوەکو بووە پێشەوایەکی دیـــارو بەرچـــاوو خـــاوەنی ڕێبازی تایبەتی خۆی بوو، لـــە هـــەموو کـــاتو ســـەردەمێکدا ڕێبازەکـــەی لەلایەن فێرخوازانەوە ئەخوێندرا.

٨- قوتابییەکانی پێشەوا:-

زۆربەی ئەو زاناو پێشەوایانەی لە سەردەمی پێشەوا مالیك دا بوون، قوتابی پێشەوا بوون، قوتابییەکانی خەڵکانی نیشتەجێی زۆربەی شوێنەکان بوون، ئەو هۆکارەی یارمەتی ئەوەیدا کە قوتابییەکانی بەم شێوەیەبن، نیشتەجێ بوونی مالیك بوو لە شاری مەدینەی پیرۆز، حاجییەکانی ماڵی خوا (الكعبة) ئەچوونە سەردانی مزگەوتی پێغەمبەر (ﷺ)و ئینجا لە کۆڕە زانستیەکەی دانەنیشتن‌و لێیەوە فێری زانست ئەبوون. قوتابی هەبوو زۆر لە خزمەت پێشەوا مالیك ئەمایەوە، هەشیان بوو ماوەیەکی کەم ئەمایەوە، هۆکارێکی دیکەش لەوەی پێشەوا قوتابییەکی زۆری هەبوون، تەمەن درێژییەکەی بوو، چونکە خوای گەورە تەمەنێکی زۆری پێبەخشی بوو، تەمەنی پیرۆزی گەیشتە نەوەت ساڵ.

هەندێك لە قوتابییەکانی پێشەوا ئەمانەن:-

١- عبدالرحمن کوڕی قاسم:

نازناوی ئەبوعبداللە بوو ناوی تەواویشی عبدالرحمن کوڕی قاسم کوڕی خالد کوڕی جنادە بوو. بیست ساڵ هاوڕێیەتی پێشەوا مالیکی کرد. یەکێك بوو لە قوتابییە دڵسۆزەکانی مالیك، گوێی لە مامۆستاکەی ئەگرت‌و بەباشی زانستەکانی دەرخ ئەکردو ئامۆژگارییەکانی جێبەجێ ئەکرد. رۆژێکیان پێی ووت: ((لە خوا بترسەو ئەم زانستە بڵاو بکەرەوە)). ئیبن قاسم (لەزانستی مالیك دا) زاناترین قوتابییەکانی پێشەوا مالیك و

دڵسۆزترینیان بوو. پیاوێکی زاهیدو لە خواترس‌و خۆپارێز بوو لە دەسەڵاتداران، و پاداشت‌و دیاریەکانی ئەوانی وەرنەئەگرت. بەردەوامیش ئەم ووتەیەی دووبارە ئەکردەوە ((نزیك بوونەوە لە دەسەڵاتداران چاکەو خێری تێدانییە)).

دوای ئەوەی پێشەوا مالیك کۆچی دوایی کرد، قوتابییەکانی مالیك سوودی فێربوونی زانستیان لە ئیبن قاسم ئەبینی‌و لەلای ئەو ئەیاخوێند خاوەنی پەرتوکی (المدونة الکبری)یە لە رێبازی مالیکی داو دیارترین پەرتوکیشە لەم رێبازەدا.

لە راستیدا ئیبن قاسم بەڵگەی زانایی‌و لێهاتوویی یە لە رێبازی مالیك دا بەشێوەیەك بوو، وەهەبی هاورێی کە درێژترین ماوەی بڕی بوو لە هاورێیەتی کردنی پێشەوا مالیك دا وەك قوتابییەکەی مالیك دەربارەی ئیبن قاسم ئەڵێت: ((ئەگەر زانستی شەرعیت ئەوێت‌و مەبەستت بێت لە خزمەت مالیك دا بخوێنی، ئەوا بڕۆ لای ئیبن قاسم، چونکە خۆی یەکلاکردۆتەوە بۆ زانستی شەرعی بەڵام ئێمە بە شتی دیکەوە خەریك بووین)).

ئیبن قاسم لە میسرو لە مانگی (صفر)ی ساڵی (١٩١)ی کۆچی‌و لە تەمەنی نەوەت‌و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

٢- عبدالله کوڕی وهب:

نازناوی ئەبومحمدو ناوی تەواوی عبدالله کوڕی وهب کوڕی مسلم (الفقیە المسلم) لە ناوچەی (فسطاط)ی میسر لە ساڵی (١٢٥)ی کۆچی لە

دایك بووه. زیاتر له بیست ساڵ له خزمەت پێشەوا مالیك دا ماوەتەوە، هەموو ژیانی له پێناو فێربوونی زانستدا خەرج كردووه.

پێشەوا سفیان كوڕی عینیه نازناوی ڕابەر (شیخ)ی ئەهلی میسری لێنابوو. ئیبن وهب لای زانایانی میسرو حجازو عێراق خوێندوویەتی، ئەڵێن ئەو مامۆستاو زانایانەی ئیبنو وهب زانستی لێیان وەرگرتووەو فێربووه، زیاتر بوون له چوارسەد مامۆستا.

تەنها ئەوه هەیه زیاتر له خزمەت پێشەوا مالیك ماوەتەوەو لەبەردەستی ئەودا بۆته زانایەكی هەڵكەوتوو.

پێشەوا مالیكی، خۆشەویستو ڕێزی ئەگرت، بەشێوەیەك بوو هەتا ئەڵێن: هیچ یەكێك رزگاری نەبووه له ڕەخنەكانی پێشەوا مالیك تەنها ئیبن وهب نەبێت. نازناوی (فقیه-شارەزا-زانا)ی لێنابوو. ڕێگەی پێدابوو وانەكانی بنووسێتەوە، پاشان ڕێگری ئەوەی لێنەئەكرد بەسەری دابچێتەوه. ئیبن وهب یەكێك بوو له بڵاوكەرەوەی ڕێبازی مالیكی له میسر چونكه زۆربەی خەڵك توانای گەشتكردنی شاری مەدینەیان نەبوو، بۆیه ئەچوونه خزمەت ئیبن وهبو لیٚ ی فێره ڕێبازی مالیكی ئەبوون له شەریعەتدا. ئیبن وهب ناسراوه بەوەی فەرموودەی زۆری گێڕاوەتەوه. هەر كاتێكیش خەڵك جیاوازی بیروڕایان لەبارەی پێشەوا (مالیك)ەوە لیٚ پەیدابیبوایه، ئەوا چاوەڕێی هاتنەوەی (ئیبن وهب)یان ئەكرد تاوەكو پرسیاری لێبكەن. كاتێك جێنشین داوا له ئیبن وهب ئەكات پۆستی دادوەری (قضاء) وەربگرێت له میسر، ڕازی نەبوو، خۆی قەدەغەكردو له

مالّەوە نەهاتە دەرەوە ئینجا کـە (رشـدین) کـوڕی سـعد ئـەیبینیّو لـەو کاتەش ئیبن وهب خەریکی دەست نوێژ شـتنە، لـە نێـو ماڵەکەیـدا پێـی ئەڵێت: ئایا نایەیتە دەرەوە بۆ ناو خەڵکی تـاوەکو دادوەریـان بـۆ بکـەی لەژێر بڕیارەکانی قورئانو سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ). ئیبن وهبیش سەری بەرز کردەوەوو ووتی: ئایا ژیریەکـەت تـەنها ئەوەنـدە بـڕ ئـەکات؟ ئایـا نەتزانیوە زانایان لەگەڵ پێغەمبەران زیندوو ئەکرێنەوە، دادوەرانیش لەگەڵ دەسەڵاتداران زیندوو ئەکرێنەوە؟

ئیبن وهب (ڕەزای خوای لێبێت) لە ساڵی (١٩٧)ی کۆچیو لە تەمەنی حەوتاو دوو ساڵی، کۆچی دوایی کردووە.

٣- ئەشهەب کوڕی عبدالعزیز القیسی:

نازناوی ئەبوعەمرو ناوی تەواویشی ئەشهەب کوڕی عبدالعزیز کـوڕی داود کوڕی ابراهیمە، و شـارەزاو زانـای میـسر بـووە. زاناوشـارەزایەکی خاوەن بیروڕای جوانو تێڕوانینی ڕێکو پێك بووە. ئەشـهەب لـە خزمـەت لیث کوڕی سعدو یحیی کوڕی ئەیوب (الغافقی المصری)، و ئیبن لهیعـە لـە میسر، و سفیان کوڕی عینیە، و فضیل کوڕی عیاض، و پێـشەوا مالیـك خوێندوویەتی: دوای ئەوەی چووە خزمەت پێشەوا مالیـك بـۆ ئـەوەی لـە خزمەتیدا بخوێنی. بووە یەکێك لە هاوڕێ نزیکەکانی مالیـك. سـەربەرزو دڵخۆش بوو بەو زانستەی لـە خزمـەت پێـشەوا مالیـك دا خوێنـدبووی. هەروەها یەکێك بوو لە زانـا هەڵکـەوتووەکان، ژمارەیـەك پـەرتوکی بـە

نرخی داناوه.

ئەشهەب (رەزای خوای لێبێت) ئەڵێن لە ساڵی (١٤٠)ی کۆچی لە دایك بووە، هەندێکیش ئەڵێن لەساڵی (١٥٠)ی کۆچییە، هەندێکی تریش ئەڵێن لە ساڵی (١٤٥)ی کۆچی لە دایك بووە. لە ساڵی (٢٠٤)ی کۆچیش لە میسر کۆچی دوایی کردووە.

٤- ئەسەد کوڕی فرات:

ناوی ئەسەد کوڕی فرات کوڕی سنانە، بە رەسەن خوراسانی بوو، لە کاتێکدا هێشتا لە سکی دایکی دایە، کە دایكو باوکی ئەچنە تونس، ئینجا لە تونس لە دایك ئەبێتو لەوێش پێئەگات. قورئان لەبەر ئەکات. پاشان ئەچێتە خزمەت علی کوڕی زیادو ماوەیەك لەلای ئەو ئەخوێنێتو شارەزا ئەبێت لە زانستەکان، پاشان بەرەو شاری مەدینە گەشت ئەکاتو ئەچێتە خزمەت پێشەوا مالیكو لە زانستەکەی ئەو بەهرەمەند ئەبێت.

پێشەوا شافعی (رەزای خوای لێبێت) لەبارەیەوە ئەڵێت: ((کەسێکی وەکو ئەسەدی کوڕی فراتم نەبینیوە، زاناتر بێت لەبارەی جیاوازییەکانی بیرو رای خەڵکی)).

لەو کاتەی ئەچێتە میسر پرسیار لە یەکێك لە خواپەرست (زاهد)ەکان ئەکات سەبارەت بە پەرتوکەکانی زانایانی خەڵکی مەدینەو خەڵکی عێراق: ئایا بە کامەیان فەرمانم پێئەکەیت، شوێنی بکەومو فێری ببم؟ ئەویش پێی ووتم: ئەگەر مەبەستت خوای گەورەو رۆژی دواییە، ئەوا

شوێن فەرمایشتەكانی مالیك بكەوە.

لــە ســاڵی (١٨١)ی كۆچــی، كۆچــی دوایــی كــردووە، خــوای گــەورە میهرەبانیەكی زۆری لەگەڵ بنوێنێت.

٥- عبدالملك كوڕی عبدالعزیز ماجشون:

ناوی عبدالملك كوڕی عبدالعزیز كوڕی عبداللە تەیمی، ئەبومروان مدنی كوڕی ماجشونە. عبـدالعزیزی بـاوكی هـاودەمی پێشەوا مالیـك بـوو. (عبدالملك)یش زانایەكی شارەزا (فقیە)ی ڕەوانبێژ بوو، لە پێشەوا مالیـك فێـری زانـست بـووە. زانـستی لـە زۆر شـوێنان بڵاوكردۆتـەوە زانایـانی سەردەمەكەی ڕێزیان گرتووە. لە سـاڵی (٢١٢)ی كۆچـی، كۆچـی دوایـی كردووە (ڕەحمەتی خوای لێبێت).

٦- عبداللە كوڕی عبدالحكیم:

نازناوی ئەبو محمد، و ناوی عبـداللە كـوڕی عبـدالحكیم كـوڕی اعـین كوڕی لیثە، لە خزمەت پێشەوا مالیـك‌و لیـث، و بكـر كـوڕی مـضر، و عبدالرزاق، و قعبنی، و ئیبن لهیعـە، و ئـیبن عینیـەی خوێنـدووە. زانـاو شارەزاو متمانە پێكراو دانـاو نـەرم‌و نیـان بـووە. زانـاترینی هاوڕێیـانی پێشەوا مالیك بووە، هاوڕێ‌و هـاودەمی پێشەوا شـافیعی (ڕەزای خـوای لێبێت) بوو، هەر كاتێك لە بەغداد هاتبایە ئەوا سەردانی ئەكرد، ئەویش ڕێزێكی زۆری لێئەگرت. ئا ئەمەیە هەڵسوكەوتی زانایـان‌و بـانگخوازانی

دڵسۆز بە ئایینی خوای گەورە لە بەرامبەر یەکتریدا.
عبداللە (میهرەبانی خوای گەورەی بەسەردا بڕژێت) لە ساڵی (٢١٤ك) کۆچی دوایی کردووە.

٧- عثمان کوڕی حکم:

ناوی عثمان کوڕی حکم جزامی، میسری، لە نەوەی (بنی نضرة) لە خزمەت یحیی کوڕی سعید ئەنصاریو موسی کوڕی عقبەو عبدالرحمن کوڕی زیادو جگە لەمانەیش، خوێندوویەتی، هەروەك ئەبو زرارە لیث کوڕی عاصم، حبیب کوڕی سعید خولانی، ئیسحاق کوڕی فراتو جگە لەمانەیش لەلای ئەویان خوێندووە.
یەکەمین کەس بوو، کە ڕێبازی مالیکی لەشەریعەتدا لەمیسر بڵاوکردەوە. زاناو شارەزایەکی ئایینی بە تواناو خواپەرستێکی بێ هاوتابوو. پۆستی دادوەری میسریان پێسپارد بەڵام رازی نەبوو. لە ساڵی (١٦٣ك) (ڕەحمەتی خوای لێبێت) کۆچی دوایی کردووە.

٨- ئەصبەغ کوڕی فەرەج:

ناوی ئەصبەغ کوڕی فەرەج کوڕی سعید، شارەزاو زانای میسر بوو، بەتایبەت لە شەریعەتدا زۆر لێهاتوو شارەزا بوو. بەرەو مەدینە گەشتی کرد تاوەکو لە خزمەت پێشەوا مالیك بخوێنێت بەڵام ئەو ڕۆژەی گەیشتە نێو شارەکە پێشەوا کۆچی دوایی کرد: ئینجا هاوڕێیەتی قاسمو

ئەشهەبو ئیبن وهبی کرد بۆ خوێندنو فەرموودەی لە خزمەت زهلیو بوخاری خوێندووە. لە ساڵی (٢٢٥ك) کۆچی دوایی کردووە.

٩- عبدالملك کوڕی حبیب:

ناوی عبدالملك کوڕی حبیب کوڕی سلیمان کوڕی هارون کوڕی عباس کوڕی مرداس سوللەمی ئەندەلوسی بوو، نازناوی ئەبو مەروان بوو لە ساڵی (٢٠٨)ی کۆچی بەرەو رۆژهەڵات گەشتی کرد، لەلای ئیبن ماجشونو عبدالله کوڕی حکم و(جگە لەمانەیش لە هاوڕێیانی مالیك لەلای ئەوان) خوێندوویەتی پاشان لە ساڵی (٢١٠)ی کۆچی چووە ئەندەلوس. زانایەکی پایە بەرز بوو، فیقهو رێبازی پێشەوا مالیکی لە شەریعەت لەبەرکردبوو. وێژەوانێکی بە توانا بوو، لە شعرو کێشو قافیەو رەوانبێژێکی لێهاتوو بوو. لە ساڵی (٢٩١ك) کۆچی دوایی کردووە.

١٠- سەحنون:

نازناوی ئەبو سعید (سحنون)بوو، ناوی تەواوی عبدالسلام کوڕی سعید کوڕی حبیب (تنوخي) بوو، بۆیە نازناوی (سحنون)یان لێنابوو چونکە زۆر وورد بوو لەبارەی وەڵام دانەوەی بابەتە شەرعیەکان. زانایەکی پایە بەرزو خواپەرستێکی دونیا نەویستو راستگۆیەکی دڵسۆز بوو، پێگیر بوو لەسەر هەقو راستی، پشتی لە دونیادا کردبوو، لەبارەی پۆشینی پۆشاكو خواردنی خۆراکدا زۆر سادەبوو، دیاری دەسەڵاتدارانی وەرنەئەگرت. لە

(قەیرەوان) خوێندوویەتی پاشان چووە بۆ میسر ئینجا بۆ مەدینەی پیرۆز، لەلای ئیبن وهبو ئیبن قاسمو ئەشهەب خوێندوویەتی، لەبەر هەژاری فرسەتی ئەوەی بۆ رێك نەكەوت لە خزمەت پێشەوا مالیك بخوێنێت. لەو كاتەی كە پرسیاری ئەوەیان لێكرد بۆچی لە خزمەت پێشەوا مالیك نەتخوێندووە؟ ووتی: لەبەر ئەوەی هەژار بووم، هەروەها ووتیشی: زۆر هەژار بووم ئەگەرنا ئەمتوانی لە خزمەتیدا بخوێنم.

زۆر دڵ ناسكو فرمێسك بە چاوو لە خواترسو بێ فیزو راستگۆو دڵسۆز بوو، زۆر رەقو توندیش بوو لە بەرامبەر خەڵكی بیدعەت كارانو لە رێ دەرچووان.

لە ساڵی (٢٣٤ك) داوای لێكرا ببێتە دادوەر رازی نەبوو، بەڵام دوای ئەوەی پێگیربوون لەسەر ئەوەی ئەم پۆستەی پێبسپێرنو بەردەوام بوون لەسەر داواكەیان، پۆستەكەی وەرگرتو بەردەوام بوو تاوەكو لە ساڵی (٢٤٠ك) كۆچی دوایی كرد. ماوەی دادوەریەكەی نەكردبووە سەرچاوەی ژیانیو لێی نەئەخواردو پشتیشی بە دەسەڵاتی سوڵتان نەئەبەست.

جگە لەمانەی باسمان كردن كە لە بەردەستی پێشەوا مالیكدا خوێندوویانەو لە رێبازی مالیكی داو لە شوێنە جیا جیاكانی سەر زەوی بوونەتە زانای دیارو بەرچاو، زۆرێكی دیكەش لە خزمەتی بەهرەمەندبوونو پاشان خزمەتیان كردووە.

ئەمەش بەڵگەیەكی روونو ئاشكرایە لەوەی پێشەوا مالیك (رەحمەتی خوای لێبێت) دڵسۆزو راستگۆو بە كردار بوو لە زانستەكەیو ئیشی بە

زانستەکەی نەکرد بۆیە ڕێبازەکەی ئەو فراوانبوونە زۆرەی بەخۆوە بینیو سەرکەوتوو بوو لە ڕێ ڕوون کردنەوەی خەڵکی.

٩- ئامۆژگاریەکانی پێشەوا بۆ دەسەڵاتداران:-

پێشەوا مالیك (رەحمەتی خوای لێبێت) هانی زانایانی ئەدا لەوەی ڕێگەی ڕاست پیشانی دەسەڵاتداران بدەنو قەدەغەیان بکەن لە خراپە کردن. و ئەیووت: ((زانا بۆیە سەردانی دەسەڵاتداران ئەکات تاوەکو ڕێگای ڕاستیان پێ نیشان بدەنو ئەیەڵێن خراپە بکەن)) ڕۆژێکیان سەردانی هارون ئەکاتو ئامۆژگاری ئەکاتو بیری ئەهێنیتەوە لەوەی عمری کوڕی خطاب، لەکاتی گرانییەکەدا بەخۆی فووی لە ئاگر ئەکردو پاشان ئەیووت: ((خوای گەورە کاتێك لە ئێوە ڕازییە کە ئەو کردەوە ناپەسەندانە نەکەن)). جارێکیان مەهدی جێنشین داوای لە پێشەوا مالیك کرد تاوەکو ئامۆژگاری بکات ئەویش پێی ووت: ((ئامۆژگاریت ئەکەم کە لە خوا بترسێیو بە میهرەبان بیت لەگەڵ خەڵکی شاری پێغەمبەر (ﷺ)و هاوسێیەکانی، چونکە پێمان گەیشتووە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: ((شاری مەدینە شوێنی کۆچ کردنمە، گۆڕەکەم هەر لەوێیەو، هەر لەوێش زیندوو ئەبمەوە، خەڵکەکەی هاوسێی منە، بۆیە پێویستە لەسەر گەلەکەم هاوسێیەکانم بپارێزن، جا هەر کەسێك بیانپارێزێت، ئەوا من ئەبمە گەواهی دەریو تکاکاری لە ڕۆژی دواییدا)).

ڕۆژێکیان ئامۆژگاری یەکێك لە دەسەڵاتدارانی کردو پێی ووت:

((ئاگاداری کاروباری خەڵك بەو لەبیریان مەکـە، چـونکە تـۆ لێپرسـراوی ئەوانی، لەبەر ئەوەی عمر کوڕی خطاب ووتویـەتی: سـوێند بـەو کەسـەی گیانی منی بەدەستە ئەگەر ووشترێك لە دەو ئـاوی فـورات بمرێـت، ئـەوا بڕوام وایـە خـوای گـەورە لـەبارەی ئەمـەوە لـە ڕۆژی دواییـدا پرسـیارم لێئەکات)).

جارێکیـان نامەیـەك بـۆ یـەکێك لـە جێنـشینەکان ئـەنێرێو تیایـدا ئامۆژگاری ئەکاتو ئەڵێت: ((بزانە خوای گـەورە تـۆی تایبـەت کـردووە بەوەی ئامۆژگاریت بکەم، بەو ئامۆژگاریانەی کە لـە پێـشدا ئامۆژگـاریم پێ کردووی، - تکاوایە- بەهۆیەوە خوای گـەورە بـەختیاریت بـۆ بێنـێو ببێتە هۆکـاری چـوونە نێـو بەهەشـت. خـوای گـەورە لەگـەڵ مـنو تـۆ میهرەبانی بنوێنێت، بەهۆی ئەو ئامۆژگاریەی بۆ تـۆم نووسـیوەو لەگـەڵ هەڵـسانو جێبـەجێکردنی فەرمانـەکانی خـوای گـەورەو ئاگـاداربوونی خەڵکانی ژێر دەسەڵاتی خۆت لەوەی کاروبارەکانیان پشت گوێ نەخـەیت، چونکە تۆ لێپرساوی گەورەو بچوکی ئەوانی. پێغەمبـەری خـواش (ﷺ) لەم بارەیەوە فەرموویەتی: ((هەموو یـەکێکتان شـوانن (دەسـەڵاتداران)و هەووشتان بەرپرسیارن لەوانەی لەژێر دەسەڵاتی ئێوە دایە)).

ئەگێڕنـەوە لـە هەنـدێك فـەرموودەدا هـاتووە، لـە ڕۆژی دواییـدا دەسەڵاتدار ئەهێنن کە دەستی بە گەردنیـەوە بەسـتراوە، هـیچ شـتێکیش ناتوانێ بیکاتەوە تەنها دادگـەری نـەبێت. عمـر کـوڕی خطـابیش (ڕەزای خوای لێبێت) ئەیووت: سوێند بە خـوا ئەگـەر بـەرخێکی بـچوك بزربـێو

بمرێت له دەم ئاوی فوراتدا، ئەوا باوەڕم وایە خوای گەورە پرسیار لەبارەی لەناچوونی ئەم بەرخەم لێئەکات... کەوابوو ئەو کارانە ئەنجام بدە کە ئەبێتە هۆی نزیك بوونەوەت لە خوای گەورەو رزگارت ئەکات لە ئاگری دۆزەخ، خۆت بۆ ئەو رۆژە ئامادە بکە، کە تەنها کردەوە باشەکانتە رزگارت ئەکەن لەم رۆژە ناخۆشە، چاو لە موسڵمانە باشەکانی پێشین بکەو خواپەرستیو تەقوای خوا زۆر بکە خواپەرستی لە پێش هەموو شتێکەوە دابنێ. لە هەموو کاتێکدا سەیری ئەو ئامۆژگاریانە بکە کە بۆم نووسیوی. پەیمانی لەسەر ببەستەو ئامۆژگاریەکانی ناوی جێبەجێ بکەو هەڵسوکەوتت لەسەری رابهێنە، لە خوا داواکارم سەرکەوتووو سەرفراز بیت.

رۆژێکیان پێشەوا لەلای دەسەڵاتدارێك بوو، یەك لە ئامادەبووان مەدح و ستایشی دەسەڵاتدارەکەی کرد، ئینجا پێشەواش بە دەسەڵاتدارەکەی ووت: ((ئاگاداربە لەوەی لە خۆت بایی ببی بەهۆی ستایش کردنی ئەم خەڵکانە بۆ تۆ، چونکە ئەو کەسەی ستایشت ئەکاتو باسی چاکەیەکت ئەکات کە نەتکردووە نزیکە باسی خراپەیەك بکات لە تۆ کە (تۆ) ئەم خراپەیەت نەکردووە. لە خوا بترسەو تەقوای خوای گەورە بکە لەبەر دوارۆژت، خۆت بپارێزە لە پیاهەڵدانی خەڵکی بۆ تۆ. لە هیچ یەکێك رازی مەبە لەوەی بەرەو ڕوو ستایشت بکەن، چونکە تۆ لەبارەی خۆتەوە شارەزاتری لە ئەوان. چونکە پێیان راگەیاندووم پیاوێك لە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) مەدحو ستایشی ئەکات. ئەویش ئەفەرمووێت: ((پشت

یاخود ملتان شکاند، ئەگەر گوێی لێبگرتایە ئەوا سەرفراز نەنەبوو)) وە هەروەها فەرمووشی (ﷺ): ((خۆڵ بکەن بەچاوی ئەوانەی بەرەو روو مەدح‌و ستایشتان ئەکەن)).

پێشەوا مالیك (رەزای خوای لێبێت) راستگۆ بوو لە ووتنی قسەی راست‌و ئازاو چاو نەترسیش بوو لەبارەی راگەیاندنی ئەو ئایینەی باوەڕی پێی هەبوو. جارێکیان هارون رەشید قەدەغەی پێشەوا مالیك ئەکات لەوەی فەرموودەیەکی دیاریکراو بۆ خەڵکی باس بکات، ئەویش رازی نابێت بە فەرمانەکەی‌و پشت گوێ ی ئەخات‌و ئەم ئایەتەی خوای گەورە ئەخوێنێتەوە: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَـئِكَ يَلعَنُهُمُ اللّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾ (البقرة، ١٥٩) بەراستی ئەوانەی کە بەرنامەو رێنموونیەکانی ئاشکرای رەوانە کراوی ئێمە دەشارنەوە کە ناردوومانن دوای ئەوەی بۆ خەڵکیمان روون کردۆتەوە لە کتێبەکاندا، ئا ئەوانە خوا نەفرینیان لێدەکات‌و نەفرین کارانیش نەفرەتیان لێدەکەن...)) تەفسیری ئاسان).

پێشەوا (خوای لێی رازی بێت) رێزی زانستی زۆر ئەگرت‌و لە بنێ رێزی ئەپاراست، بەڵگەش بۆ ئەمە، جارێکیان هارون رەشید بە شوێنیدا ئەنێرێ‌و ئەڵێت: ئەی ئەبو عبدالله پێویستە سەردانمان بکەیت‌و پەرتوکی (الموطأ) بۆ منداڵەکانمان بخوێنیەوە، ئەویش وەڵامی دایەوەو ووتی: خوا پایەدارت بکات ئەی ئەمیری بڕواداران، ئەم زانستە لە ئێوەوە هاتووە، ئینجا ئەگەر ئێوە رێزی لێبگرن‌و بە گەورەی سەیر بکەن ئەوا (گەورەو

ڕێزدار) نەبێت، بەڵام ئەگەر ئێوە بێ ڕێزیو نواند لە بەرامبەری ئەوا لە بەرامبەر خەڵکیش (بێ ڕێزو بچوك) ئەبێت، ئەبێ خەڵك بۆ فێربوونی زانست بچێت نەك زانست بۆ ئەوان بچێت. هارون رەشیدیش پێی ووت: ڕاست ئەکەیت، پاشان ووتیە منالەکانی بڕۆنە مزگەوت تاوەکو لەگەڵ خەلکی فێرە زانست بن، پێشەوا مالیکش ووتی: بە مەرجی ئەوەی کە هاتنە مزگەوت لە کوێ ڕیزی خەڵك کۆتایی پێهاتبوو ئێوەش لەوێ دابنیشنو بەسەر خەلکیدا هەنگاو مەنێنو نەچنە ریزەکانی پێشەوە. ئینجا هارون رەشیدیش بەمە ڕازی بوو.

١٠- سەرچاوەکانی شەریعەت (فقە)ی پێشەوا:-

پێشەوا مالیك (رەزای خوای لێبێت) دان پیانراو بوو لەوەی زاناو شارەزایە بە شەرعو فەرموودە، چونکە زاناو شارەزا (شەریعەت زان)و فەرموودەناسی بێ هاوتای شاری مەدینە بوو.

سەرچاوەکانی شەریعەتەکەی ئەمانە بوون:-

یەکەم/ قورئانی پیرۆز: ئەو پەرتوکە ڕاستو دروستەی هەر بەبێ کەمو کوری ئەمێنێتەوە، پێشەوا سەرەڕای شارەزابوونی بە فەرموودەو سوننەت ئەوا پشتی بە قورئان ئەبەست لە تێگەیشتنەکانی تاوەکو پاڵپشت بەمانە بڕیاری ڕاستو دروستی شەرعی دەربکات.

دووەم/ سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ): سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) دووەم سەرچاوەی شەرعو بڕیارەکانی پێشەوا مالیك بوو. چونکە سوننەتی

پێغەمبەر (ﷺ) روونکەرەوەی بڕیارەکانی قورئانی پیرۆزو ڕاڤەکەری دەقەکانی بوو، ئەو بابەتو بڕیارانەی نێو قورئانی روون نەکردەوە کە پێویستی بە روونکردنەوەو ڕاڤەکردنیان هەبوو.

پێشەوا مالیك زۆر جاران خەڵکی ئاڕاستە ئەکرد بەرەو سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ)، تاوەکو سوودو کەڵك لە سوننەتەکەی وەربگرن‌و بەڵگەشی بەم ئایەتە ئەهێنایەوە: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (الحشر،٧) جا ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) پێی بەخشیون وەری بگرن، هەر فەرمانێکی پێدان بە گوێی بکەن، قەدەغەی هەر شتێکی لێکردن مەیکەن)) تەفسیری ئاسان).
و ئەم فەرموودەیەی خوای گەورەشی بە بەڵگە ئەهێنایەوە ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ (الاحزاب، ٢١) سوێند بەخوا بەراستی لە پێغەمبەری خوادا چاکترین نموونەی تەواوو ڕێك‌و پێك هەیە تا چاوی لێبکەن‌و شوێنی بکەون)) (تەفسیری ئاسان).

بەهەمان شێوە ئەم ئایەتەشی ئەکردە بەڵگە: ﴿فَلاَ وَرَبِّكَ لاَ يُؤْمِنُونَ حَتَّىَ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لاَ يَجِدُواْ فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُواْ تَسْلِيمًا ﴾ (النساء، ٦٥) نەخێر، سوێند بە پەروەردگارت ئەوانەی (لافی بڕوا لێدەدەن) بڕوا ناهێنن هەتا لە هەموو کێشەیەکدا کە روودەدا لە نێوانیاندا تۆ نەکەن بە دادوەرو گوێڕاڵی تۆ نەکەن، دوای ئەوەش نابێت لە دڵ‌و دەروونیاندا هیچ ناڕەزاییەك دروست ببێت بەرامبەر ئەوەی کە دادوەریت لەسەر کردووەو دەبێت بە تەواوی تەسلیم بن‌و رازی

بن)) (تەفسیری ئاسان).

پێشەوا زۆری سوننەت خۆش ئەویستو بەردەوام ئەم دێرە شعرەی ئەخوێندەوە كە ئەمە ماناكەیەتی:

باشترین كارەكانی ئایین سوننەتە

خراپترین كاریش تازە داهێنراوەكان (بدعة)یە

سێیەم/ وتەی هاوڕێ (صەحابە)كان: سەرچاوەی سێیەمی ڕێبازی مالیك لە شەریعەتدا وتەی هاوڕێیانی پێغەمبەر (ﷺ) بوو، چونكە هاوڕێیان لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) نزیك بوون، تێكەڵ بوون بە ژیانو هەڵسوكەوتیەوە، كردەوەكانی پێغەمبەریان (ﷺ) بینی بوو، گوێیان لە فەرموودەكانی گرتبوو، لەژێر دەستیدا فێرە ئایینو خواپەرستی بووبوون، كۆچەریەكان (مهاجرون)و پشتیوانان (الانصار) یەكسان بوون لەلای پێشەوا مالیكداو هیچ جیاوازییەكی لە نێوان نەئەكردن.

چوارەم/ یەك دەنگ بوون (الاجماع): یەك دەنگ بوونی زانایانو چوارەم سەرچاوەی ڕێبازی مالیك بوو لە شەریعەتدا، یەك دەنگ بوونیش بریتییە لە یەك دەنگ بوونی زانایانو شارەزایانی ئایین بەبێ جیاوازی لەسەر یەكێك لە بابەتەكانی ئایینی.

پێنجەم/ زانستو زانیاری خەڵكی مەدینە: زانستی خەڵكی مەدینە پێنجەم سەرچاوەی ڕێبازی مالیك بوو لە شەریعەتدا، چونكە خەڵكی مەدینە رۆڵەو نەوەی ئەوانە بوون كە هاوڕێیەتی پێغەمبەریان (ﷺ) كردووە، چونكە بڕیارە گشتییەكان چەند نەوەیەك لەو شوێنە بەزیندووی

ئەمێنێتەوە کە لێیەوە دەرچووە. پێشەوا مالیك سەرەڕای ئەمانە هەمووی ئەگەر پێویستی بە دەقێك بووایە یان بە بەڵگەیەکی گشتی بووایە، ئەوا بە پێوانەکردن (قیاس)و بە چاك دانان (استحسان)و (باو) لەناو خەڵکیدا (العرف)و هێنانەدی پێویستیە ناچاریەکان (سد الذرائع)و بەرژەوەندی رەها (المصالح المرسلة)ی بڕیارەکانی دەرئەکرد.

ئەم مەرجانەشی دانا بۆ ئەوەی تاوەکو لە ڕێگەی بەرژەوەندییە رەهاکان (مصالح المرسلة) بڕیاری شەرعی دەربکات:-

١- بەرژەوەندیەکە دژایەتیەکی نەبێت لەگەڵ بنچینەکانی ئیسلام، وە هەروەها لەگەڵ بەڵگەیەکی چەسپێنراویشدا دژایەتی نەبێت.

٢- بەرژەوەندیەکە وەرگیراوبێت لەلای خاوەن ژیرییە تەواوەکان.

٣- کێشەو تەنگو چەڵەمەیەك کۆتایی پێبهێنێت، چونکە خوای گەورە فەرمویەتی: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ (الحج، ٧٨له ئایینو بەرنامەکەیدا هیچ جۆرە شتێکی نارەواو قورسی لەسەر دانەناون)) -ت. ئاسان.

پێشەوا مالیك سەرەرای ئەمانە وەڵامی خێرای نەئەدایەوە، کاتێك پرسیارێکی لێکردبایە، بەڵکو لێی ئەکۆڵیەوەو پشکنینو بەدوا داچونیشی بۆ ئەکردو ئینجا وەڵامی پرسیارەکەی ئەدایەوە، بۆ ئەوەی وەڵامێکی راستو تەواو بداتە دەست.

١١- دانراوەکانی پێشەوا:

پێشەوا مالیك (رەزای خوای لێبێت) توانایەکی بەهێزی هەبوو لەسەر پەرتوك دانان، پەرتوکێکی لەبارەی گەردونزانیو، بیرکاریو زانینی کاتەکانو شوێنەکانی مانگ دا داناوە، کە زانایان لەبارەی وەسف کردنی ئەم پەرتوکەوە نوسیویانە: پەرتوکێکی زۆر بەسوودەو ماوەیەکی درێژ خەڵك پشتیان پێ ئەبەست.

هەروەها لەبارەی راڤەکردنەوە پەرتوکێکی نوسیوە ئەویش پەرتوکی ((التفسیر لغریب القران)) بەهەمان شێوە نامەیەکی نوسیوە بۆ ئیبن وەهب لەبارەی یەکتاپەرستی. لەوانەیە بەناوبانگترین دانراوەکانی پێشەوا پەرتوکی ((الموطأ)) واتە ئاسان، لەبارەی فەرمودە، وە بێت، دروستترین پەرتوکە لەدوای قورئانی پیرۆز.

پەرتوکی ((الموطأ)) یەکەمین پەرتوکە، کە بەچەسپاویو جێگیری بەهی پێشەوا مالیك دائەنرێن، پەرتوکێکی بەناوبانگو بلاوە لەنێو گەلی موسڵمانو نەوە بەنەوە هاتووە تاوەکو گەیشتوە بەم رۆژگارەی ئێمە.

لەهەمان کاتدا بە پەرتوکێکی فەرموودەو شەرع (فقە)ی دائەنێن. خەڵك لەسەردەمانی زوودا زیاتر پشتیان بە لەبەرکردنو یادەوەری ئەبەست نەك بەنوسینو پەرتوك. لەفێربوونیش پشتیان بە گوێ لێ راگرتنو پێ گوتن ئەگرت، نەك بەنوسینەوەی زانستو فێربوون لەسەر پەرتوکەکاندا.

دانانو نوسینیی پەرتوك لە پەرتوکی ((الموطأ))وە بەراستی دەستی پێکرد. لەسەرەتادا دە هەزار فەرموودە بوو، بەردەوام فەرموودەکانی

بەرامبەر نەکرد بە قورئـانو سـوننەت تـاوەکو پێـنج سـەد فـەرموودەی لێهێشتەوە.

پێشەوا مالیك (رەحمەتی خوای لێبێـت) ئـەڵێت: پـەرتوکی (الموطـأ)م پیشانی حەفتا شەرع زانی شاری مەدینە دا، هـەموویان دەسـت خۆشـیان لێکردمویە پەرتوکێکی ئاسانو چـاکیان دانـا، ئـاوم لێنـا (الموطـأ) واتـە ئامـادەکراو نوسـراو هەڵبـژێردراو، زانـا گـەورەکان ستایـشی پـەرتوکی (الموطأ)و ئەوەش دەناوی دایە (لە زانستی بەسـودو فـەرمودەی دروسـت) کردوە.شافعی (رەزای خوای لێبێت) ئەڵێت: دوای پەرتوکی خـوای گـەورە (قورئان) لەسەر زەوی دا، پەرتوکی (الموطـأ) راسـترین پەرتوکـە لەسـەر زەوی،

کاتێك پرسیار لە پێشەوا ئەحمەد (رەزای خوای لێبیـت) کـرا لـەبارەی پەرتوکەکەی پێشەوا مالیك، وتی: هـەر کەسـێك شـوێنی بکـەوێت ئـەوا ئاینێکی زۆر دروستی هەیە.

١٢- بەڵاو ناخۆشیەکانی پێشەوا:-

پێشەوا مالیك (رەزای خوای لێبێت) لەسەردەمی ئەبو جعفر منـصور توشـی نـازاردانو لێـدانو نیهانـەکردن بـووە وە، زانایـانی مێـژووی ژیاننامەکەی بیرو رای جیاوازیان لەسـەر ئەمـە هەیـە: هەیانـە- ئـەڵێن: هۆکاری نازاردانی پێشەوا ووتنی ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەر بوو (ﷺ) کە ئەفەرموێت: ((زۆر لێکراو- بەسەردا سەپێنراو- طلاقی لەسـەر نیـە،

واتە ئازادە نەبەستراوە بەهیچ شتێك (ئایا مارەیی بێت یاخودپەیمان بەستن بێت لەگەڵ سەرکردەی موسڵمانان یان هەر شتێکی لەو بابەتانە) (منصور)یش نەی ئەویست باسی ئەم فەرموودەیە بکرێت بۆ خەڵکی، تاوەکو بەگشتیو دوژمنەکانی بەتایبەتی نەیکەن بە بەڵگە لەوەی بەزۆر پەیمانیان لیَ وەرگیراوە، بۆیە هیچ پەیمانێکیان لەسەر نیە، ئازادن مادام بەزۆر ئەم پەیمانەیان لێوەرگیراوە، مەنصور رێگری لە پێشەوا مالیك نەکرد لەوەی باسی ئەم فەرموودەیە بکات- نەوەك خەڵك لێی هەڵگەڕێنەوە- پێشەوا مالیکیش بڕیارەکەی جێ بەجێ نەئەکرد، بۆیە ئەم جێ بەجێ نەکردنەی هۆکاری ئازاردانی پێشەوا مالیك بوو.

هەندێکی تریش باسی هۆکارێکی دیکەی ئەکەن بۆ بەلاو ناخۆشیەکانی پێشەوا، و ئەڵێن: هەندێك لە خەڵك هاتن داوای بڕیارو فەتوایان لە پێشەوا مالیك کرد لەبارەی حوکمی ئەو کەسانەی لەگەڵ محمد کوڕی ئەبو عبدالله حسن ئەچنە ریزی بەرهەڵستکاران دژی عەباسیەکان، لەگەڵ هەبوونی پەیمان داری ئەمانە بە ئەبو جعفری مەنصور- ئەویش هەر لە عەباسیەکان، ئینجا پێشەوا مالیکیش پێیانی ووت: ئێوە بەزۆر پەیماناتان داوە بە ئەبو جعفر،زۆر لێکراویش هیچ پەیمانێکی لەسەر نیەو ئازادە، بۆیە خەڵکەکەش بەخێرایی چونە ریزەکانی محمدو یارمەتیان دا، هەندێك بەرژەوەند خوازانیش چونە لای ئەبو جعفر مەنصورو، ووتیان: مالیك باوەڕی بە پەیمانی ئێوە نیەو ئێوە بەستەمکار ئەژمێرێ، ئینجا ئەبو جعفریش لەمە توڕە بوو فەرمانی ئازاردانی مالیکی دەرکرد،

فەرمانەکەشی جێ بەجێکراو پێشەوا مالیکیان ئازاردا ئەم رووداوەش لەساڵی ١٤٧ی کۆچی دا بوو.

هەندێکی دیکەش ئەڵێن: هۆکاری ئەم بەڵایە ئەوەبوو پێشەوا مالیك ژنهێنانی کاتی (متعە)ی بە حەرام ئەزانی، لەگەڵ ووتنی ئەوەش کە ئیبن عباس- سەرکردەی خێزانی جێنشینە عەباسیەکان- رێگەی بەم جۆرە ژنهێنانە داوە، بۆیە عەباسیەکان لێی تورە بوونو ئەزیەتو ئازاریان ئەدا.

هەندێکیش هەن ئەڵێن هۆکاری ئازاردانی ئەمەیە: پێشەوا مالیك (رەزای خوای لێبێت)، عثمان کوڕی عفان (رەزای خوای لێبێت)ی، لە پێش علی کوڕی ئەبو طالب (رەزای خوای لێبێت) دائەنا.

ئەمانەگریانەی چەند هۆکارێك بوون کە بوونە هۆی گەیاندنی ئازارو ناخۆشی بۆ سەر پێشەوا مالیك (رەزای خوای لێبێت)، بەڵام راستترین هۆکارو بەناوبانگترینیان هۆکاری یەکەمە.

دوای ئەوەی خەڵك بە ئازاردانی پێشەوا (مالیك)یان زانی، پێیان ناخۆش بوو، زۆریش تورە بوون لەوەی رێزی پێشەوا مالیك نەگیراوەو ئازار دراوە، ئینجا هەواڵەکە گەیشتەوە (مەنصور)، ترسا بۆیە پێشەوا (مالیك)ی بەگەورە داناو پاشان بڕیاری دەرکردنی ئامۆزاکەی خۆی، لە پۆستەکەدا، دەرکرد کە ناوی جعفر بوو، لەوکاتەدا لێپرسراوی شاری مەدینە بوو.

دوایی نامەیەکی داوای لێبوردنی بۆ پێشەوا مالیك ناردو تیایدا داوای لێبوردنی لێکرد لەبارەی ئەم رووداوەو داوای لێکرد لە وەرزی حەج

دا چاوی پێبکەوێت ئینجا مالیکیش سەردانی کرد، مەنصوریش ڕێزێکی گەورەی لێناو بەخێرهاتنێکی گەرمو گوڕی کرد، و لەخۆی نزیك کردەوە.

مەنصوری (جێنشین) لەو کاتەدا قسەکانی بەوە دەست پێکردو ووتی داوای لێبوردن ئەکەین لە مالیك لەبارەی لێدانەکەو ئازاردانی: سوێند بەو خوایەی کە هیچ پەستراوێك نیە جگە لە-(اللە)- نەبێت، ئەی ئەبو عبداللە نە فەرمانی ئەوەم پێکردبوو، نە پێش ئەوەی ڕوویدات هەواڵەکەم زانیبێت، وە هەروەها لەو کاتەش کە هەواڵەکەم زانیوە پێی ڕازی نەبوم. ئینجا پێشەوا مالیك سوپاسی خوای گەورەی کرد لەسەر هەموو باردۆخێك، و درودو سەلامی نارد بۆ پێغەمبەر (ﷺ)و جێنشینیشی لەم ڕووداوە بەبێ ئاگادار دانا یاخود بەم کارە ڕازی نەبووە.

جێنیشینش بەردەوام بو لەسەر داوای لێبوردن کردنو ڕێزگرتنی پێشەوا مالیك، و ووتی: ئەی ئەبو عبداللە خەڵکی دوو حەرەم (مەککەو مەدینە) باشو چاکن هەتاوەکو تۆ لەناو ئەواندا بونت هەبێت.. مەنصور بەردەوام بو لە قسەکردنو داوای لێبوردن کردن، هەتا ئەو کاتەی پێشەوا مالیك ووتی: ئەی ئەمیری برواداران (خوا) لێت ببوریو پایەدارت بکا، ئەوا لێت خۆش بووم لەبەر نزیکیت لە پێغەمبەری خوا (ﷺ)و نزیك بوونی ئەویش لە تۆوە.

ئینجا منصور ووتی: هەروەها خوای گەورەش لەتۆ خۆش بێت. بەمجۆرە ناخۆشیەکانی پێشەوا بە باشترین باروذۆخ کۆتایی پێهات. مەنصوریش داوای لە پێشەوا مالیك کرد ئەو فەرمودانەی لەبەری کردوون لە پەرتوکێکدا بیاننوسێتەوە، تاوەکو بەسەر شوێنەکانی دیکەی وولات دا

دابەشیان بکاتو خەڵکیش کردەوەی پێبکەنو داواشی لێکرد بەخێرایی ئەم کارە بە ئەنجام بگەیەنێت، ئەویش پاداشتی نەکاتەوە. ئینجا پێشەوا مالیك هەستا بە ئەنجام دانی نووسینەوەی فەرمودەکانی پێغەمبەر (ﷺ)، پاشان مەهدی کوڕی مەنصوریش هاتە خزمەت پێشەوا مالیكو پەرتوکی (الموطأ)ی لێوەرگرت، فەرمانی دەرکرد لەبەر دەستنووس بنوسرێتەوەو دابەش بکرێت بەسەر ناوچەکانی دیکەی وڵات دا، بەجۆرە تاقیکردنەوەی پێشەوا لەسەرەتادا نازاردانی بوو، وە بە پاداشت کردنەوەو ڕێزلێگرتنیشی کۆتایی بە ناخۆشیەکانی هات.

١٣- بڵاو بوونەوەی ڕێبازی پێشەوا مالیك:

ڕێبازی پێشەوا مالیك (ڕەحمەتی خوای لێبێت) لە شەریعەت دا، روونکەرەوەیەکی باش بوو بۆ شەریعەت، قوتابیەکانیشی زۆر بوون، هەر قوتابیەکانیشی بوون هەڵسان بە بانگەواز کردنو شوێن کەوتنی ڕێبازەکەی لە هەڵێنجانی بڕیارەکان لە شەریعەتی ئیسلام دا.

یەکێك لەو هۆکارانەی کە بووە هۆی بڵاوبوونەوەی ڕێبازی مالیك، ئازاد کردنی ناوچەکانی سەر رووی زەوی بوو هەروەها، هەڵسانی قوتابیەکانی پێشەوا بۆ بانگەواز کردن، ئەمانە کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر بڵاوبوونەوەی ڕێبازەکەی.

ئەمەش بە ئاشکرا لە ئازاد کردنی ئەفریقیاو موسڵمان بوونی خەڵکەکەیەوە دەرئەکەوت، ئەمە بەردەوام بوو لە وڵاتەکانی وەکو: لیبیا، تونس، جزائیر، مغرب، وە پێش ئەمانەش لە وڵاتی ئەندەلوس (ئیسپانیا)ی ئێستاو دورگەی صقلیەو دورگەکانی دیکەی دەریای سپی

ناوەڕاست، بەهەمان شێوە لە وڵاتی سودانو مۆریتانیاو ئەو وڵاتانەی دیکەی قارەی ئەفریقیا کە ئازادکران.

هەروەها وڵاتی میسریش ڕێبازی مالیکی تیایدا لەسەر دەستی زانای بەتواناو بانگخواز عثمان کوڕی حکم ، ڕێبازەکەی تیادا بڵاوبوەوە تا ئەو کاتەی سەردەمی پێشەوا شافعی هات، ئینجا میسر بوو بە دوو بەش بەشێکیان لای دەریا بەزۆری لەسەر ڕێبازی شافعی مانەوە، بەشەکەی دیکەش هەتا ئەو سەردەمەی ئێستاش لەسەر ڕێبازی مالیکی مانەوە.

ڕێبازی مالیکی لە شاری مەدینە پەیدابوورو پێگەیشتو ئەشونمای کرد هەروەك زانیمان ئینجا لە بەشەکانی دیکەی (حجاز) بڵاویوەوەو تا ئەو کاتەی پێشەوا احمد کوڕی حنبل هاتو ڕێبازەکەی تیایدا بڵاوکردەوە، وجێگەی ڕێبازەکەی مالیکی گرتەوەو، و تا ئێستاش هەر بەردەوامە.

١٤- کۆچی دوایی کردنی پێشەوا:-

پێشەوا مالیك بە ساڵاچوو بوو، تەمەنی گەیشتبووە نەوەت ساڵ، لە (١٠)ی (ربیع الاول) ی ساڵی (١٧٩)ی کۆچی، کۆچی دوایی کرد. وەسیەتی کردبوو لە بەرگێکی سپی کفنی بۆ بکەن.... ئەم وەسیەتەشی لەو کاتەوە کرد کە هەستی کردبوو کاتی تەواو بوونی مۆڵەتی مانەوەی لەسەر زەوی هاتووە.

عبدالله کوڕی محمد کوڕی ئیبراهیم (هاشمی)ئەمیری مەدینە نوێژی لەسەر کردو بە پێیان هاتبوو، وە لەو کەسانەش بوو کە تەرمەکەی هەڵگرتبوو، ئەیبرد بۆ گۆڕستان.

هەروەها ئەوانەش نوێژیان لەسەر کرد کە خەڵکی شاری مەدینە بوون،

یاخود بە سەردان هاتبوونو بە کۆچی دوایی پێشەوایان زانیبوو، زانایـانی دونیا لەو سەردەمەدا زۆر بۆی غـەمبار بـوون، بەهـەمان شـێوە خـەڵکی مەدینە بـە گـەورەو بـچوکیەوە زۆر غـەمبار بـوونو داوای میهرەبـانیو لێخۆشبوونیان ئەکرد لە خوای گەورە، بۆ ئەوەی لێی خۆش بێو چاکەکانی لێ وەربگرێتو سۆزو میهرەبانی لەگەڵ بنوێنێت. لە گۆڕسـتانی (بـەقیع) بە خاك سپێردرا.

١٥- ئەو قسانەی لە دوای کۆچی دواییەوە لەبارەیەوە کراون:-

پێشەوا مالیك (رەحمـەتی خـوای لێبێـت) زانایـەکی دیـارو بەرچـاوو لێهاتوو بوو، لەو زانایانە بـوو بـە درێـژایی مێـژوو چـاکەکانیان لـە بـیر ناکرێن، ئەمە راستیەکەو گۆڕانی بەسەردا نایەت لەوەی مردنـی زانایـەك بەڵایەکی گەورەیە کەس لـە بـیری ناچـێتەوە، چـونکە زانـستەکەی هـەر ئەمێنێتەوە. خەڵکیش هەر بە چاکە باسی ئەکەن، ئێستا ئێمە هەندێك لە وتەکانی زانایان باس ئەکەین کە لەبارەی پێشەوا (مالیـك)ەوە (رەحمـەتی خوای لێبێت) ووتویانە.

١- ووتەی پێشەوا ئەبوحەنیفە:

کەسم نەبینیوە زاناتر بێت لە مالیك دەربـارەی سـوننەتی پێغەمبـەر (ﷺ).

٢- ووتەی عبدالرحمن کوڕی مهدی:

گەیشتبمە هەر زانایەکی خەڵکی حجاز ئەوا رێـزی پێـشەوا مـالیکی گرتووە، خوای گـەورەش گـەلی محمـد (ﷺ) لـەنێو حـەرەمی مەککـەو

مەدینە کۆناکاتەوە تەنها لەسەر راستیو رێنموونییەوە نەبێت. هیچ کەسێکیش لە مالیك متمانە پێکراوتر نەبوو لەبارەی فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ).

٣-وتەی پێشەوا شافعی:

ئەگەر لەبارەی (مالیك)ەوە قسەو گفتوگۆ کرا بێ دەنگ بە دەستی خۆت توند بگرە نەوەك هەڵە بکەیت ئەگەر شوێنەواریش هات ئەوا مالیك ئەستێرەی رێنموونی کارە.

٤- وتەی ئەبو حاتەم رازی:

مالیك زۆر متمانە پێکراو بوو، پێشەوای خەڵکی حجاز بوو، دامەزراوترین هاوڕێی (زهری) بوو، ئەگەر زانایان جیاوازیان کەوتە نێوانەوە ئەوا حوکمو راستی بۆ (مالیك)ە، مالیك زانایەکی لێهاتوو، فەرموودەناسێکی بە توانا بوو، لە فەرموودەدا شارەزاتر بوو لە (ثوري)و (ئەوزاعی)دا.

٥- وتەی ئەبو مصعب:

فێرخوازان قەڵەباڵغیان لەبەر دەرگای مالیکی کوڕی ئەنەس دروست ئەکرد، پێشبڕکێیان ئەکرد لەوەی کامەیان زۆرتر بگەنە بەردەرگا. ئێمە کاتێك لەلای مالیك زانستمان ئەخوێند، کەسمان قسەی نەئەکردو ملی خۆمان درێژ ئەکرد واتە زۆر بێ دەنگ ئەبووینو گوێمان لە وانەکانی ئەگرت. دەسەڵاتداران لێی ئەترسانو گوێیان بۆ ئەگرت، لە وەڵامی هەر پرسێکیشدا ئەی ووت: نەخێر یان بەڵێ، کەسیش پێی نەئەووت: ئەم وتەیەت لە کوێ هێناوە؟

٦- وتەی پێشەوا (نەوەوی) لەبارەی مالیکدا:

گـــرۆی زانایـــان هـــەموویان کـــۆکن لەســـەر پێـــشەوایەتیەکەی و گەورەییەکەیدا، زۆر بەرێزو زاناو تێگەیشتووبوو، دان پیانراو بوو لەبارەی بەهێزی (یادەوەری) و لەبەرکردن و زانـست و دامەزراوییەکـەی، بـە گـەورە سەیرکردن و رێزلێنانی فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ).

٧- وتەی ئیبن ئەثیر:

شافعی ئەوەندە رێزو گەورەیی بەسە لەوەی پێشەوا مالیك مامۆسـتاو رابەری بێت، شافعی ئەیووت: مالیك مامۆستامە، منیش خزمـەتکارێکم لە خزمەت کارەکانی مالیك.

٨- وتەی عبداللە کوڕی مبارەك:

کەسـێکم نـەبینیوە لـە مالیـك زیـاتر رێـزو گـەورەیی دابنێـت بـۆ فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) و پێگیرتر بێت لەسەر ئاین لە مالیکـدا. ئەگەر داوام لێبکەن پێشەوایەك بۆ هەموو گەلی موسـڵمان دیـاری بکـەم ئەوا (مالیك)م بە پێشەوا دەست نیشان ئەکرد.

٩- وتەی حماد کوڕی سلمە:

ئەگەر پێم بڵێن پێـشەوایەك بـۆ گـەلی پێغەمبـەر (ﷺ) هەڵبـژێرە تاوەکو لێیەوە فێری ئاینو زانست بن، ئەوا مالیکم بـە شـیاو دانـەنا بـۆ فێرکردنی ئەمەو پێشەوایەتی کردنی گەلی موسڵمان.

١٦- لە وتەکانی پێشەوا:-

١- زانست رووناکییە تەنها لە دڵی لە خواترس و ملکەچ بە فەرمانـەکانی خوادا هۆگر ئەبێت.

٢- ئەم زانستە (فەرموودە، شەرع) ئایینە، تەماشـا بکـەن و بیربکەنـەوە

بزانن لە (کێ) ئەم ئایینە وەرئەگرن.

٣- پێویستە لەسەر ئەو کەسەی زانست ئەخوێنێت دامەزراوو لە خواترس‌و بەڕێز بێت.

٤- چاکە نییە لە کەسێك بارودۆخێك بە رەوا ببینێ بۆ خۆی، بەلاّم بۆ خەلّکی بە رەوا نەبینێ.

٥- باشترینی کارەکان روون‌و ئاشکراکەیەتی، ئەگەر لە نێوان دوو کاردا بووی نەتنەزانی کامەیان باش‌و چاکە ئەبووایە یەکێك لەو دوو نیشەت بکردبایە ئەوا ئەوەیان ئەنجام بدە کە گومانی کەمترەو دامەزراوترو روونترە.

٦- هەر کەسێك پشت لە دونیا بکات‌و خواپەرستی تەواو ئەنجام بدات ئەوا خوای گەورە فێری زانست‌و دانایی ئەکات.

٧- ئەگەر مرۆڤ مەدح‌و ستایشی خۆی بکات ئەوا بەهاو رێزی خۆی لە دەست ئەدات.

٨- زانست بە گێڕانەوەی زۆر نییە، بەلّکو روناکییەکە خوای گەورە ئەیکاتە نێو دلّەوە.

٩- پێیان راگەیاندم: زانایان لە رۆژی دواییدا هەمان پرسیاری پێغەمبەرانیان (ﷺ) لێ ئەکرێت

١٠- هەر کەس پێی خۆش بێت وەلاّمی پرسیارێك (بابەتێکی شەرعی) بداتەوە، با بەهەشت‌و دۆزەخ بێنێتە پێش چاوی خۆی، بزانێت چۆن لە دوارِۆژدا خۆی رزگار ئەکات.

١١- فێربوونی زانست کارێکی جوانو پیرۆزە، بەڵام بیر بکەرەوە کاتێك پێویستە ئیشێك ئەنجام بدەیو پێیەوە پابەند بێت، ئەوا ئەنجامی بدە.

١٢- بێ فیزی لە خواپەرستیو ئایین دایە، نەك لە پۆشاکدا.. ئێمە لە خواپەرستیو ئاییندا بێ فیزبووین نەوەك لە جلو بەرگدا.

١٣- مرۆڤ ئەو کاتە باشو چاك ئەبێت کە سنووری لێپرسراوێتی خۆیو ئەرکەکانی سەر شانی بزانێتو واز لەو شتانە بێنێت کە ئەرکی ئەو نییەو ئەو کارانەش بکات کە پەیوەندی پێیەوە هەیە. ئینجا ئەگەر وەهای کرد نزیکە خوای گەورە دڵەکەی بەرەو خۆی (واتە بەرەو خوای گەورە) بکاتەوە.

١٤- ئەگەر مرۆڤ سوودو چاکەی بۆ خۆی نەبوو، ئەوا بۆ خەڵکیشی سوودو چاکەی نییە.

١٥- خوای گەورە نیعمەتو خۆشی بەسەر هەر کەسێکدا رژاند ئەوا پێشی خۆشە شوێنەواری نیعمەتو خۆشییەکەی لێیەوە دەربکەوێت، بەتایبەت زانایان پێویستە لەسەریان (بەرێزو پاکی) لە پۆشاکیان نیشان بدەن وەك رێزگرتنێك بۆ زانستو زانیاری.

١٦- لەسەر دادوەر پێویستە دانەبڕێت لە زانایان، هەر کاتێك رووداوێكو کێشەیەکی هاتە بەردەم سەردانی زانایان بکاتو راوێژیان پێ بکات.

١٧- ئەگەر ئیشێکیان پێسپاردی خۆتی بۆ ئامادە بکە، جگە لە هەڵسەنگاندنی خۆت ئەوا بە بیرو هەڵسەنگاندنی خەڵکیش، هەڵسەنگاندنی بۆ بکە، چونکە هەڵسەنگاندن کەلەبەرو ناتەواوی بیرو

راو بڕیارەکان ناهێڵێت هەروەك چۆن ئاگر خڵتەو خاڵی زێڕ لا ئەباتو ناهێڵێت.

١٧- وانەو ئامۆژگاری وەرگرتن لە ژیانی پێشەوادا:

١- بە گەورە زانینی زانایانو ڕێزگرتنیان لەسەر هەموو موسڵمانێکی پیاوو ئافرەت پێویستە.

٢- لەبەرکردنی قورئانی پیرۆز متمانە ئەبەخشێتە (خود) لەکاتی گەورە بووندا.

٣- موسڵمان بەرنامەی ژیان لە قورئانی پیرۆزو سوننەتی پاکی پێغەمبەر (ﷺ) وەرئەگرێت.

٤- فێربوون لە تەمەنی منداڵیدا وەکو نەخشو کۆڵینە لەسەر بەرد، لە تەمەنی گەورەیشدا وەکو نووسینە لەسەر ئاو.

٥- خەریك بوون بە زانستو زانیاری پلەو پایەی مرۆڤ لەلای خوای گەورە بەرز ئەکاتەوە.

٦- موسڵمان ڕێز لە مامۆستاکانی ئەگرێتو بی ڕێزیان لەگەڵ نانوێنێت

٧- بۆ موسڵمان دروست نییە لە بەرامبەر ستەم کردن بێ دەنگ بێت، پێویستە هەقو ڕاستی بڵێتو تەنها لە خوای گەورە بترسێت.

٨-پێویستە لەسەر موسڵمان ڕێزی ئەو کەسانە بگرێت کە ئامۆژگاریو ڕێی جوانی نیشان ئەدەن.

٩- موسڵمان هەڵناخەڵەتێ بە ستایش کردنی (بەرەو ڕوو) لەلایەن خەڵکەوە بۆ ئەو.

١٠-دڵسۆزیو نیاز پاکی لە کارو کردەوەدا لە ڕەوشتی موسڵمانی چاکە خوازە.

پێشەوا
احمدی کوڕی حەنبەل

١- ناو، بنەماڵە، لەدایکبوون:

پێشەوا احمد کوڕی حنبل نازناوی ئەبو عبدالله یەو ناوی احمد کوڕی محمد کوڕی حنبل، کوڕی هلال کوڕی ئەسەد کوڕی ئیدریس، کوڕی عبدالله کوڕی حیان کوڕی عبدالله، کوڕی ئەنەس کوڕی عەوف کوڕی قاسط کوڕی مازن، کوڕی شیبان کوڕی ذهل کوڕی ثعلبە، کوڕی عکابە، کوڕی صعب کوڕی علی کوڕی بکر، کوڕی وائل کوڕی قاسط کوڕی وهب، کوڕی افصی کوڕی دعمی کوڕی جدیلە، کوڕی ئەسەد کوڕی ربیعە کوڕی نزار کوڕی معد کوڕی عدنانە.

رەچەڵەك‌و بنەماڵەی لە (نزاری کوڕی معد کوڕی عدنان) ئەگاتەوە پێغەمبەری خوا (ﷺ).

کوڕی حنبل لە مانگی رەبیعی یەکەمیساڵی (١٦٤)ی کۆچی لە شاری بغداد (دوای ئەوەی دایکی‌و ئەو- کە هێشتا لە سکی دایکیدابوو) لە شاری (مرو) ماڵەکەیان بەرەو بەغداد گواستەوە) لە- بەغداد- لە دایکبووە.

دایکی ناوی صفیە کچی میمونە کچی عبدالملك کوڕی شیبانە. محمد کوڕی حنبل ژیانی خێزانی لەگەڵ (صفیە)دا پێکهێنا بەڵام ماوەیەکی زۆر بەیەکەوە نەمانەوە چونکە (محمد)ی باوك کۆچی دوایی کردو ئەحمەد بە هێتیمی مایەوە. ئینجا دایکی ژیانی خۆی بەخشییە کوڕە تاقانەکەی‌و بێوەژنێتی هەڵبژارد لەپێناو بەخێوکردن‌و پێگەیاندنێکی رێکوپێکانەی کوڕە بێبەشەکەی لە سۆزی باوکایەتی.

بەڵێ ئەم ژیانەی هەڵبژارد لەکاتێکدا کە هێشتا ژنێکی گەنج بوو، بە پێچەوانەی ئەو ژنانەی کە مێردیان مردووەو شووکردنەوە بە باشتر دائەنێن وەك خۆپارێزیەك لە هەموو خراپەیەك. (صفیە) خانمی دایکی پێشەوا احمد وەك ژنەکانی سەردەمی خۆی نەکرد، بەڵکو ژیانی خۆی پێشکەش کردە احمدی تاقانەی بێ خوشك‌و برا، دایکی هەموو ژیانی خۆی لە پەروەردەکردن‌و پێگەیاندنیدا خەرج کرد تاوەکو کوڕەکەی خۆی بەخشیە گەلی موسڵمان‌و بووە پێشەوایەکی هەڵکەوتوو، و بێ وێنە کە خەڵك بیکەنە پێشەواو رابەری خۆیان.

پێشەوا احمد هەر لە منداڵیەوە نیشانەی هەڵسوکەوتی باڵا لە راستی‌و چاکیدا پێوە دیاربوو. بە شێوەیەك بوو تاوەکو جارێکیان (هیشم کوڕی جمیل)ی زاناو شارەزاو فەرموودەناسی لێهاتوو لە بارەی داهاتووی احمد کوڕی حنبل- هێشتا هەر منداڵە- ئەڵێت: (ئەگەر هاتوو ئەم منداڵە تەمەنی درێژ بێت ئەوا ئەبێتە پێشەوای سەردەمی خۆی) لە راستیدا پێشبینیەکەی راست دەرچوو. بە هەمان شێوە (ابراهیم کوڕی شماس)ی خواناسی واز لە دونیا هێناو (زاهد) لەبارەیەوە ئەڵێت: (ئەمبینی احمد کوڕی حنبل شەوی بە خواپەرستی زیندو ئەکردەوە، لە کاتێکدا هێشتا بچووك بوو). (احمد) بە هەژاری پێگەیشت چونکە کاتێك باوکی کۆچی دوایی کرد جگە لە خانوێکی بچووك کە تیایدا نیشتەجێ بوون- هیچ شتێکی لە دوای خۆی بەجێ نەهێشتبوو. سەرەڕای ئەم هەژاریەش پێشەوا احمد پێگیر بوو لەسەر ئەوەی خواردن‌و خواردنەوەی حەڵاڵ بخوات.

هەروەها ماڵێکی شی بەکارنەدەهێنا، کە گومـانی حـەرامی لێبکردایـە، هەروەها دیاریو (بەخشین)یشی وەرنەئەگرت.

(ﷺ)

٢- پێگەیشتنی زانستییانەی:

پێشەوا احمد بەردەوام حەزی لە زانستو خوێندن بووەو، هەمیشەو لە هەموو کاتو سەردەمێکدا بە دوای زانستدا وێڵ بوو. لە کاتێکدا هێشتا منداڵێکی چواردە ساڵی بوو کە قورئانی پـیرۆزی لەبـەر کردبـوو، زانـستی زمانو (نووسین)ەوەی تۆمارەکانی خوێندبوو. دایکی ترسـی مانـدوبوونو حەز لێ رۆیشتنی کوڕەکەی لە فێربـوونو خوێندنـدا لێنیـشتبوو، چـونکە بەردەوام بە شەوو بە رۆژ خەریکی فێربوونی زانـستو خوێنـدن بـوو، بـە شێوەیەك بوو ئەیویست پێش ئەوەی نوێژی بەیانی ببێـت بـە ماوەیـەکی زۆر- هێشتا دونیـا زۆر هـەر تاریـك بـوو- هـەوڵی دەدا بـە مەبەسـتی خوێندن لە ماڵ بچێتە دەرەوە. بۆیە دایکیشی لـە ترسـی ئـەوەی ئـەوەك تووشی ناخۆشییەك بێت رێگری لێئەکرد لەوەی هێشتا دونیا زۆر تاریکەو خەڵك هەڵنەستاوە بچێتە دەرەوە، تاوەکو نوێژی بەیانی ئـەهات، ئینجـا رێگەی چوونە دەرەوەی پێئەدا.

پێشەوا احمـد سـەرەڕای هەژاریەکـەی بـە مەبەسـتی خوێنـدن چـۆتە مەککەو مەدینەو شـامو یەمـەنو کوفـەو بەسـرە. رۆژێکیـان پیـاوێکی ناسراویان پێی ووت: جارێك ئەڕۆیتە کوفەو جارێکیـشیان بـەرەو بەسـرە ئەڕۆیت... ئایا هەتا کەی، بۆ واز ناهێنیت؟ جارێکیان لە بەغداد بـەرەو

شـام ئەڕۆیـشت بـە مەبەسـتی ئـەوەی تـاوەکو لـەوێ گـوێ لـە فەرموودەناسێکی بـەناوبانگ بگرێـتو فـەرموودەی لێیـەوە فێـر بێـت. کاتێك گەیشتە لای فەرموودەناسەکە، بینی کـە ئـەو خـەریکی ئـەوەبوو خواردن ئەداتە سەگێك. ئینجا (کوڕی حنبل) دانیشت، ئەویش بـەردەوام بوو لەسەر پێدانی خواردن بە سەگەکە. دوای ئەوەی لە پێدانی خواردنەکە تەواو بوو، رووی کردە (کوڕی حنبل)و پێی ووت: لەوانەیە شتێك لە ناو دڵتدا دروست ببێت؟ (کوڕی حنبل)یش ووتی: بەڵێ.

فەرموودەناسەکە ووتی: لە لای ئێمە سـەگی لێنییـە، ئـەم سـەگەش هاتە لای من، ویستی خواردنو ئاوی بدەمێ، ئینجـا زانـیم کـە برسـیو تێنووە، بۆیە خواردنو ئاوم پێداو حەزەکەیم هێنایەدی، چونکە لە (ئـەبو زناد)م بیستووە، ئەویش لە (ئـەعرەج)، ئـەویش لـە (ئـەبو هـورەیرە) ی (ر.خ) بیستووە، کە ئەڵێت: پێغەمبەری خـوا (ﷺ) فەرموویـەتی: هـەر کەسێك ئاواتو خۆزگەی (کاری) کەسێك کە هانای هێناوەتـە لای ئـەو، بهێنێتە دیو ئیشەکەی رایی بکات، ئەوا خوای گەورە لـە رۆژی دواییـدا ئاواتەکانی دێنێتە دیو لە هانایەوە دێت). ئینجا پێشەوا ئەحمەدی کوڕی حنبل زەردەخەنەیەکی هاتێو ووتی: ئـەم فەرموودەیـەم بەسـەو، پاشـان بەرەو بەغداد گەڕایەوە، جگە لەمە لەو ناخۆشیانەی ئەهاتنە سەر ڕێگای پێـشەوا ئەحمـەد لـەکاتی خوێنـدنی فـەرموودەو بـەدوادا گـەڕانیو کۆکردنەوەیدا. هەروەها پێشەوا ئەحمەد زۆر گرنگی ئەدا بـە گێـڕەڕەوەی فەرموودەو بە سانایی فەرموودەی وەرنەئەگرت تاوەکو گێڕەوەکەی جـوان

نەناسیبایە. بەم شێوەیە بەردەوام بوو تاوەکو لە بواری فەرموودەدا بووە یەکێك لەو پێشەوایانەی، کە زانایانو پێشەوا بەناوبانگەکانی سەردەمەکەی گەواهی زانایی‌و لێهاتووییانەی بۆ داوە. پێشەوا شافعی لەم بارەیەوە- جارێکیان- بە احمد کوڕی حنبل ئەڵێت: ئێوە لە من زاناترن لە بارەی فەرموودەو گێڕەرەوەکانی. شافعی کاتێك لە مصر بوو رۆژێکیان بە (ربیع کوڕی سلیمان)ی قوتابی ووت: احمد کوڕی حنبل زاناو پێشەوایە لە هەشت بواری زانستیدا، پێشەوایە لە فەرموودەدا، پێشەوایە لە شەرع (فقه)دا، پێشەوایە لە زماندا، پێشەوایە لە قورئانو راڤەدا، پێشەوایە لە هەژاریدا، پێشەوایە لە دونیا نەویست (زهد)دا، پێشەوایە لە خواپەرستیدا، پێشەوایە لە سوننەتدا.

پێشەوا احمد گەشتی زۆری ئەکردو لە شوێنێك ئەچوو بۆ شوێنێکی تر لە پێناو کۆکردنەوەی فەرموودەدا با هەرچەند ژمارەشی کەم بوایە، خۆ ئەگەر لە گەشتێکیدا تەنها یەك فەرموودەی ببیستبا ئەوا خۆی بە سەرکەوتوو دائەنا، هەرگیز لەم پێناوەدا گرنگی بە ماندوو بوون نەئەدا... بۆیە زۆرێك لە زاناو شارەزایان ئەڵێن زیاتر فەرموودەناسە تاوەکو شەرع ناس بێت. ئەوەی لێی ئەگێڕنەوە- لە بارەی فێربوونو بەردەوام بوون لە خوێندنو بەدوادا گەڕانی زانستدا، ئەم ووتە بەناوبانگەیەتی ئەویش (لەگەڵ پێنوس‌و کاغەزم تاوەکو گۆڕ) هەروەها ئەم وتەیەشی (بەردەوام بە دوای زانستەوەم‌و ئەخوێنم تاوەکو ئەمرم‌و ئەچمە نێو گۆڕ).

بەم شێوەیە پێشەوا ئەحمەد بە درێژایی ژیانی خەریکی فێربوونی زانست بوو، بەردەوامیش بوو لەسەر گەڕان بە دوای فەرموودەداو شارەزا بوون لێیەوە تاوەکو بوو بە پێشەوایەکی دیارو بەرچاو لەم بوارەدا. هەندێك خەڵك ئەم بەردەوام بوونەی لە خوێندنو گەڕان بە دوای فەرموودەدا سەرەڕای ئەوەی بوو بووە پێشەوایەکی دیارو بەرچاو پێیان سەیر بوو بۆیە پێیان ووت: تاکەی خەریکی خوێندنیو تۆ گەیشتی بەم پایە زانستیە بالآیەو ئێستا بوویتە پێشەوا؟ پێشەوا (احمد)یش وەڵامە بەناوبانگەکەی کە لە پێشدا رابرد- دایەوە: ((لەگەڵ پێنوسو کاغەزم تاوەکو نێو گۆڕ)) ئەمە ووشەیەکە مرۆڤ رائەچلەکێنێو بە ئاگای ئەهێنێتەوە. هەروەها ووزەیەکی بەهێزی تیایە کە لە بەرنامەو رێنمونی ئەو ئیسلامە وەرگیراوە کە فێرمان ئەکات هەر لە منالێیەوە تاوەکو مردن بخوێنین. بۆیە احمد کوڕی حنبل بە درێژایی ژیانی پێنوسو کاغەزی پێ بوو تاوەکو ئەوەی خوێندوویەتی، لێی بنووسێتەوە هەمیشە بەردەوام بە شوێن زانستدا ئەگەڕا. خۆزگە هەموو قوتابییەك ئەم ووتەیەی (احمد کوڕ ی حنبل)ی کە ئەڵێت ((لەگەڵ پێنوسو کاغەزم تاوەکو نێو گۆڕ))و هەروەها ئەمەشی ((بەردەوام بە دوای زانستەوەمو ئەخوێنم تاوەکو نێو گۆڕ)) لەبەر چاو بگرتایەو بیکردبایە سەرمەشقی ژیانی خۆی.

پێشەوا ئەحمەد (رەزای خوای لێبێت) پشتی بە یادەوەریو هێزی لەبەرکردنی نەئەبەست، بەڵکو هەر زانیارییەکی فێرببوایە ئەوا ئەینووسیەوە، بەهەمان شێوە ئەگەر فەرموودەیەك فێرببوایە ئەوا تەنها

لەسەر پەرتوك، فێرخوازی، فێرنەکرد با هەرچەند فەرموودەکەشی لەبەر بوایە.

٣- مامۆستاو رابەرەکانی:

پێشەوا احمد مامۆستای فەرموودەی جیابوو، لەگەڵ مامۆستای زانستی شەرع، هەروەها رێزێکی بێ ئەندازەی لێ ئەگرتن‌و نرخی مامۆستاو گەورەیی پایەکەشی ئەزانی. ئەمەش لە سروشتی ئەو بوو... تا ئێستا ئێمە مامۆستاکانی پێشەوا احمد کوڕی حنبل باس ئەکەین.

یەکەم/ مامۆستاکانی لە بواری فەرموودەدا:

ئەبوسف هاوڕێی ئەبو حەنیفە یەکەمین مامۆستای احمد کوڕی حنبل بوو لەکاتی تازە پێگەیشتنیدا، بەڵام ماوەیەکی زۆری لەلا نەماوە بەڵکو وازی لێ هێناو چووە خزمەت هشیم کوڕی بشیر تاوەکو لە خزمەتیدا فەرموودە فێرببێت. پێشەوا احمد کوڕی حنبل لەبارەیەوە ئەڵێت: ((هشیم کوڕی بشیر یادی خوای زۆر ئەکرد، چوار جار یان پێنج جار لە خزمەتی بووم لەبەر رێزو شکۆی ئەو لەم ماوەیەدا تەنها دووجار پرسیارم لێکرد ئەگەرنا هەر بێ دەنگ بووم)). پاشان لە خزمەت عمیر کوڕی عبداللە کوڕی خالدو لە خزمەت عبدالرحمن کوڕی مهدی‌و لەلای ئەبوبکر کوڕی عیاش فەرموودەی خوێندووە.

دوای ئەوەی هشیم کۆچی دوایی کرد پێشەوا احمد لە هەر کوێیەك فەرموودەی لێبووایە ئەوا بەرەو ئەوێ گەشتی ئەکرد، بۆیە چۆتە خزمەت

زۆرێك له مامۆستایان له كوفـەو بەسـرەو مەككـەو مەدینـەو یەمـەنو شوێنی دیكەی نیوه دوورگەی عـەرەبی.

بەڵێ زۆر شوێن له پێناو فێربوونی فەرمووده‌دا گەڕاوه، هەروەك لەلای بشر كوڕی مفضل، اسماعیل كوڕی بشر، سفیان كوڕی عیینه، جریر كـوڕی عبدالحمید، یحیى كوڕی سعید (القطان)، ئەبو داود (الطیالـسي)، عبـدالله كوڕی نمیر، عبدالرزاق، پێشەوا شافعیو كۆمەڵێكی دیكـەش فـەرموودەی خوێندووه.كوڕی جوزی له باسی ژیاننامەكەیدا، باسی ژمارەیان ئـەكاتو ئەڵێت: چوار سەدو چوارده مامۆسـتای پیـاوو یـەك مامۆسـتای ژن بـوو ئەویش: دایكی عمر كچی حسان كوڕی زیدی ثەقەفی بوو.

دووەم/ مامۆستاكانی له بواری شەرع (فقه)دا:

له بواری شەرعدا نەمانزانیوه پێشەوا احمد جگه لـه پێـشەوا شـافعی لەلای هیچ زانایەكی دیكەی خوێندبێت، پێـشەوا شافعیـشی لـه مەككـه دۆزییەوه كاتێك به سەردان چووه شاری مەككەو كـۆڕی وانـه ووتنـەوەی پێشەوا شافعی پێ باشتر بوو له كۆڕی وانه ووتنەوەی كوڕی عیینه، بۆیـه تـەنها لـەلای شـافعی فێـره شـەرعو تێگەیـشتنو هـەڵێنجانو چـۆنیەتی دەركردنی بڕیاری شەرعی بووه.

٤- كۆڕە زانستیەكەی:

دوای ئەوەی پێشەوا احمد كـوڕی حنبـل زانیاریـیـەكی زۆری بەدەسـت هێناو پلەیەكی بالای زانـستی بـڕیو بەشـێوەیەكی لێهـاتووو بـێ وێنـه

شارەزابوو لە بوارەکانی زانستە جیاجیاکانو گەیشتە خزمەت زۆرێـك لـە زاناو مامۆستا گەورەکان. پاش ماندوو بوونێکی زۆرو شەونخونیەکی کـەم وێنە توانستی ئەوەی پەیدابوو کـە بتوانێـت دابنیـشێتو کـۆڕی زانـستی تایبەت بەخۆی بکاتەوەو خەڵکیو فێرخوازان لە زانـستەکەی بەهرەمەنـد بن. بەڵێ بەم شێوەیە لە تەمەنی چل ساڵی لە یـەکێك لـە مزگەوتـەکانی بەغداد دانیشت بۆ وانە ووتنەوەو بڵاوکردنەوەی زانستە شەرعییەکان. دوو جۆر شێوازی پەیڕەو ئەکرد لـە وانـە ووتنـەوەدا: وانـەی گـشتیو وانـەی تایبەتی.

وانە گشتییەکەی لە دوای ئەنجامدانی نوێژی عەسر لە مزگەوت کۆڕی بۆ ئەبەستو وانەیەکی بەناوبانگ بوو خەڵکانێکی زۆر تامەزرۆی بیستنی فەرمایشتو ئامۆژگارییەکانی بوون، بەشێوەیەك بوو هەتاوەکو ئەگێڕنەوە ژمارەی ئامادەبووان ئەگەیـشتە (پێـنج هـەزار) کـەس، کـە لـە شـوێنە جیاجیاکان ئەهاتن، هەبوو تیایدا بۆ فێربوونی زانست هاتبوو، هەیان بـوو بۆ ئامۆژگاری وەرگرتن هاتبوو، هەبوو بۆ ئەوە هـاتبوو تـاوەکو چـاو لـە رەفتارو رەوشتی بکاتو بەهۆیەوە رێگەی راسـت بدۆزێتـەوە، هـەبوو بـۆ بەرەکەت وەرگرتن هاتبوو.

وانەکانی لەگەڵ ئەوەی خەڵکێکی زۆر ئامادەی ئەبوون، بەڵام هێمنیو دڵنیاییو ئارامی باڵی بەسەر کۆمەڵەکە ئەکێـشا، پێـشەوا احمـد (رەزای خوای لێبێت) گاڵتەی نەئـەکردو حەزیـشی لێ نـەبوو، رێگریـشی ئـەکرد لەوەی کەسانی تر گاڵتە بکەن، بۆیـە هـەر کەسـێك بـەردەوام حـەزی لـە

گاڵتەوگەپ کـردن بوایـەو لـەنێو کۆڕەکـەی دانیـشتبایە، ئـەوا لـەکاتی ئامادەبوونی پێشەوا (احمد)دا بـەبێ دەنگـی دائەنیـشت. ئەمـە لـەبارەی وانەی گشتییەوە بوو، بەڵام وانەی تایبەتی، ئەوا لە ماڵەکەی خۆی کـۆڕی بۆ ئەبەستو فێرخوازان ئەهاتنە ماڵەکەی.

لەبەر ئەم هۆیە پێشەوا احمد بە رابـەری عێـراقو پێـشەوای رابـەرانی بەغـداد نـاوی دەرکردبـوو. ئەمـەش لەبـەر ئـەوەی هـەموو رەفتـارو تایبەتمەندیەکی پێشەوایەتیو رابەرایەتی تیادا هاتبووە جێ.

چونکە پێشەوایەتیو رابەرایەتی کردن تایبەتمەندی دیاریکراوو مەرجی خۆی هەیەو لە هەموو کەسێکدا نایەتەدی کـە ژیـانی خـۆی بەخـشیبێتە زانستو تیایـدا قـاڵ بوویێتـەوەو ناویـانگی دەرکردبێـتو بـۆ هـەموو موسڵمانێکیش رێك ناکەوێت با شەو نوێژی زۆری هـەبێتو بـەردەوام بـە رۆژوو بێت، بەڵکو پێشەوایەتی زانستو کـردارە بەیەکـەوە، فـەرموودەو شەرعە بەیەکەوە، تێکۆشانی چاكو هـەڵێنجانی بڕیارەکـان بەشـێوەیەکی راستو دروست، رەفتارو هەڵسوکەوتی چاكو خواپەرستیو بەرچاو روونیو لەسـەر رێـی راسـت بێـت، پێـشەنگێکی ئامۆژگـارو وانـەو خوێنـدنو زانستێکی زۆر، ئازایەتیو دامەزراویو دونیا نەویـستیو خۆپاراسـتن لـە دەسەڵاتو هاتوچۆنەکردنی دەسەلاتداران، پـشت بـە خۆبەسـتن لـە بـەڕێ کردنی ژیانو چاو لە دەستی خەڵکی نەبوون، بەرێزیو شـکۆداریو خـەڵك خۆش ویستنو رێز لێ گرتنیانو نواندنی سۆزو بەزەیی بۆ منداڵی هێتـیم، نەرمو نیانو بە لێبوردەو بەرگریکاری راستیو دادپـەروەرو رێگرییـت لـە ستەمو ستەمکاری، ئەمانە هەمووی رەفتاری پێشەوایەتی بـوو. پێـشەوا

(احمد کوڕی حنبل)یش خاوەن هـەموو ئـەم توانـستانە بـوو، بۆیـە بـووە پێشەواو رابەری موسـڵمانانو وەڵامـی کێـشەکانیانی ئەدایـەوەو بڕیـارو یاسـای گونجـاوی شـەرعی، لـەژێر سـێبەری قورئـانی پـیرۆزو سـوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ دەرئەکردن، لەبەر ئەم هۆکارانە بوو سەرنجی هـەموو فێرخـوازە دڵـسۆزەکانی بـۆ لای خـۆی راکێـشابوو ئەوانـەی لـە شـوێنە جیاجیاکانـەوە ئەهاتنـە خزمـەتی بـۆ بەهرەمەنـد بـوون لـە کانیـاوی زانستەکەی .

٥- قوتابییەکانی پێشەوا:-

پێشەوا احمد کوڕی حنبل (رەزای خوای لێبێت) قوتابیەکی زۆری لـەلا بەهرەمەند بوونو ئاستێکی بالآیان لە زانستەکان دا بڕیـوە کـە شـایانی رێزو ستایشن، ئێستا هەندێك لە قوتابیەکانی پێشەوا احمد باس ئەکەین.

١- عبدالله کوڕی احمد کوڕی حنبل:

نازناوی ((ئەبو عبدالرحمن))ە لای باوکی خوێندویەتیو فێربووە تاوەکو شارەزاییەکی تەواوی بەدەست هێناوەو بۆتە زانا. لـەو کەسـانە بـووە کـە پەرتوکی (المسند))ی پێشەوایان بەخـەڵکی راگەیانـدوە، هـەروەها شـەرع (فقه)یشی بڵاوکردۆتەوە. بەڵام ئەوە هەیە زیاتر لە فـەرموودەدا شـارەزاتر بـووەو لـە بڵاوکـردەوەو فێرکردنـی فێرخوازانـدا لـە فـەرموودەدا زیـاتر ناوبانگی هەبووە تاوەکو لە شەرع. لەساڵی (٢٩٠)ی کۆچـی لـە بەغـداد کۆچی دوایی کردوە.

٢- صالح كوڕی احمد كوڕی حنبل:

صالح لەلای باوكیو جگە لە باوكی شەرعی خوێندووە. كاتێكیش بووە دادوەر هەر كێشەیەكی بەرەو ڕوو ببوایە- بۆ ئەوەی چارەسەری بكات- یاخود پرسیارێكیان لێكردبایە، لەژێر سەرپەرشتی باوكی وەڵامەكانی ئەدایەوە بۆیە توانی ڕێبازی باوكی لە شەرع دا بەخەڵكی رابگەیەنێتو كێشەكانی ئەوانی پێ چارەسەر ئەكرد. نازناوی ((ئەبو فضل)) بوو لەساڵی (٢٦٥)ی كۆچی لە ئەصفەهان كۆچی دوایی كردوە.

٣- ئەبو بكر مروزی:

لە هاوڕێیە نزیكو دڵسۆزەكانی پێشەوا بووە. لە خزمەت پێشەوادا لە شەرع شارەزا بووە. زۆرێك لە بیرو راكانی پێشەوا (احمد)ی لە بواری شەرعدا بەخەڵك راگەیاندوە، پێشەوای زۆر خۆش ویستوەو زانستو كردارەكەی كاریگەری قوڵی كردۆتە سەر دڵو دەرونی بۆیە هەوڵی بڵاوكردنەوەی ڕێبازەكەی داوە لە بواری شەرع دا. كاتێك لەبارەی (زانستو زانیاریەكەی) پرسیاری لێ ئەكرێت ئەگرییێتو ئەڵێت: ئەم زانستە هی من نیە بەڵكو زانستی (احمد كوڕی حنبل)ە. لەساڵی (٢٧٥ی ك) كۆچی دوایی كردوە.

٤- ابراهیم كوڕی اسحاق حربی:

خواپەرستو دنیا نەویستو زانایەكی گەورە بوو، لە خزمەت پێشەوا (احمد) زانستی شەرعو فەرموودەی خوێندوە، تەنها خەریكی بڵاوكردنەوەی زانستو زانیاری بووە. رۆژێكیان جێنشین (خلیفە) معتضد

(دە) هەزار درهەمی بۆ ئەنێرێت، ئەویش وەرناگرێتو بۆی ئەگەڕێنێتەوە، ئینجا (جێنشین) ئەمجارە بۆی ئەنێرێتەوە تاوەکو بەسەر هاوسێیەکانی دابەشی بکات. ابرهیم کوڕی (اسحاق)یش بە نێردراوەکە ئەڵێت: بڵێ بە ئەمیری بڕواداران: مادام ئێمە خۆمان بە کۆکردنەوەی خەریك نەکردووە، ئەوا خەریکمان مەکەن بە بڵاوکردنەوەی ئەم پارەیە. بڕۆ بە ئەمیری بڕواداران بڵێ: با وازمان لێ بێنێتو ئەم ئەمان کات بە هاوسێی خۆی.. ابراهیم (رەحمەتی خوای لێبێت) لە ساڵی (٢٨٥ی کۆچی) کۆچی دوایی کردووە.

هەروەها جگە لەمانەی باسمان کردن عبدالملك (الميموني)، ئەبو داود سلیمان کوڕی ئەشعەث، ئەبوبەکر احمد کوڕی هارون، ئەبو علی حسین کوڕی عبدالله (الخرقي)، ئەبو حسن علی کوڕی محمد کوڕی بشار، ئەبو قاسم عمر کوڕی حسین کوڕی عبدالله (الخرقي)، ئەبو حسین کوڕی عبدالعزیز حارث تەمیمی، دادوەر ئەبو علی محمد کوڕی ابراهیم کوڕی احمد کوڕی ئەبو موسی، ئەبو احمد کوڕی هانیء (الكلبي) ئەثرەمو جگە لەوانەش زۆرێکی دیکە لە خزمەت پێشەوا (احمد)دا زانستیان خوێندووە.

٦- سەرچاوەکانی شەرعی پێشەوا:-

پێشەوا احمد کوڕی حنبل شەرع (فقه)ی لە سەرچاوە رەسەنەکەی ئایین هەڵگۆزیوەو بۆ ئەم مەبەستە پێنج سەرچاوەی لە شەرع بەکارهێناوە:

١- قورئانی پیرۆز: بە پشت بەستن بەم ئایەتە: ﴿مَّا فَرَّطْنَا فِي

الكِتَابِ مِن شَيْءٍ﴾ (سورة الانعام: ٣٨) دلّنیابن هیچ شتێكمان لە پەرتوك (قورئانی پیرۆز) لە بیر نەكردووە)).

٢- سوننەتی پێغەمبەر: بە پشت بەستن بەم ئایەتانە: ﴿إِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ﴾ النساء: ٥٩، خۆ ئەگەر لە شتێكدا بوو بە كێشەتان دەربارەی حوكمی خوایی، ئەوە ئەو كێشەیە بگێڕنەوە بۆ لای خواو پێغەمبەرەكەی (ﷺ) كە قورئانو سوننەت دەگەیەنێت)) (تەفسیری ئاسان). هەروەها ئەو ئایەتەش ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (الحشر، ٧/) ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) پێی بەخشیون وەری بگرن، هەر فەرمانێكی پێدان بە گوێی بكەن، قەدەغەی هەر شتێكی لێ كردن مەیكەن)) تەفسیری ئاسان). بەم جۆرە پێشەوا ڕێزێكی زۆر ئەگرێت لە سوننەت. چونكە سوننەت ڕۆشنكەرەوەی قورئانی پیرۆزەو راڤەی حوكمو بڕیارەكان ئەكات. بۆیە هیچ سەیر نییە پێشەوا (احمد كوڕی حنبل) قورئانو سوننەت لە پێشەوەی سەرچاوە زانستیەكانی دابنێت تاوەكو بڕیاری شەرعی لێوە هەلێنجێت. بە هیچ جۆرێك جیاوازیو هاودژیەك نابینێت لە نێوان قورئانو سوننەتدا بەڵكو سوننەت بە روونكەرەوەی ماناكانی قورئان تێدەگات، بۆیە ئەبینین پێشەوا احمد وەلامی ئەوانە ئەداتەوە كە كار بە قورئان ئەكەنو واز لە سوننەت ئەهێننو لە وەلامیاندا ئەڵێت: خوای گەورە (محمد) (ﷺ) ی ناردووە بە ڕێنمونیكارو ئایینێكی ڕاستو دروستی پێسپاردووە تاوەكو ئاشكرای بكاتو بلاوی بكاتەوەو سەری بخات

بەسەر هەموو بەرنامەو خراپەکاریەك با هاوبەش پەیداکەرەکان (مشرکون)و بێ باوەڕەکانیش پێیان ناخۆش بێت. هەروەها قورئانی پیرۆزی بۆ ناردە خوارەوە تاوەکو ببێتە ڕێنمونیو ڕووناکایی ڕێگەی ژیان بۆ ئەو کەسانەی شوێنی ئەکەونو فەرمانەکانی جێبەجێ ئەکەن. پێغەمبەریشی کردووە بە رابەرو مامۆستاو ڕێ پیشاندەر بۆ ئایەتەکانی نێو قورئان. بۆیە پێغەمبەری خوا (ﷺ) راڤەکارو دەربڕی قورئانی پیرۆزە.

٣- کۆدەنگی (اجماع)ی زانایانی شەرع زان: کۆدەنگی زانایانی هاو سەردەم، ئەو زانا لێهاتووانەی شەرع کە هاوڕابن، بەڵام ئەگەر هاتوو هەندێکیان جیاواز بوون لە بیروڕادا با یەك زاناش بێت ئەوا پێی ناوترێت کۆدەنگی (اجماع)ی زانایان. بەڵام ئەگەر هاتوو بیروڕای هەندێك زانا بڵاوبووەوەو هەموو زانایانیش بە بیروڕایەکەیان زانیو لێی بێدەنگ بوونو بەرپەرچیان نەدایەوە، ئەوا ئەمەش کۆدەنگییە.

٤- ووتەی یەك لە هاوڕێیانی پێغەمبەر (ﷺ) ئەگەر ووتەکەی بڵاوبۆوەو هاوڕێیە (صحابة)کەش هیچ رەفتارێکی ناپەسەندی لێنەزانرابوو.

٥- پێوانەکردن (قیاس): بریتییە لە بەراوردکردنی شتێك بەهاوێنەکەی لەبەر هەبوونی گونجاویو وێکچوونێك لە نێوان شتە سەرەکی (اصل)و ناسەرەکی (فرع)ەکە. خۆ ئەگەر هیچ پەیوەندیو گونجاوییەك لە نێوانیاندا نەبوو ئەوا پێی ناوترێت پێوانەکردن (قیاس).

بۆیە لە پێوانەکردن پێویستە ڕەچاوی هەبوونی ئەم پەیوەندیو گەنجاوییە بکرێت تاوەکو لە ڕێگەیەوە بەراوردکاریو کاری (وێکچوواندنەکە) ئەنجام بدرێت ئینجا بەهۆی ئەم بەراوردکاری لێکچوواندنە هۆکارێکی گونجاوو دروست بدۆزرێتەوە کە هۆکاری کۆکردنەوە بێت لە نێوان هەردوو شتە سەرەکیو ناسەرەکییەکەدا.

بەم شێوەیە کەوابوو کاری پێوانەکردن (قیاس) لەلای پێشەوا (احمد) وەکو بڕیارێکی ناچاریە لە وێنەی تەیەموم کردنە لەکاتی دەست نەکەوتنی ئاوداو جگە لەوە لەو کارانەی لەکاتی زۆر ناچاریدا شەرع ڕێگەی پێداوە. پێشەوا احمد پرۆسەی بە چاك دانان (استحسان)ی ڕەت کردۆتەوە لە دەرکردنو بڕیار لێدانی لە وەڵامی بابەتو کێشە پەیدا بوەکان. هەروەها بەئاگاییو بەپێگیری (حرص)ێکی زۆرەوە خۆی لە شتە گومان لێکراوەکان ئەپاراستو بە ووردیش پابەندی دەقە (نص)ەکان ئەبوو، و لێی لانەئەدا، ئەمەش لەبەر خواپەرستیو تەقوایەکی زۆرەوە بوو، بەشێوەیەك پابەندبوو بە بڕیارەکانی قورئانو سوننەت، ئەگەر هاتوو یەکێك زۆر پابەند بووایە بە قورئانو سوننەت پێیان ئەووت: ((تۆ حەنبەلی)) واتە پێشەوا احمد بوویووە سەر مەشق و نموونەی خواپەرستێکی بێ هاوتا (کە هەرگیز خەم سارد نەبێتو هەمیشەو لە هەمو کاتو شوێنێکدا خوای گەورەی لە بیر بێتو ئایینی ئیسلام بەرنامەو ڕێ ڕوونکەرەوەی ژیانی بێت) زۆر توند بوو لە هیچ فەرمانو بڕیارێکی ئاییندا نەرمی نەئەنواند. ئەمەش ئەو واتایە ناگەیەنێت کە دوور کەوینەوە لە ڕێبازی پێشەوا احمد، نەخێر، بۆ

دوورکەوتنەوە نییە، چونکە لە ڕێبازەکەیدا چەندان بیروڕاو بڕیارو ووتەی جوانو ناوازە هەن کە بەڵگەی شارەزاییو بەئاگایی پێشەوان لە بەرامبەر ئایین.

پێشەوا احمد (ڕەزای خوای لێبێت) چەند مەرجێکی دیارکردبوو بۆ ئەو کەسانەی پۆستی {را- دەرکەر (مفتی)} وەرئەگرێتو ئەبێت ئەم مەرجانەی تێدا بێتەجێ تاوەکو شایەنی ئەو پلەیە بێت، مەرجەکانیش ئەمانەن:

مەرجەکانی {را- دەرکەر (مفتی)} لەلای پێشەوا احمد:

١- نیازو مەبەستێکی دڵسۆزانەو بێگەردانەی هەبێت، خۆ ئەگەر ئەم جۆرە نیازو مەبەستە دڵسۆزانەی نەبوو، ئەوا ڕووناکیو نوری لەلا نییەو قسەکانیشی ناچنە نێو دڵو دەروونەوە تاوەکو پێیەوە پابەندبن.

٢- ئەبێت زاناو نەرمو نیانو لەسەرخۆو دامەزراو، وبەڕێز بێت.

٣- ئەبێت بەهێزو دامەزراوو نەجوڵاو بێت لەوەی بەرەو رووی ئەبێتەوەو ئاگادارو شارەزاش بێت بە بارودۆخەکە.

٤- ئەبێت شایانو گونجاو بێت بۆ ئەو کارەو مەرجەکانی لێهاتوویی تێدا بێتەجێ.

٥- ئەبێت شارەزا بێت بە بارودۆخو ژیانی خەڵك.

٦- ئەبێت تەواو زاناو شارەزاو ئاگادار بێت بە قورئانی پیرۆزو سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ)و زانستەکانی قورئانو فەرموودە.

پێشەوا احمد (ڕەزای خوای لێبێت) خاوەن شێوازێکی زانستبانەی ڕێك و وورد و ناوازەبوو، نەك بە ئەندێشەو دوور لە زانست بێت... بە کورتی پێشەوا احمد خۆی نەپاراست لەوەی لە گێڕانەوەکان سەبارەت بە فەرمووده یان هەر شتێکی دیکەی پەیوەست بە ووتەی هاوڕێیان یاخود زانایانی شوێنکەوتووان (تابعین)، زیادی بخاتە سەر یاخود لێی کەم بکات، خاوەن ڕێبازی تایبەتی خۆی خۆی بوو لە شەرعدا بە پشت بەستن بە سەرچاوە ڕەسەن و ساغ و بێگەردەکان. بۆیە ڕێبازو بیروڕاکانی لە شەرعدا لە زەوی (حجاز)و شوێنەکانی دیکەش بڵاوبۆتەوەو موسڵمانان کاری پێئەکەن کە تا ئەم سەردەمەی ئێستاش هەر بەردەوامە. ئەمە بەڵگەیە لەسەر بەهێزیی و دروستی ڕێبازەکەو ژیاننامەکەی لەسەر بەرنامەیەکی دروست و سەرچاوەیەکی پاك و بێگەرد.

٧- دانراوەکانی پێشەوا:-

پێشەوا احمد (ڕەزای خوای لێبێت) خۆی یەکلاکردبۆوە بۆ زانست و بایەخ و گرنگییەکی بێ وێنەی ئەدا بە فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ). بەرهەم و پەرتوکێکی زۆری دانراوی خۆی، لە دوای خۆی بۆ ئێمە جێهێشتووە. بەناوبانگ ترینیان پەرتوکی ((المسند))ە، کە کۆمەڵێکی زۆری فەرموودەی پێغەمبەری (ﷺ) تێدا کۆکردۆتەوە، لە ساڵی (١٨٠)ی کۆچی دەستی کرد بە کۆکردنەوەی فەرموودەکان، لەبارەیەوە ئەڵێن: کردبوویە بە پێشەواو ڕابەر، چونکە ئەگەر موسڵمانان هەر

جیاوازیەکیان لەبارەی هەر شتێکی سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) لێ پەیدا ببوایە، ئەوا ئەگەڕانەوە سەری‌و کۆتا بڕیاریان ئەو پەرتوکە بوو، لەبارەیەوە ئەڵێت: ((کۆمەڵێك فەرموودەی پێغەمبەرم (ﷺ) لەم پەرتوکەدا کۆکردۆتەوە، بۆیە لە هەموو کاتێکدا بگەڕێنەوە سەری، ئینجا ئەگەر هاتوو بۆ هەر بیروڕایەکم فەرموودەو دۆزییەوە ئەوە باشە، وە ئەگەرنا پشتی پێ مەبەستن‌و مەیکەن بە بەڵگە چونکە بێ پاڵپشتی فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) بیروڕاکانم بە بەڵگە ناژمێردرێن)).

هەروەها پەرتوکێکی هەیە بەناوی ((الزهد)) تیایدا باسی خواپەرستی‌و دونیا نەویستی پێغەمبەرەکان‌و هاوڕێیان (صحابە)کان‌و جێنشینە پاك‌و بێگەردەکان (خلفاء الراشدین)و هەندێك لە زاناو پێشەوا هەڵکەوتووەکان- بە پشت بەستن بە فەرموودەو شوێنەوارو گێڕانەوەی راست‌و دروست باس کردووە.

هەروەها پەرتوکی (الصلاة) و(المناسك الكبير والمناسك الصغير والتاريخ والناسخ والمنسوخ والمقدم والمؤخر في كتاب الله) و(الفضائل الصحابة)، و(حديث شعبة)، (كتاب الرد على الجمعية والزنادقة) و(كتاب السنة)ی داناوە.

جگە لەمانە چەند پەرتوکێکی دیکەشی داناوەو هەروەها چەندان دەست نووسیشی هەن، کە ئەمانە چاپ‌و بڵاوکراونەتەوە. دانانی ئەم پەرتوکانەو نووسینیان بەڵگەیە لەسەر ئەوەی پێشەوا (احمد کوڕی حنبل) (رەزای خوای لێبێت) بە درێژایی ژیانی لە هەوڵ‌و کۆششدا بووە لە

بڵاوکردنەوەی بانەگەوازو ئایینی خوای گەورە، چ بەدەست یاخود بە زمانی کۆڵی، نەداوە تاوەکو کۆچی دوایی کردووەو گەڕاوەتەوە خزمەت خوای گەورە.

٨- بەڵاو ناخۆشییەکانی پێشەوا:-

پێشەوا احمد کوڕی حنبل (ڕەزای خوای لێبێت) تووشی بەڵاو ناخۆشیو ئەزیەتو ئازاردانو بە قامچی لێدانێکی زۆرو بەندکردنی زۆر بۆتەوە، بەڵام لەبەر هەڵوێستی خۆڕاگرانەو بە ئارام بوونی لەو بەڵاو ناخۆشییەی بەسەری هاتووەو لەگەڵ بەردەوام بوونی بیروڕای خۆی زیاتر بەرێزو بەناوبانگترو خۆشەویستتر بووە لەنێو موسڵمانان.

ئەم بەڵایەش تاقمی (معتزلە) دروستیانکرد کاتێك ووتیان: قورئانی پیرۆز دروست کراوە. ئەمەش لە سەردەمی جێنشینی عەباسی (مأمون)دا بوو، کە لەسەر ڕێبازی (معتزلە)کان بوو، هەروەها زۆریشی خۆشئەویستو لە خۆی نزیك ئەکردنەوەو پشتیشی پێ بەستن لە هەڵسوڕاندنی کاروبارەکانی وڵاتدا. بۆیە (معتزلە)کان بەهۆی ئەم نزیکییەیان لە جێنشینو کاریگەر بوونی جێنشین بە ڕێبازی ئەوان، پلەو پایەیەکی بەرزیان هەبوو لەنێو دەسەڵاتی وڵاتدا.

دەرئەکەوێت کە احمد کوڕی ئەبو داودی (معتزلە)یی، کە ئەوکات وەزیرو ڕاوێژکار بووە لەلای مەئمون ئاگری ئەم بەڵایەی هەڵکردبێت بە سوود وەرگرتن لە دەرفەتو هەلی نەخۆشی مەئمون لە شاری (طرطوس)

بۆیە نووسراوی فەرمانێکی بەناوی (مەئمون)ەوە نووسی‌و ناردیە ناوچەکانی وڵات لە پێناو رازیکردنی زانایان‌و شارەزایانی شەرع بەهۆی ئەم فەرمانەوە لەسەر بیروڕای ((دروست کراویتی قورئان)).

ئینجا زۆرێك لە زاناو شارەزایان لە هێزو ستەمەکەی ترسان‌و ملکەچی بڕیارە ناڕەواکەی بوونەوە، تەنها پێشەوا احمد کوڕی حنبل نەبێت بەرپەرچی دایەوە لەوەی بڵێت: قورئان دروستکراوە، چونکە قورئانی پیرۆز فەرموودەی خوای گەورەیە، وە فەرموودەش رەفتارێکە (صفة)ێکە لە رەفتارە (صفة)کانی خوای گەورە. خوای گەورەو پاك‌و بێگەردیش کۆنە (قدیم)ە نەسەرەتاو نە کۆتایی هەیە، کەوابوو رەفتارو سیفەتەکانیشی بەهەمان شێوە کۆن‌و بێ سەرەتان.

دوای ئەوەی پێشەوا احمد کوڕی حنبل پەرچی بڕیارەکەی دایەوەو رازی نەبوو بڵێت: قورئان دروستکراوە، بۆیە بە بەندکراوی‌و دەست بەستراوی هێنایانە لای جێنشین (مەئمون)[1]، بەڵام لەو کاتەدا مەئمون لەبەر سەختی نەخۆشییەکەی لە (طرطوس) کۆچی دوایی کرد، ئینجا پێشەوا (احمد کوڕی حنبل)یان بەندکردو چاوەڕێی ئەوە بوون تاوەکو یەکێك دوای مەئمون کاروباری وڵات نەگرێتە دەست‌و نەبێتە جێنشین. پاشان (معتصم) بووە جێنشین‌و (کوڕی ئەبو داود)یش هەر لە پۆستەکەی خۆی لە وەزیرایەتیدا مایەوە. پاش ئەمانە پێشەوا (احمد)یان هێنایە لای جێنشین‌و (جێنشین)یش گفتوگۆی لەگەڵ پێشەوا احمد کرد بەڵام لەبەر ئەوەی (معتصم) لووت بەرزانە هەڵسوکەوتی نەکرد دەسەڵاتدارێتی، کاریگەری

خراپی لەسەر دڵو دەروونی جێ هێشبوە، وە دووری خستبوەوە لە خوای گەورە، ئەیویست بە زۆر بیروڕاکانی بەسەر پێشەوا (احمد)دا بسەپێنێ، بەڵام پێشەوا (احمد) رازی نەبوو لەوەی بڵێت قورئان دروستکراوە، بۆیە معتصم هەڕەشەی لێکرد، بەڵام پێشەوا سوور بوو لەسەر هەڵوێستەکەی، ئینجا دەستیان کرد بە ئازاردانو لێدانێکی زۆر (بە قامچی) تاوەکو لە هۆش خۆی چوو لە پێناو ئەوەی پەشیمان بێتەوە، چەندان جار دووبارەیان کردەوە، بەڵام پێشەوا هەر لەسەر هەڵوێستەکەی خۆی بەردەوام بوو، دووبارە ناردیانەوە بۆ بەندیخانەو ماوەی دوو ساڵو نیو لەنێو بەیدیخانەدا مایەوە، هەموو ماوەیەکیش جێنشین فەرمانبەری خۆی ئەنارده لای تاوەکو ئامۆژگاری بکاتو پەشیمان بێتەوە، بەڵام پێشەوا هەر رازی نەبوو و بە جێگیریو دامەزراوی لەسەر هەڵوێستە جوامێرانەکەی خۆی مایەوە.

پاش ئەوەی بێ ئومێد بوون لە پێشەوا، لە بەندیخانە ئازادیان کرد لەو کاتەشدا نەخۆشو ماندووبوو بەهۆی ئازاردانەکەشی شوێنەواری برینی زۆری لەسەر لاشەی مابووەوە، بۆیە ماوەیەك لە ماڵەوە پشوویدا تاوەکو خوای گەورە شیفای برینەکانیداو هێزو توانای جارانی بۆ گەڕاندەوە. ئینجا دوای ئەمانە هاتە دەرەوە وەکو جاران بۆ ئەوەی دەست بکاتەوە بەبڵاوکردنەوەی زانستو زانیاری، و فێرکردنی فێرخوازان لە مزگەوتدا.

بەردەوام بوو لە ووتنەوەی وانەکانیدا تاوەکو سەردەمی (واثق) هاتو دەسەڵاتی وڵاتی گرتە دەستو پاش معتصم ﷺ بوو بە جێنشین، (واثق) لەسەر هەمان رێبازی معتصم رۆیشت بەڵام ئەوە هەیە ئازاری پێشەوا

(احمد)ی نەدا بەڵکو گۆشەگیری کردو لە خەڵك و فێرخوازانی دابڕی‌و نەیهێشت وانە بڵێتەوەو خەڵك چاوی پێی بکەوێت. پێشەوا احمد بەم گۆشەگیرکردنە مایەوە تاوەکو (واثق)(٣) مردو (متوکل) جێنشینایەتی گرتە دەستو بووە دەسەڵاتدار، شێوازێکی باشتری هەبو لە ئەوانی دیکەی پێش خۆی وەکو واثق‌و معتصم‌و هی دیکە لە بەرامبەر پێشەوادا، چونکە فەرمانی گۆشەگیرکردنەکەی پێشەوای هەڵوەشاندەوە، رێگەی پێدا وانە بڵێتەوەو خەڵك سەردانی بکات. ئینجا پێشەوا احمد دەستی کردەوە بە وانە گوتنەوەو بڵاوکردنەوەی زانستەکان، پاشان متوکل هەندێك ماڵی پێشکەش بە پێشەوا کرد، ئەویش رازی نەبوو ماڵەکەی رەتکردەوە، بەڵام جێنشین زۆری لێکرد لەوەی پارەکە وەربگرێت، ئەویش لێی وەرگرت‌و بەسەر خەڵکیدا دابەشی کرد. دوایی جێنشین بە خەڵکی راگەیاندو ئاگاداری کردن کە پێشەوا احمدی خۆش ئەوێت‌و رێزی لیَ ئەگرێت‌و رێگا بە کەس نادات دەربارەی پێشەوا احمد بە خراپە باسی بکات‌و نیازی خراپی بەرامبەر هەبێت یاخود بیەوێت شتێکی لەبارەوە بڵێت. ئینجا جێنشین داوای لە پێشەوا احمد کرد بیروڕای خۆی لەبارەی قورئان- ئایا دروستکراوە یاخود نا- روون بکاتەوە؟

پێشەوا (احمد)یش هەڵوێست‌و وەڵامی خۆی لە نووسراوێکدا روونکردەوەو بۆ جێنشینی نارد بەم شێوەیە پێشەوا احمد خۆڕاگر بوو لەسەر هەڵوێستە نەگۆڕەکەی‌و ئارامیشی گرت لە بەندکردن‌و سزدان‌و لێدان، هەتاوەکو خوای گەورە ئەم بەڵایەی لەسەر لابرد. بۆیە ناوبانگی

زیاتر لەنێو خەڵکدا بڵاوبوەوە، زۆرێـك لـە خـەڵکی ستایـشی هەڵوێـستە جوامێرانەکەیان کرد...و تەنانەت هەنـدێك ووتیـان: ئەگـەر احمـد کـوڕی حنبل نەبوایە ئەوا هەموو خەڵك ئەبوونە معتزلە.

جارێك ووتیانە (بشری حافی) خواپەرست: لەبەرچی نەهاتیـە دەرەوەو هەڵوێستێکی وەکو پێشەوا (احمـد)ت بنواندبایـە؟ ئـەویش ووتـی: ئایـا ئەتانـەوێت شـوێنی پێغەمبـەران بگرمـەوە. بەڕاسـتی احمـد زانایـەکی خواپەرستو شارەزاو دونیا نەویستو خۆڕاگرو بە ئارام بـوو لەسـەر ئـەو ناخۆشییەی بەسەریدا هاتو پێشەوای ئەهلی سوننەتو جەماعەتە. بۆیـە ئـەو رۆژە پێویـست ئـەبوو هەڵوێـستێکی وەهـا ئازایانـە لـە پێنـاو بڵاوکردنەوەی راستیو رێگرتن لە خراپەو ناڕاستیدا لەنێو خەڵکدا بنوێنین.

٩- کۆچی دوایی پێشەوا:-

هـەموو شـتێکی دروسـتکراو ئـەبێت سـەرەتاو کۆتـایی هـەبێت، کۆتایەکەی ئێمەش لەو کاتەوەی خوای گـەورە (ئـادەم)ی (ﷺ) دروسـت کردوە، کۆتایەکی زانراوە ئەویش (مردن)ە. ئائەمەیە پێشەوای موسڵمانان کاتی مردنو کۆچی دوایی کردنی دێت دوای ژیانێکی پـڕ لـە تێکۆشـانو بەجێهێشتنی شوێنەوارێکی باشو پاك لەدوای خۆی بـۆ ئێمـە. (صـالح)ی کوڕی پێشەوا باسی کۆچی دواییەکەی پێشەوامان بۆ ئەکاتو ئەڵێت:

((دوای ئەوەی لەیەکەم رۆژی رەبیعی یەکەمی ساڵی (٢٤١)ی کۆچـی (تا)یەکی زۆر توندی هاتیو پلەی گەرمی زۆر بەرز بوەوە، شەویش داهات

هەر بەردەوام بوو، جگە لەوەش هەناسەی زۆر بەنەستەم بۆ نەخورایەوە، منیش نەخۆشیەکەم ئەزانی، چونکە هەموو جار ئەگەر نەخۆش کەوتبایە تەداویم ئەکرد، بۆیە پێم ووت: ئەی باوکە دوێنێ (چ) خواردنێکت خواردوە؟

ووتی: ئاوی پاقلە.

پاشان بەرەبەرە نەخۆشیەکەی زیادی کردو زۆری بۆ هێنا، زۆر بێهێزی کرد، ئینجا (فتح کوڕی سهل)و (کوڕی علی کوڕی جعد) هاتن سەردانی بکەنو گەیشتنە بەر دەرگا، کاتێکیش خەڵك قورس بوونی نەخۆشی پێشەوایان زانی ویستیان بێنە ژوورەوە، دوای ئەوە تەندروستی کەمێك بەرەو باش بوون چوو، ئینجا ڕێگەی دا خەڵکەکە بێنە ژوورەوە، ئێمەش دەرگامان لە خەڵکەکە کردەوە کە پێشتر (من)و (فتح)و (کوڕی علی) دەرگامان داخستبوو. ئینجا پۆل پۆل خەڵك ئەهاتنە ژوورەوە بۆ هەواڵ پرسینیو دواتر ئەڕۆیشتنو هی دیکە ئەهاتن، بۆیە خەڵك زۆر بوو بەشێوەیەك بوو کە زۆری خەڵکەکە هەموو کۆڵانەکەی گرتبوەوە.. دەرگای کۆڵانەکەمان داخست.

دوای ئەوەی دوانزە شەو ڕۆیشت لە ڕۆژی هەینی دا کۆچی دوایی کرد)).

کاتێك کۆچی دوایی کرد تەمەنی گەیشتبوە (٧٧) ساڵی. هەموو ئەم تەمەنەی لە خوێندنو فێربوونو بڵاوکردنەوەی زانست لەنێو خەڵکیو فێرکردنی فێرخوازان خەرج کرد. خەڵکێکی زۆری کەم وێنەش ئامادەی ناشتنی تەرمەکەی بوون... خوای گەورە میهرەبانیەکی زۆر بە پێشەوا احمد بکاتو پلەو پایەی لە بەهەشتدا بەرز بکاتەوە، لەوەی تەمەنی خۆی

بەسەر برد لەپێناو بڵاوکردنەوەی زانستەکانی ئایینی ئیسلام‌و ئێمەش بخاتە سەر ڕێگەی ئەو کەسانەی لەسەر بەرنامەو شێوازی (ئەو) ژیانی خۆیان خەرج ئەکەن‌و چاو لە ڕەفتارو کردەوەی-ئەو- ئەکەن.

١٠- ئەو قسانەی لە دوای کۆچی دواییەکەی- لەبارەیەوە- ووتراون:

أ- ووتەی ووتاربێژ کوڕی علی کوڕی (المدینی):

خوای گەورە ئەم ئایینەی بەدوو کەس- سێیەمی نیە- بەهێز کرد، ئەویش: ئەبو بەکری ڕاستگۆ لە ڕۆژی هەڵگەڕانەوەداو احمد کوڕی حنبل لە ڕۆژی بەڵاو ناخۆشییەکەی معتزەلەکاندا.

ب- ووتەی حسین کوڕی محمد کوڕی حاتم:

کەسێکی وەکو (احمد کوڕی حنبل)م نەبینیوە کە هەموو چاکەیەکی تێدا بێتەجێ، سفیان کوڕی عیینەو وەکیع‌و عبدالرزاق‌و بقیە کوڕی وەلیدو ضمرە کوڕی ڕەبیعەو زۆرێك لە زانایانی دیکەشم بینیوە، بەڵام کەسیان لە وێنەی احمد کوڕی حنبل نەبور لە ڕووی زانست‌و شەرع‌و خواپەرستی‌و دنیانەویستەکەی.

ج- ووتەی پێشەوا شافعی:

لە بەغداد گەنجێکم بینی ئەگەر ووتبای پێیان ڕاگەیاندوین‌و فەرموودەی باس کردبایە هەموو خەڵك ئەیان ووت: ڕاست دەکەیت،

(مزنی) قوتابیش بە پێشەوا شافعی ووت ئەوە کێ بـوو؟ ئـەویش ووتـی: احمد کوڕی حنبل بوو.

د- ووتەی احمد سعید (الدارمی):

هیچ مرۆڤێکی وەکو (ئەبو عبدالله احمد کوڕی حنبل)م نەبینیوە، کـە زیاتری فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) لەبەر بێتو زانـاترو شـارەزاتر بێـت بەواتاو مەبەستەکانی شەرعو فەرموودەدا.

هـ- ووتەی محمد کوڕی حسین ئەنماطی:

ئێمە لە دانیشتنێك دابووین کە یحیی کوڕی معینو ئەبو خیثمـە زهـیر کوڕی حربو کۆمەڵێك لە گەورە زانایانی لێبو، هـەموویان باسـی (احمـد کوڕی حنبل)یـان ئـەکردو ستایـشی هەڵوێـستو رەفتـارو کردەوەکانیـان ئەکرد، ئینجا پیاوێکیش ووتی: زۆر- ستایشی بێ سنوری مەکەن، (یحیی کوڕی معین)یش ووتی: ئایا ناپەسەندو خراپە، ستایـشی چـاکەکانی احمـد کوڕی حنبل بکەین؟ خۆ ئەگەر هاتوو دانیشتنی تایبـەتی بـۆ بکـەین بـە مەبەستی ستایش کردنی ئەوا ناتوانین بە تەواوی باسی هەموو چـاکەکانی بکەین.

١١- لە ووتەکانی پێشەوا:

١- هەموو شتێکی چاکە کە بایـەخو گرنگـی پێبـدەیتو نیـازی ئـەنجام دانیت هەبێت، ئەوا خێراکە بۆ ئەنجام دانی پێش ئەوەی بەربەستێکت

بۆ دروست بێت- لەنێوان تۆو کردەوەکەداو- توانـات نـەبێ ئـەنجامی بدەیت.

٢- دونیا خانەی کارکردنە، دوارۆژیش خانەی پاداشتە، ئینجا هەرکەسێك لێرەدا ئیش نەکات لە دوارۆژدا پەشیمان ئەبێتەوە.

٣- لەگەڵ براکان بـە دڵخۆشـییەوە- خـواردن بخـۆ-، لەگـەڵ هـەژارانیش بەرێزەوە بخۆ، لەگەڵ دنیاویستەکانیش بە جوامێرانە بخۆ.

٤- پاكو بێگەردی بۆ تۆ ئەیخوایە، ئەوانە چەند بێتاگان لەوەی لەدوارۆژدا چی چاوەڕێیان ئەکات: یەکێك ئەترسێ-لەوان- بەڵام کەمتەرخەمـەو تکاکاریش- لەوان بێتاگایە.

٥- لەلای یەکێکی دنیاویست زانست مەخوێنن.

٦- سەرکەوتوو، ئەو کەسەیە لە دوارۆژدا سەرکەوتوو بێـتو مـافی هـیچ کەسیشی نەخواردبێت.

٧- با تەقواو خواپەرستی (توێشوو)ت بێت، دوارۆژیش لەبەر چاوی خۆت دابنێو لەبیری مەکە.

٨- ئەگەر زانا لەبەر خۆپاراستن بێدەنگ بوو، نـەزانیش نەینـەزانی، ئـەی کەوابێ کەی ڕاستی و دادوەریدەرئەکەوێت؟

٩- بنچینەکانی بڕوا سیانن: ڕابەرو نیشاندەر، بەڵگە، ڕێنموونی کراو.

ڕابەرو نیشاندەر: خوای گەورەیە، بەڵگەش: قورئانی پیرۆزە، ڕێنمونی کراویش، بڕوادارە. ئینجا هەر کەسێك ڕەخنە لە پیتێکی قورئـانی پـیرۆز بگرێت، ئەوا ڕەخنەی لە خوای گـەورەو پەرتوکەکـەیو پێغەمبەرەکـەی

(ﷺ) گرتووە.

١٠- جارێکیان احمد کوڕی یحیی هاتە لای، ئەویش بە احمدی ووت:

ئەگەر لە ژیانتدا ڕۆژێك بە تەنها بووی مەڵێ

بە تەنهام بەڵکو بڵێ هەیە چاودێری لەسەر سەرمەوە

گومان مەبە هیچ کاتی خوای گەورە بێ ئاگابێ

یاخود هیچ شتێکی لێ بزربێ

لەبەر بە ئاسان دانانی کردەوەکان

لێمان زۆربوو تاوان لەسەر تاوان

خۆزگە خوای گەورە لە گوناهی رابردوومان خۆشببوایەو

مۆڵەتی تەوبەی دابایەن تا تەوبەمان بکردایە

ئەگەر ئەو سەدەیە ڕۆیی کە تۆ لە ناویاندا ژیاوی

گەیشتی بە سەدەیەکی نوێ، ئەوا نامۆو بێ کەسی

١١- ڕۆژێکیان علی کوڕی خشرم گوێی لێبوو ئەیووت:

خۆشی تامو چێژی ئەو شتە ئەڕوات کە لە حەڕامەوەیەو گوناهو سەرشۆڕیو تاوانیش ئەمێنێتەوە. پاشەڕۆژی خراپ ئەمێنێتەوە هیچ خۆشییەك نییە لە چێژێك کە پاشەڕۆژەکەی سوتان بێت بە ئاگر.

١٢- ئەگەر پیاوێك و بینی حەزی لەقسەکردن بێت ئەوا خۆی لێ بە دوور بگرن.

١٣- خەڵك وەکو نانو ئاو پێویستیان بە زانستە.

١٤- ئەگەر کەسێکتان بینی تۆمەتی خراپە ئەداتە پاڵ یەکێك لە

هاوڕێکـانی پێغەمبـەر (ﷺ)، ئـەوا ئێـوەش تۆمـەتی دەرچـوونی لـە ئیسلامدا بدەنە پاڵ ئەو کەسە.

١٢- پەندو ئامۆژگاری وەرگرتن لە ژیانی پێشەوادا:-

١- ژیان هەمووی کۆشش کردنەو پێویستە کۆششی زۆرمان بۆ فێربـوونی زانستو زانیاری بێت.

٢- داوا لە موسڵمان کراوە، هەر لە منداڵیـەوە تـاودکو مـردن بـە شـوێن فێربوونی زانستو زانیارییەوە بێت.

٣- ئەگەر رۆژێك موسڵمان بە (تەنها بوو)، با بزانێت چاودێرێکی لەسـەر هەیە ئەویش خوای گەورەیە.

٤- موسڵمان لەکاتی خۆشیو ناخۆشیدا، داوا لە خوای گەورە ئەکات کـە بەڵاو نەهامەتیو پەژارەکانی لەسەر لاببات.

٥- پێویستە زانا تەنها لە خوا بترسێتو بەرەو رووی خراپەکاری ببێتەوەو هەوڵی نەهێشتنی بدات.

٦- زانا نەرمو لاواز نابێت بەرامبـەر خۆشـیو ناخۆشـییەکانی دونیـا بـا هەرچەند گەورەش بن.

٧- موسڵمان دوور ئەکەوێتەوە لە تازە داهێنراوە (بدعە)کانو لێی نزیك ناکەوێتەوە نەوەك تووشی ببێت.

٨- موسڵمان ئاواتو خۆزگـە ئـەخوازێت خـوای گـەورە لـە تـاوانو بـێ فەرمانەکانی پێشووی لێی خـۆش ببێـتو خێـراش ئـەکات لـە پەشـیمان

بوونەوەو گەڕانەوە بۆ لای خوای گەورە.

٩- ئەگەر موسڵمان بە مشار بکرێتە دوو پارچە، تاوەکو بێ فەرمانی خوای گەورە بکات ئەوا لە فەرمانەکانی خوای گەورە دەرناچێت‌و بەرگەی ئەزیەت‌و ئازاردان ئەگرێت.

١٠- موسڵمان دەست پێشخەری ئەکات لە ئەنجامدانی کاری چاکە پێش ئەوەی کۆچی دوایی بکات‌و بگاتە رۆژی دوایی.

١١- موسڵمان بنچینەو شێوازەکانی ئایین لە قورئانی پیرۆزو سوننەتی پاکی پێغەمبەر (ﷺ) وەرئەگرێت.

له كۆتاييدا

سوپاس‌و ستايش بۆ خواى گەورەى پەروەردگارى هەموو جيهانەكان‌و درودى خواى گەورەش بڕژێت بەسەر پێشەوامان محمد نێردراوى ميهرەبانى بۆ هەموو جيهانەكان. هەموو ستايش كردن‌و منەت كردنێك بۆ خواى گەورەيە لەوەى يارمەتى داين‌و تەمەنى درێژكردين تاوەكو ئەم پەرتوكەمان تەواو كرد، هيوام وايە خواى گەورە بيكاتە روناكايى‌و رێنمونى بۆ سەر رێگاى راستى ئيسلام، بۆ رۆڵەكانى لە هەر شوێنێكى زەوى بێت. هاوڕێيەتيان بكات لەنێو تاريكيدا بۆ روناكى باوەڕو ئيسلام ، دەرگاى زانست‌و زانيارييان بۆ ئاوەڵا بكات‌و دەرگاى خراپەشيان لەسەر دابخات، تاوەكو شوێن ئەو پێشەوايانە بكەون كە هەر لەكاتى منداڵيدا تاوەكو مردن ئاڵاى زانست‌و زانيارييان هەڵگرت‌و ژيانى خۆيان بەخشييە گەلى موسڵمان‌و هەوڵى خۆش بەختى ئەوانيان ئەدا.

له خواى گەورە داواكارم ئەم كارە تەنها لەبەر خاترى ئەو بێت، هەر ئەو پشت‌و پەنامانەو بە تواناشە لەسەر هەموو شتێك. كۆتا داواكاريشمان ئەوەيە سوپاس‌و ستايش بۆ خواى گەورەى پەروەردگارى هەموو جيهانەكان.

عمارە محمد عمارە

(مصر)

هەينى ١٣/ذى الحجة/١٤٢٣ كۆچى

٢٠٠٣/٢/١٤ زايينى

سەرچاوەكان:

١- القران الكريم.

٢- الموطأ: للامام مالك.

٣- المسند: للامام احمد، بيت الافكار الدولية.

٤- الائمة الاربعة: الدكتور مصطفى الشكعة، دار الكتاب المصري واللبناني.

٥- ابوحنيفة حياته وعصره: الشيخ محمد ابو زهرة، دار الفكر العربي.

٦- مالك حياته وعصره: الشيخ محمد ابو زهرة، دار الفكر العربي.

٧- الشافعي حياته وعصره: الشيخ محمد ابو زهرة، دار الفكر العربي.

٨- ابن حنبل حياته وعصره: الشيخ محمد ابو زهرة، دار الفكر العربي.

٩- ابو حنيفة النعمان: وهبي سليمان غاوجي، دار القلم دمشق.

١٠- مالك بن انس: عبدالغنى دقر، دار القلم دمشق.

١١- الامام الشافعي: عبدالغنى دقر، دار القلم دمشق.

١٢- احمد بن حنبل: عبدالغنى دقر، دار القلم دمشق.

١٣- الائمة الاربعة: د. احمد الشرباصي، دار الجبل بيروت.

١٤- حياة الائمة: ابراهيم محمد حسن الجمل، دار الفضيلة.

١٥- من مواقف عظماء المسلمين: د. عبدالرزاق الكيلاني، دار النفائس.

١٦- ابو حنيفة بطل الحرية والتسامح: المستشار عبدالحليم الجندي، دار المعارف.

١٧- مالك بن انس امام دار الهجرة: المستشار عبدالحليم الجندي، دار المعارف.

١٨- الشافعي ناصر السنة وواضح الاصول: المستشار عبدالحليم الجندي، دار

المعارف.
١٩- احمد بن حنبل امام اهل السنة: المستشار عبدالحليم الجندي، دار المعارف.
٢٠- من اعلام السلف: احمد فريد، دار الايمان بالاسكندرية.
٢١- اسلام بلا مذاهب: د. مصطفى الشكعة، دار المصرية اللبنانية.
٢٢- صفحات من صبر العلماء: عبدالفتاح ابو غدة، مكتب المطبوعات الاسلامية.
٢٣- الاعلام من الرجال والنساء: عمارة محمد عمارة، دار اليقين بالمنصورة.
٢٤- عظماء الاسلام: محمد سعيد مرسي، دار البشر للثقافة والعلوم.
٢٥- مئة اوائل من الرجال: سليمان سليم البواب، الحكمة.
٢٦- ديوان الشافعي: تحقيق د. مجاهد مصطفى بهجت، دار القلم دمشق.

ناوەرۆك

خوای گەورە بۆ روون کردنەوەی پەیامەکەی خۆی لەو سەردەمانەی کە پێویستی بەروون کردنەوەی هەبووە کەڵەپیاوانی ڕاستگۆو شایستەی هەڵبژاردووە تا زیاتر تیشک بخەنە لەسەر ئەو لایەنەی کە لەلایەن خەڵکی روون نین، بێگومان ئەو کەڵەپیاوانەش ئەو چوار ئیمامەن..

بڵاوکراوەی کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
بۆ فرۆشتن و چاپکردن و بڵاوکردنەوە
٠٦٦ ٢٢٢٣٨٦٨
عێراق — کوردستان — هەولێر